

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Diplomová práce

Jaroslav Tauchman

Otázka československého revizionismu. Problematika vývoje
marxistického myšlení mezi lety 1948 až 1959.

The Question of Czechoslovak Revisionism. The Issue of the Development of Marxist
Thinking since 1948 until 1959.

Praha 2009

vedoucí práce: prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

Poděkování

Za vypracování této práce vděčím především Prof. PhDr. Zdeňku Benešovi, CSc., který svým vedením a odbornými radami výrazně přispěl k jejímu dokončení.

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citované literatury a dalších uvedených zdrojů.“

V Liberci dne 22.7. 2009

podpis

Anotace

Předkládaná studie se zabývá vývojem českého marxistického myšlení v padesátých letech 20. století. Konkrétně se zaměřuje na období mezi převzetím moci komunistickou stranou v Československu v roce 1948 a vyvrcholím tzv. kampaně proti revizionismu na přelomu let 1958 a 1959. Studie vychází z předpokladu, že uvolňování na poli vědeckého výzkumu v Československu, ale například i v kultuře, má své jasné historické příčiny. Vedle neoddiskutovatelného vlivu na toto dění ze strany ekonomického a politického vývoje, se imanentní rozvoj československého marxistického myšlení jeví jako klíčový prvek v celé struktuře tohoto procesu.

Studie dochází víceméně k závěrům, že proces uvolňování poměrů v socialistickém Československu na poli kultury a vědy byly do značné míry umožněny vlastními pokusy o aktualizaci marxismu ze strany jednotlivých československých vědeckých pracovníků i kolektivů, které utvářely například při různých pracovištích (Filozofický Ústav Československé akademie věd). Šedesátá léta jsou víceméně obecně přijímána jako jedno z vrcholných období českých a československých kulturních dějin. Nicméně právě vývoj vědeckého a společensko-kritického myšlení v padesátých letech byl předzvěstí a předpokladem tohoto období.

Vedle nástinu vývoje marxistického myšlení od doby nejhrubšího stalinismu až po státem iniciovanou kampaň proti tzv. revizionistům, se tato práce na příkladu marxistických filozofů Karla Kosíka a Roberta Kalivody pokusí postihnout jejich možné přínosy ke studiu dějin a dějin myšlení.

Téma dynamiky vývoje marxistického myšlení bylo po dlouhou dobu, z části cíleně, opomíjeno ze strany profesionálních historiků. Průlomovým se zdá být tento rok, kdy na toto téma vyšla obsáhlá studie Michala Kopečka.

Hlavními zdroji pro napsání této práce byly historické a filozofické publikace, články v odborném tisku a dobová periodika.

Klíčová slova: padesátá léta, marxismus, revizionismus, filozofie, kultura

Annotation

The submitted study deals with the development of Czech Marxist Thinking in the fifties of the 20th century. It specifically focuses on the era between taking power in Czechoslovakia by the Communist Party in 1948 and the peak of the so-called campaign against revisionism at the turn of 1958 and 1959. The study results from the presumption that the liberation in the field of scientific research in Czechoslovakia, as well as in culture, has its clear historical reasons. Besides an unexceptionable influence on this course of events on the part of the economic and political development, the immanent development of Czechoslovak Marxist Thinking appears as the key element in the entire structure of this process.

The study more or less comes to conclusions that the process of liberation of the cultural and scientific situation in socialist Czechoslovakia was largely possible by personal attempts to update Marxism on the part of individual Czechoslovak research workers as well as the teams that were formed around different workplaces (for example The Philosophic Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences). The sixties, in general, are more or less accepted as one of the top periods of the Czech and Czechoslovak history of civilisation. Nevertheless, the very development of the scientific and social- critical thinking in the fifties foretold and presumed this period of time.

Besides the outline of the development of Marxist Thinking from the time of the crudest Stalinism until the campaign against the so-called revisionist initiated by the state, this work will also try to appreciate possible contributions to the studies of history and the history of thinking by the Marxist philosophers Karel Kosík and Robert Kalivoda.

The subject of the dynamic development of Marxist Thinking was, partially on purpose, for a long time neglected by the professional historians. This year seems to be breakthrough, when a comprehensive essay by Michal Kopeček was published

The main sources of information for writing this work were drawn from historical and philosophical publications, articles in professional journals and period periodicals.

Key words: the fifties, Marxism, revisionism, philosophy, culture

Obsah

Úvod	9 - 14
1. Dynamika marxismu v padesátých letech	15 - 63
1.1 období „budování nové inteligence“	15 - 23
1.2 „období tání“ a první originality	24 - 34
1.2.1 problematika dogmatismu	25 - 28
1.2.2 Jiří Cvekl	29 - 34
1.3 období po XX. sjezdu KSSS	35 - 59
1.3.1 II. sjezd Svazu československých spisovatelů	37 - 43
1.3.2 diskuse v Literárních novinách a „návraty ke kořenům marxismu-leninismu“	43 - 59
1.3.3 „scientistickopozitivistická revize“ a Ladislav Tondl	59 - 61
1.4 kampaň proti revizionismu	62 - 66
2. Dialektická strukturologie Roberta Kalivody	67 - 82
2.1 myšlenkové zdroje a nástroje Roberta Kalivody	68 - 71
2.2. Robert Kalivoda a husitství	71 - 82
2.2.1 dialektika husitské revoluce	73 - 82

3. Konkrétní totalita Karla Kosíka	83 - 100
3.1 prožitek války a smrti	83 - 85
3.2 Kosíkův stalinismus	85 - 89
3.3 koncepce konkrétní totality v dějinách	89 - 100
3.3.1 svět konkrétnosti a pseudokonkrétnosti	90 - 92
3.3.2 konkrétní totalita	93 - 94
3.3.3 marxismus, historie a metoda přístupu k nim	94 - 97
Závěr	98 - 99
Seznam použité literatury	100 - 104

Seznam zkratek

ČSAV	Československá akademie věd
FF UK	Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
FÚ ČSAV	Filozofický ústav Československé akademie věd
LN	Literární noviny
KSČ	Komunistická strana Československa
NDR	Německá demokratická republika
SÚV SČSS	Sekretariát ústředního výboru Svazu československých spisovatelů
SČSS	Svaz československých spisovatelů
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
ÚV KSSS	Ústřední výbor Komunistické strany Sovětského svazu
ÚV SČSS	Ústřední výbor Svazu československých spisovatelů
VŠHP	Vysoká škola hospodářsko politická
VŠSP	Vysoká škola politická a sociální
ZO KSČ	Základní organizace Komunistické strany Československa

Úvod

Zatímco šedesátá léta v Československu jsou dnes laickou, ale i odbornou veřejností, nahlížena jako období nebývalého kulturního a intelektuálního kvasu, ke kterému se někdy chce i dnešek přiblížit, léta padesátá sklízejí v hodnocení znaménka opačná. Zároveň se ale málokterá doba dnes těší takovému zájmu historiků. Jedním z důvodů je jistě více jak čtyřicetileté, jen v šedesátých letech na chvíli přerušené, mlčení nebo častěji přímo cílená dezinformace o tomto období českých dějin.

Nabízená práce se hodlá zabývat problematikou vývoje filozofického směru, který byl, díky charakteru státní moci v padesátých letech, jediným povoleným myšlenkovým proudem, tedy marxismem. Kvůli agresivní a násilné povaze poúnorového zřízení splývají dnes, především v očích veřejnosti, padesátá léta v jedno a často je přehlížena zajímavá dynamika některých odvětví společenské činnosti. Marxistická, potažmo marxisticko-leninská filozofie je takovým příkladem. Navíc díky jejímu sepětí se státní mocí, kdy plnila roli ideologické základny a propagandy, nabyl tento vývoj některé poměrně dramatických rozměrů. Základním motivem pro sepsání této práce byla právě otázka nad kvalitativní proměnou československé filozofie během jedné dekády v padesátých letech. Co bylo příčinou oné změny, kdy ze stalinistického prostředí mladé poválečné inteligence vzešly nepřehlédnutelné postavy dějin moderního českého myšlení, které své největší uplatnění našly přímo v navazující dekádě šedesátých let a často stály u zrodu společenského procesu, který vyvrcholil „pražským jarem“. Otázka revizionismu v marxistické filozofii, tedy vlastního vývoje marxisticko-leninské filozofie během první poúnorové dekády, není v české historiografii prozatím zaslouženě zmapována. Přitom se jedná o klíčový moment, v mnohém určující i budoucí vývoj nezanedbatelné a významné části československé inteligence.

Mezi českými badateli se problematiky dotkl Alexej Kusák, ale samotné časové vymezení jeho práce *Kultura a politika v Československu*¹ nemůže problematiku revizionismu a vlastního vývoje československého marxismu, ke kterému došlo v zásadní

---

¹ Kusák, A.: *Kultura a politika v Československu 1945 – 1956*. Praha 1998.

míře až po roce 1956, v plné míře postihnout. Tématu se také, ale s větší orientací na kulturu a zejména literaturu (nicméně velmi přínosně), věnovali Petr Šámal² a Kateřina Bláhová.³ Cenným zdrojem jsou potom práce Karla Kaplana a Jiřího Knapíka, bez kterých se badatel, který chce toto téma zpracovávat, neobejde. Zdrojem, který je třeba zmínit jsou i propagandistické práce z let normalizace Jakuba Netopilíka a Ladislava Hrzala.⁴ S přihlédnutím na jejich podjatost a osobní angažovanost, jsou i tak cenným zdrojem, a to ze dvou důvodů. Jednak pečlivě dokumentují všechny „revizionistické“ tendence ve společenských vědách mezi únorem 1948 a nástupem normalizace, za druhé jsou příležitostí nahlédnout do diskurzu oficiálního, státem podporovaného a propagovaného marxismu. Výjimkou potvrzující toto výše zmíněné pravidlo je badatelská činnost historika Michala Kopečka, který se v posledních letech tomuto tématu intenzivně věnuje a který právě těchto dnech vydává na zmíněné téma obsáhlou studii.⁵ Autor těchto řádků musí doznat, že při psaní této práce mu nebyla Kopečkova monografie o revizionismu ještě dostupná. Nicméně Michal Kopeček shrnul do podstatné míry svůj dosavadní výzkum již ve sborníku *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*.⁶

Fenomén boje proti dogmatismu a zároveň i proti revizionismu je klíčový pro vývoj marxistického myšlení po celá padesátá léta, ale samotné vymezení termínu „revizionismus“ je dost problematické. Definice pojmu nemůže mít jiný než negativní, lépe negativistický význam. Vlastní pojem „revizionismus“ se ve větší míře objevuje u V.I.Lenina v roce 1905, kde v díle *Materialismus a empiriokriticismus*, kde Lenin kritizuje inovaci marxismu dalšími filozofickými směry, zejména inspirovanými teoriemi filozofa Ernsta Macha. Lenin neviděl jen filozofickou rovinu výskytu „revizionistických“ tendencí, ale dával je do souvislosti i s politickou orientací, proto se dále pojem revizionismu vztahuje i na Bernsteinovu kritiku revolučního marxismu a jeho následovníků, kteří

---

² Šámal, P.: „Česká otázka“ ve světle stalinismu. In: *Soudobé dějiny* 12, Praha 2005, č. 1, s. 45-61

³ Bláhová, K.: *Mezi literaturou a politikou: Souvislosti českého literárního života 1958 – 1969*. In: *Soudobé dějiny* 3-4, s. 495 – 520.

⁴ Netopilík, J. – Hrzal, L.: *Ideologický boj v československé filosofii*, Praha 1983

⁵ Kopeček, M.: *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953-1960*, Praha 2009.

⁶ Kopeček, M.: „Za čistotu marxistického myšlení“. *K problematice tzv. revizionismu v české marxistické filosofii ve druhé polovině 50. let*. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Praha 2004, s. 172 – 212. Dva roky před vydáním této práce nastínil Michal Kopeček problematiku revizionismu v přednášce *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, konané v Ústavu pro soudobé dějiny 30. 10. 2002

zastávali reformní stanovisko v rámci existujícího společensko-ekonomického systému. Po druhé světové válce se označení „revizionismus“ vžilo pro marxistické myšlenkové proudy, které nebyly v souladu s oficiálním výkladem komunistických stran včele s KSSS (mezi autory označenými za revizionisty byli například H. Lefebvre, E. Bloch, K. Korsch, L. Goldmann a další). Roli sehrály i politické události, jako roztržka s Jugoslávií, kde byl za jednoho z hlavních revizionistů označen například Milovan Djilas, jehož názory se nebezpečně přibližovaly koncepci permanentní revoluce Lva Trockého. Po událostech v Polsku a v Maďarsku roku 1956, potom realitou studené války vystupňovaná a stalinskou paranoiou poznamenaná rétorika komunistických stran viděla v revizionismu téměř organizované nebezpečí diverze, které mělo rozleptat ideologickou základnu v socialistických zemích a přispět k tím k odstranění jejich režimů. Označení za revizionistu tedy nabylo možnosti reálného nebezpečí. Označení „revizionismus“ má tedy své podstatě opravdu jen politický, a to převážně negativistický a útočný význam. Orientaci v jeho používání sčítá i fakt, že oficiální ideologové proklamativně hlásali marxismus jako striktně vědecký názor a otevřenost marxismu-leninismu nejnovějším poznatkům byla jednou z ideových i ideologických premis. Realita ale byla taková, že stalinistická verze marxismu (jak uvidíme v samotné práci dlouho přežívající Stalinovu smrt⁷), žárlivě strážila jakoukoliv odchylku nebo snahu o inovaci dogmatu.

Studie sama se dělí na dva tématické celky. V prvním je ve čtyřech kapitolách nastíněna problematika etablování marxisticko-leninské filozofie v československém vědeckém prostředí po únoru 1948 a její postupný kvalitativní posun, který vyústil až v konfliktu se stranickými orgány v kampani proti takzvanému revizionismu. První kapitoly sledují cestu stalinistického zapálení, především mladé, generace poválečných filozofů, důraz, který výchově této mladé generace připisovala sama Komunistické strany Československa, institualizaci marxisticko-leninské nauky v českém akademickém prostředí a první náznaky kritických názorů po roce 1953, ovšem ještě zcela v souladu s oficiální linií strany. Na problematice boje s dogmatismem je ukázáno, jak si státní moc, vědoma si nízké teoretické úrovně své vlastní ideologie, vytvářela tímto postupem budoucí problémy na poli teorie a ideologie. Na příkladu rozboru filozofické a teoretické práce

---

⁷ Viz kapitola 1.3.2 *Diskuse v literárních novinách a návrat ke „kořenům marxismu-leninismu“* předkládané studie

Jiřího Cvekla se dají vypozařovat jisté signifikantní rysy ve vývoji marxistické filozofie v takzvaném „období tání“.

Přelomovou událostí je XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu v roce 1956, který do jisté míry uvolnil stavidla pro vlastní tvůrčí činnost v oblasti marxistického bádání. Jelikož je celá práce zaměřena na dynamiku vývoje společenskovědních oborů, které jsou vždy více či méně spjaty s literárním prostředím, musel být zmíněn II. sjezd Svazu Československých spisovatelů (SČSS) v témže roce, na kterém v roce 1956, pod dojmem závěrů XX. sjezdu KSSS, zazněla do té doby ne toliko vídaná kritika československých poměrů. V kapitole věnované jednomu z nejhlasitějších projevů období destalinizace, diskusi filozofů v Literárních novinách, se mapuje nejen tato debata, ale i některé rysy kritického proudu v marxismu, pro který se vžil termín „neohegeliánská“ nebo také „existenciálně-antropologická“ revize marxismu-leninismu. Uvolnění poměrů v české filozofii po roce 1956 mělo rovněž za následek prudký nárůst produkce filozofických děl i diskusí. Na tento vývoj v řadách vlastních filozofů reagovalo vedení strany cílenou kampaní a tlakem, nicméně už v této době dokazovalo, že přes nejrůznější deklarace o skoncování s dogmatismem, metodologicky se hnulo jen pramálo. Ačkoliv byli například proti „předním československým revizionistům“ povoláni filozofové nemalého talentu, jako byl například Jindřich Zelený, vývoj se už nedal zadržet a směřoval k šedesátým letům. K tomu přispěl i fakt, že výsledkem dílčích útoků, které lze povšečně označit jako „kampaň proti revizionismu“, nebyly žádné, až na několik rituálních sebekritik a stranických nebo pracovních trestů, důraznější postihy.

Pramennou základnou pro nabízenou práci byly stranické dokumenty a zprávy Filozofického ústavu Československé akademie věd (FÚ ČSAV). Základním zdrojem ale byly jednotlivé statě, ať už se jednalo o publikace nebo články v odborných, stranických nebo uměleckých periodikách, které se k problematice dynamiky vývoje československého marxismu, kde dominoval spor okolo takzvaného „revizionismu“, vyjadřovaly. Dalším důležitým zdrojem pro badatele, který se chce touto problematikou zabývat, je potom samotná četba marxistické filozofie a teorie. Bez samotného vstupu do myšlenkové struktury marxismu, pochopení jeho jednotlivých fází (leninismus, stalinismus..) a jejich vzájemné provázanosti i rozdílnosti, si nelze bádání představit. Vzhledem k tomu, že de facto všichni aktéři byli komunisty a řada z nich přesvědčenými stoupenci marxismu (nehledě toho „jakého“ marxismu), je obeznámenost s touto teorií i jednotlivými dílčími

rozdíly v různých jejích obměnách, nutná. Dalším samozřejmým zdrojem pro sepsání této práce byly jednotlivé odborné publikace, týkající se poúnorového Československa i jeho intelektuálního prostředí. Některé z nich byly zmíněny výše, dále jsou k nahlédnutí v seznamu literatury. Cenným pramenem a těžko nahraditelnou pomůckou byl také rozhovor s aktérem sporů okolo „revizionismu“, filozofem Josefem Zumrem, z února roku 2006.

V druhé části práce se pozornost zaměřuje na dvě, pravděpodobně, nejznámější postavy českého marxismu druhé poloviny 20.století, které jsou spojeny s „revizionistickými tendencemi“, Robertem Kalivodou a Karlem Kosíkem. Tato část vychází z předpokladu, že ač oba byli profesně filozofové, jejich přínos pro českou historiografie je (lépe zatím může být) značný. V případě Roberta Kalivody je toho důkazem skutečnost, že jedno z jeho stěžejních děl je věnováno snad nejvlastnějšímu tématu české historiografie, husitství. Kalivodova metoda - *dialektická strukturologie*⁸, se svou inspirací v meziválečné avantgardě, dala vzniknout originálnímu dílu na poli české historické vědy, které je sice pro zdejší prostředí netypické svým důrazem na teorii a filozofii dějin a našla si mezi profesionálními historiky řadu kritiků, ale její ucelená logika z ní tvoří badatelský počín, na který se jen těžko zapomene.

Karel Kosík zase svou kritikou zdogmatizovaného, ustrnulého chápání marxismu nejvíce asi pomohl marxismu samému, ale jeho otázky po smyslu dějin, problematice historismu a hlavně místa člověka v dějinách neztrácejí na aktuálnosti a fakt, že je doposud pravděpodobně nepřekládanějším českým filozofem moderní doby, to jen potvrzuje.

Oba filozofy a spolupracovníky z Filozofického ústavu, který byl ohniskem „revizionistických“ spojuje kritika oficiálního výkladu marxistické nauky a zní vycházející záměry, ale v některých podstatných momentech se liší. Oběma je vlastní nazírání skutečnosti jako dialekticko-strukturalistické totality, ale zatímco Kosík vyzdvihává lidskou a společenskou praxi, jako základní ontotvorný moment, Kalivoda skrze totalitu člověka s jeho biologickými danostmi například otevírá vrátka exaktním vědám.

Díky rozboru „revizionistických tendencí“, které se uvolnily v druhé polovině padesátých let se potom ukáže, že dvě slavné knihy raných let šedesátých, Kosíkova *Dialektika konkrétního* a Kalivodova *Husitská ideologie*⁹ (kde je ale zřejmé pevné

---

⁸ Termín Josefa Zumra a Josefa Války, viz: Zumr, J. – Válka, J.: *Doslov*, in: *Robert Kalivoda, husitská epocha a J. A. Komenský*, Praha 1992, s. 302.

⁹ Kalivoda, R.: *Husitská ideologie*, Praha 1961

teoretické sepětí s jeho nejvýznamnějším teoretickým dílem *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*¹⁰) jsou do zásadní míry produktem českého marxistického myšlení padesátých let.

---

¹⁰ Kalivoda, R.: *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*, Praha 1968

1. Dynamika marxismu v padesátých letech

Po únoru 1948, kdy komunistická strana převzala v poválečném Československu veškerou faktickou státní moc, začala se psát i nová kapitola na poli historického a filozofického myšlení. Přijata byla metoda „zostřování třídního boje“, která se zákonitě odrazila i v celé intelektuální sféře. Velice brzy následovaly velmi přísné postihy a čistky v řadách českých akademických a vědeckých pracovníků (ale i studentů), u kterých představitelé strany nabyli pocitu, že by jejich působení mohlo sehrát negativní roli v myšlenkové a ideologické profilaci zejména dorůstající československé inteligence.

Během zmíněných čistek byli vyřazováni nemarxističtí filozofové a jiní vědci z oborů sociálních věd, úředně zastaveno bylo i vydávání České mysli.¹¹ Samotná filozofie a filozofie dějin se měla stát pevnou součástí státně mocenské struktury, její ideologickou zbraní jak navenek, do zahraničí, tak zejména vůči vlastnímu obyvatelstvu, kterému měl být marxismus-leninismus prezentován jako konečná verze filozofie dějin. Věrna stalinské metodice, degradovala KSČ marxismus právě na ideologickou zbraň a zároveň na soubor frází a klišé, mající zdůrazňovat neomylnost stranického vedení.

1.1 období budování „nové inteligence“

Již v prvních poválečných měsících, konkrétně v přednášce *Slovo o české filozofii*, přednesené na schůzi Jednoty filozofické¹² na jaře 1946, postavil Zdeněk Nejedlý před filozofy úkol převychovat národní charakter československého lidu a

---

¹¹ *Česká mysl* by tiskový orgán Jednoty filozofické, vycházející od roku 1900. V její redakci se mi mimojiné vystřídali filozofové František Krejčí, Josef Ludvík Fischer, Jan Mukařovský a další.

¹² *Jednota filozofická* byla ustanovena v Praze roku 1881. V letech po 2. světové válce stáli v jejím čele J.B. Kozák, Ladislav Rieger a Ludvík Svoboda. Po zřízení Filosofického ústavu ČSAV ztratila Jednota filozofická svou nezávislost a fungovala nadále jen jako „dobrovolné vědecké výběrové sdružení vědeckých a odborných pracovníků“ (stanovy Jednoty filozofické z roku 1957). Na počátku 70. let byla její činnost ukončena. Důvodem bylo i údajné poskytování prostoru nemarxistickým názorům a autorům. Místo ní byla ustanovena Filosofická společnost ČSAV. Jednota filozofická byla obnovena roku 1990.

naprosto se rozejít s buržoazní filozofií, která neodpovídá realitě znovu obnovené republiky. V poválečné atmosféře vzednutí národních emocí odsoudil německou klasickou i západoevropskou filosofii a odmítl tvrzení o „nefilozofickém“ českém národě. Oproti spekulativním tendencím ve filozofii navrhoval pozornost zaměřit na národní dějiny a dějiny filozofie a vyzdvihnul osobnosti, jimž věnoval svou dřívější literárněvědnou pozornost, jako byl Alois Jirásek nebo Božena Němcová.

V této tendenci, více propagandistické než uceleně teoretické, pokračoval Nejedlý nadále v poúnorové době například i na stránkách časopisu Var, který vycházel v Melantrichu mezi lety 1948-1953. Var – List pro kulturní otázky, který Nejedlý redigoval, představoval jakýsi tmel národního až nacionalisticky romantického pojetí (včetně apelů na slovanskou vzájemnost pod vedením Sovětského svazu) a kulturní tvorby se stalinským reálným socialismem ždanovovského¹³ pojetí. Významnou roli v literární i teoretické produkci Varu pak hrála i adorace nejen stalinského pojetí kultury, filozofie a dějepisectví, ale i vlastní Nejedlého osoby. Odrážel se v ní tak patriarchální, kultický diskurz stalinské epochy.

Na stránkách Varu se Nejedlý jasně vyjádřil, jakým směrem se má ubírat budoucí filozoficko-historické myšlení v poúnorovém režimu. Ostře kritizoval většinu dosavadních filozofických směrů a jejich vlivů na českou filozofii.

Velice ostrými výpady pak byl počastován, zejména v akademickém prostředí živý a notně prosazovaný, filozofický odkaz prvního československého prezidenta Masaryka. Takzvaný „masarykismus“ byl napadán z třídních pozic jako filozofie sloužící k upevnění třídního panství buržoazie, k čemuž využívá i náboženských

---

¹³ Nedlouho po únorovém převratu přijala KSČ dílo sovětského činitele A. A. Ždanova, zejména teorii socialistického realismu, jako hlavní východisko pro realizaci veškerých uměleckých forem. Socialistický realismus se brzy stal úsilím stranické kulturní politiky jediným obecně platným souhrnem estetických norem. Pro naše poměry upravil tzv. ždanovismus zejména Ladislav Štoll – mimo jiné redaktor časopisu Tvorba, kde se pod jeho vedením na počátku 50. let soustředilo hlavní křídlo dogmatického kulturního pojetí.

Vyhrocený postoj zaujala strana na kulturním poli zejména proti meziválečné avantgardě (například Ladislav Štoll: *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*, Praha 1950), která byla, jako alternativní zdroj marxistického (nestalinistického) myšlení, považována za výrazné nebezpečí. Čelní představitelé avantgardy jako Karel Teige byly obviňováni z trockismu, básníkům Jaroslavu Seifertovi, Vladimíru Holanovi, Františku Hrubínovi a Jiřímu Kolářovi byly nové básnické sbírky zkonfiskovány. Nesměl být vydáván František Halas, Jan Mukařovský byl donucen zřít se svého strukturalistického díla, Karel Teige jako přívrženec trockismu a Václav Černý jako spiritualista byli umlčeni.

stránek a dalších idealistických rovin, které mají československý lid odlákat od jeho skutečných potřeb a zájmů.

Nejskloňovanějšími negativními kritérii při hodnocení nemarxistických myšlenkových proudů mu byly spekulativnost a idealismus, pod které se vešla dědictví Kanta, Hegela, Nietzscheho, Husserla a dalších evropských myslitelů. Z modernějších filosofických směrů nebyli ušetřeni vedle Husserlem zmíněné fenomenologii ani pozitivismus nebo filosofie Henriho Bergsona. V útočné, vulgárně třídně pojaté kritice nemarxistických filozofických směrů požaduje naprosté odloučení se od těchto „školských filozofů“ a přimknutí se k „národní“ tradici, ze které vyzdvihuje (ovšem nově – „materialisticky“ vykládaného) Palackého, romantický obraz husitství a národní obrození. Ostatní, nemarxistické směry se také nebojí dávat do kontextu s moderní historií a vinit je například, značně z vulgarizovaně, z krize meziválečného kapitalismu a parlamentní demokracie, dokonce z ideové základny fašismu.

„V poslední světové válce neprohrála jen Hitlerova vojska, prohrála i zdrcující většina západoevropské buržoazní filozofie, která ta vojska nesla. A nevyhrála jen Rudá armáda, ale, ale i zdravý ideologický marxistický základ sovětského lidu, sovětské společnosti....proto prvním úkolem jistě je radikálně vymést všechno to, co nás zatěžuje a co nám překáží v našem správném filozofickém myšlení. A toho je v důsledku oné školské filozofie vrchovatě. Skoro všechno, co ona k nám nanesla a co jsme po ní zdědili, je břemenem, kterého se musíme zbavit“¹⁴ V příslušné stati se leze také dočíst, jakým způsobem má být s dalším, ideologicky závadným pojetím filozofie naloženo. *„A nemůže být dost ostré koště nato, abychom toto býlí a hůře než býlí od nás vymetli.“¹⁵*

Významným impulsem pro upevnění stranického pojetí marxismu v akademickém i ideologicky vzdělávacím prostředí byl Sjezd národní kultury, který se konal několik týdnů po únorových událostech. Vystoupil na něm Klement Gottwald a formuloval požadavek na spojení stranické teorie s dělnickým hnutím, aktivní vzdělávání mas pracujících ve světle marxisticko-leninské osvěty a spojení kulturních úkolů s budováním socialismu v novém státě.

---

¹⁴ Nejedly, Z.: *Slovo o české filozofii*, Var, č. 1, Praha 1950

¹⁵ Tamtéž

Směřování vývoje české filosofie určil projev Zdeňka Nejedlého na tomto sjezdu ze dne 11. 4. 1948, přetištěný v třetím čísle časopisu Var z roku 1948 pod titulem *Ideové směrnice naší národní kultury*. Na sjezdu vystoupil Nejedlý s referátem, kde opět požadoval jasné a pevné vymezení ideologie jako tvůrčího činitele ve formování nové společnosti. „*Naše budoucí věda a umění, veškerá naše kulturní práce nesmí být nahodilá činnost vydaná napospas náhodám nebo zvůli jednotlivců nebo skupin bez určitých zásad. Musí být opřena o určitou ideologii a samozřejmě o ideologii, která souhlasí s potřebami dnešní doby...nezapomínejme, že ideologie je zbraň, a mocná zbraň, zbraň pro výchovu mas, pro výchovu národa, pro výchovu mládeže....Musíme si být toho dobře vědomi, že kulturní práce, ať básníková, ať kohokoli jiného, není jen jeho soukromou věcí, nýbrž, že má veliké veřejné poslání a je proto i svrchovaně důležitá.*“¹⁶

V rámci IX. sjezdu Komunistické strany Československa, konaném na konci května 1948, předseda strany a prezident republiky Klement Gottwald vyhlásil desetibodovou takzvanou generální linii budování a výstavby socialismu a vytyčil požadavek splnit první pětiletý plán.¹⁷ Jako jeden z hlavních cílů této pětiletky bylo i vychovat takzvanou „novou inteligenci“. Dalšími diskutujícími na sjezdu byli například Rudolf Slánský, Antonín Novotný, Viliam Široký, Marie Švermové. Otázce zostření třídního boje na poli vědy a kultury se věnoval tehdejší ministr informací a osvěty Václav Kopecký. Název jeho referátu zněl „*Vedení nepřemožitelným učením marxismu-leninismu vybudujeme socialismus v naší vlasti*“. Jeho referát byl předznamenáním vyhlášení takzvaného „ostrého kursu“ z podzimu roku 1948. Jednalo se o dovršení hegemonie stranické ideologie v vědě, výzkumu i kultuře. Kritéria úspěchu tohoto cíle byla převýchova inteligence a mas, zbavení se „škodlivých“ vlivů (zejména nemarxistických názorových proudů) a ukončit tak definitivně kontinuitu s „buržoazním prostředím kultury a vědy“.

---

¹⁶ Nejedlý, Z.: *Slovo o české filozofii*, Var, č. 3, Praha 1948, str. 66

¹⁷ mezi požadavky vyhlášenými Gottwaldem například bylo: zlevnit výrobu, zlepšit zásobování potravinami a spotřebním průmyslovým zbožím; upevňovat tzv. socialistický sektor národního hospodářství; kolektivizovat zemědělství zakládáním jednotných zemědělských družstev, upevnit státní a bezpečnostní aparát; upevnit postavení „obrozené“ Národní fronty a všech jejích složek; budovat socialismus cestou třídního boje, upevňovat spojenectví se Sovětským svazem, posilovat akceschopnost a jednotu Komunistické strany Československa a vychovat tzv. novou inteligenci, více: *Protokol IX. řádného sjezdu KSČ*, Praha 1949

Při vytyčování „generální linie“ v oblasti kultury vyzdvihl Kopecký všeobecný výchovný úkol dokonat revoluční převrat v myslích lidí, uskutečnit ideologickou převýchovu nejširších mas v socialistickém duchu a současně odstranit „předsudky maloměšťácké mentality“. Upozornil při tom, že „i u vzdělanějších lidí se budou naším socialistickým snahám vzpírat všelijaké ty ismy, individualismus, subjektivismus, skepticismus, kriticismus, existencialismus, spiritualismus, formalismus apod.“ Kopecký také rozebral škodlivost vlivů kosmopolitismu na národní vědomí a kulturu, zdůvodňoval podstatu „socialistického vlastenectví“ a „proletářského internacionalismu“ a načrtl politiku komunistické strany vůči římskokatolické církvi. Další část projevu Kopecký zaměřil na nové poslání vědy; kde přislíbil brzkou reorganizaci vědeckých institucí na bázi Československé akademie věd, přičemž vyzdvihl význam sovětské vědy a význam marxistické ideologie pro badatelskou práci. Důležitou část Kopeckého projevu tvořila pasáž věnovaná slovesné a umělecké tvorbě. Prohlásil, že „kriterium umělecké tvorby, kriterium umění, kriterium postoje umělců, ať spisovatelů, hudebních tvůrců nebo výtvarníků, se základně změnilo. Kriteriem jest nyní poměr k vládnoucímu pracujícímu lidu, poměr k dělnictvu, poměr k socialismu.“¹⁸

Kopecký poté, věrný žďanovovským teoretickým východiskům, vylíčil kulturu jako pouhý nástroj (část nadstavby) k přeměně celé společnosti, jejího vědomí a kulturní pracovníky a umělce jako spolutvůrce nové společnosti a společenského vědomí. Zároveň byl na IX. sjezdu KSČ vyhlášen socialistický realismus za jedinou přípustnou tvůrčí uměleckou metodu. Za obecnou a hlasitou proklamací o socialistickém realismu jako jediné metodě nového umění se ale skrývala vnitřní nejasnost toho, co si pod tímto pojmem představit, což do budoucna zavdávalo prostor dalším sporům. Kopecký na sjezdu opět zopakoval, že umělecká fronta¹⁹ má zůstat i za těchto podmínek co nejširší a mají v ní být zahrnuti všichni ti, kteří zachovali kladný poměr k novému režimu a uvedl, většina uměleckých tvůrců stojí za politikou strany a Národní fronty. Podobně zde argumentoval i Zdeněk Nejedlý, který se ve

---

¹⁸ Knapík, J.: *Únor a kultura* (Sovětizace české kultury 1948–1950). Praha 2004

¹⁹ používání vojenské terminologie, ale i zavádění samotných nových termínů a obrátů je pro stalinistické období příznačné. Vzbuzuje dojem přímého zapojení do „boje“, „střetu“, „zrevolučuje“ vědomí. Více se této problematice v poslední době zabývá například historik ruského původu, píšící o myšlenkovém světě Sovětského svazu, Alexei Yurchak. Více například. Yurchak, A.: *Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until It Was No More*. in: *Comparative Studies in Society and History*, Berkeley 2003

svém projevu se věnoval především školské politice a výchově mládeže. Velmi výstižně pro toto období Kopecký charakterizoval politiku demokratizace kultury, ovšem v lidově demokratickém státě, kultura potom začala být vnímána v úzce politickém a třídním smyslu, jako masové šíření nového umění v duchu socialistického realismu. Kopeckého projev na IX. sjezdu KSČ předznamenal éru nejsilnějšího stalinistického tlaku v oblasti vědy a kultury.²⁰

Ideologickou a propagandistickou práci se strana rozhodla prosazovat ve vysokoškolském prostředí téměř ihned po převzetí moci. Vedle zmíněných proskribcí nemarxistických vědeckých pracovníků a pedagogů přistoupil stát k vlastní osvětové činnosti v duchu marxismu-leninismu. Již v roce 1949 byla na vysokých školách celostátně zavedena výuka společenských věd, během níž si měli posluchači osvojit základní aktuální politické otázky, seznámit se s mezinárodní situací a vstřebat základy marxisticko-leninské teorie.

Jelikož v té době nebyl ještě dostatek prokádrovaných ani teoreticky a pedagogicky vzdělaných lektorů, kteří by tyto úkoly zvládli, výukou byli pověřováni jak straničtí funkcionáři, tak také často uvědomělí studenti, zejména posluchači Vysoké školy politických a hospodářských věd²¹. To se ovšem promítlo do úrovně podávané výuky, která se tak vlastně stala jen apologetikou politických postupů komunistické strany, vedení Sovětského svazu a opakováním systematizovaného souhrnu tezí klasiků marxismu-leninismu a v poslední řadě J.V. Stalina.

Zmíněnou nízkou úroveň - a z toho možnou plynoucí ideologickou kontraproduktivitu - předkládané teorie, politických a sociálních otázek si uvědomovalo i samo vedení strany. Vulgarizace, zjednodušení plynoucí z nezdravého nadšení mladých stalinských školitelů si byl vědom i člen Ústředního výboru Komunistické

---

²⁰ Neumannová, J.: *K pounorovým proměnám kulturní politiky*. in: Revue dějin socialismu, 1968, roč. 8, č. 6, s. 817–843

²¹ Vysoká škola politických a hospodářských věd (VŠHP) byla zřízena počátkem studijního roku 1949/50 byla), na niž přešla část úkolů Vysoké školy politické a sociální (VŠPS - zřízena těsně po válce roku 1946 z popudu KSČ). VŠHP do roku 1953 soustřeďovala především na výchovu pracovníků stranického a státního aparátu a vhodných pracovníků do řídicích funkcí, kdy jejich odbornost do veliké míry určovala loajalita s komunistickou stranou, čemuž i odpovídalo pedagogické složení této instituce. Vládním nařízením č. 40/1952 byla VŠPHV zrušena a její jednotlivé fakulty se buď osamostatnily (např. hospodářská fakulta VŠPHV se stala základem Vysoké školy ekonomické v Praze). V rámci stranického školství VŠPHV nahradila Vysoká stranická škola (Institut pro sociální vědy při ÚV KSČ, později přejmenovaná na Vysokou politickou školu.. V roce 1949 vznikl též Ústav dějin KSČ.)

strany Československa a rektor VŠPHV Ladislav Štoll, který v roce 1951 napsal: „*Naše síla je právě v tom, že se nemusíme bát pravdy, my se nemusíme bát, že někdo někde objeví nějaký pravdivý poznatek, který by svědčil pro ti nám, proti dělnické třídě. Neexistují dvě pravdy, „pravda dělnické třídy“ a „pravda buržoazie“. jestliže se to někdo z nás domnívá, apk vulgarizuje naše veliké učení. Zbraní buržoazie, zbraní imperialistů není „jejich pravda“, jejich zbraní je lež, pomluva, násilí, zločin“.*²²

Přesto komunistická strana boj o ideologickou podobu vysokých škol vůbec nevzdávala, právě naopak. Po zhodnocení výuky společenských věd na československých vysokých školách přijal sekretariát Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) na sklonku roku 1951 usnesení, na jehož základě byla zavedena povinná výuka marxismu-leninismu na všech vysokých školách v republice. Hlavními předměty cyklu byly dialektický a historický materialismus, dějiny KSSS a KSČ a politická ekonomie. Na všech univerzitách v Praze, v Brně, Olomouci a Bratislavě vznikly katedry dialektického a historického materialismu o rok později i katedry politické ekonomie. Vedle toho byla už v roce 1949 dobudována síť krajských, okresních i městských politických škol poskytujících kratší studijní kurzy, na místní úrovni byly později tyto školy přetvářeny na tzv. domy či kabinetů politické výchovy. Ty se vytvářely nejen na úrovni městských, okresních, ale také obvodních a podnikových stranických výborů. Výukové programy byly určeny především funkcionářskému sboru a stranickému aktivu, ale také ostatním členům a kandidátům strany, v menší míře též funkcionářům a pracovníkům národních výborů, ROH a dalších organizací Národní fronty. Pro potřeby stranického aparátu byly také vydávány časopisy jako *Slovo propagandisty a agitátora*, *Názorná agitace*, *Zápisník agitátora*, a vycházely ediční řady jako například *Fakta a argumenty*, *Aktuální politické informace*, *Na pomoc lektorům a propagandistům* či *Výběr dokumentů a materiálů mezinárodního komunistického a dělnického hnutí*.²³ Rok 1949 byl dokonce vyhlášen rokem stranického školení.

Pomoci šíření teorie marxismu-leninismu mělo také napomoci založení Československo-sovětského institutu v Praze koncem roku 1950. Úkol institutu

---

²²Štoll, L.: *Výchova a vyučování komunistů*, Tvorba, 42/1951, str. 1001

²³Kopeček, M.: *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, Seminář v Ústavu pro soudobé dějiny, 30. 10. 2002

vystihnul Zdeněk Nejedlý, který k jeho založení ve Varu napsal, že jeho cílem bude „zbavit i naši vědu toho, co na ní stále leží z pseudovědy minulosti a otevřít jí cestu k jediné pravé vědě, k marxisticko-leninské vědě.“²⁴ Institut vydával několik časopisů. Nedůležitější časopisem bylo potom periodikum Sovětská věda - filozofie, který byl do roku 1953 jediným českým filozofickým časopisem poté, co bylo zastaveno vydávání České mysli. Sovětská věda – filozofie měla za úkol propagovat stalinistickou variantu marxistické filozofie. Zprvu přinášela překlady sovětských autorů, ale záhy dávala prostor i dorůstající mladé generaci československých filozofů. Na těchto stránkách se řešily výsostně teoretické otázky marxismu-leninismu jako problematika základny a nadstavby²⁵, vztahu mezi formální a dialektickou logikou, zákonitostmi dialektického a historického materialismu a podobně.

V roce 1956 byla Sovětská věda – filozofie sloučena Filozofickým časopisem. Samotný Filozofický časopis vycházel od roku 1953 jako časopis Kabinetu pro filozofii, od roku 1957 jako časopis Filozofického ústavu ČSAV a měl jako své hlavní úkoly propagaci marxismu-leninismu, studium dějin české a slovenské filozofie a ideologický boj. Mottem časopisu v jeho záhlaví byl citát Karla Marxe z jeho jedenácté Teze o Feuerbachovi: „Filozofové svět jen různě vykládali: jde však o to jej změnit!“

Na Slovensku v rámci Slovenské akademie věd už od roku 1946 existující samostatný Filozofický institut vydával svůj časopis po celou dobu své existence, třebaže pod různým názvem.

Samotná Československá akademie věd vznikla v listopadu roku 1952 a zahrnovala jak soubor vědeckých ústavů, tak učenou společnost poté, co byly po únoru 1948 zrušeny veškeré mimouniverzitní vědecké instituce a společnosti obdobného typu. V Československé akademie věd (ČSAV) začal fungovat Kabinet pro filozofii, jehož periodikem byl zmíněný Filozofický časopis. Kabinet vedl v letech jeho existence (1953-57) Ladislav Rieger, který byl zároveň prvním vedoucím redaktorem Filozofického časopisu (1953–55). Od 1. ledna 1957 byl rozhodnutím prezidia ČSAV Kabinet pro filozofii změněn na Filozofický ústav Československé akademie věd. Jeho

---

²⁴ Nejedlý, Z.: *Československý institut, Var, 1950/13-14*, str. 415

²⁵ Do diskuse nad problematikou základny a nadstavby, respektive k jejímu mechanicky pojímanému pojetí se vyjádřil i pozdější „přední revizionista“ Robert Kalivoda. Kalivoda, R.: *Záměna pojmů aneb ještě několik poznámek k otázce základny a nadstavby*, Sovětská věda-Filosofie 1955

prvním vedoucím byl Ladislav Rieger, po jeho smrti v roce 1958 jej vystřídal Arnošt Kolman.

1.2 „období tání“ a první originality

V druhé polovině let padesátých, zejména po Stalinově a Gottwaldově smrti se uvolňuje ovzduší i na poli českého vědeckého myšlení a začínají se rozbíhat vlastní filozofické debaty. Ty ale mají častokrát jen charakter interních, veřejně nepublikovaných diskusí. Jakkoliv se nesly ještě v duchu stranické linie, kde rozhodující roli hrál sovětský stalinsky pojatý marxismus, začaly obsahovat již prvky kritiky. Prostor jim poskytly i debaty o příčinách a podobách takzvaného dogmatismu, jak se nazývala fáze marxistického myšlení, která se ponejvíce projevila v kultickém uctívání předních politických představitelů, v čele s J.V. Stalinem. Propastný rozdíl a nepřehlédnutelný rozpor mezi propagovanými frázemi, které se odvolávaly na marxismus, a zejména na jeho vědeckou povahu, a téměř náboženským (a tedy s marxismem rozporným) přístupem ke stranickým autoritám, nemohl, po Stalinově smrti, tuto diskuzi nepodnítit. Velikou roli hrála u dorůstající mladé marxistické inteligence i střet s badatelským prostředím vně hranic zemí sovětského bloku a prudký nárůst exaktních věd i techniky, ke kterému v první poválečné dekádě docházelo. V „boji s dogmatismem“, přes všechnu povrchnost a často jen proklamační charakter tohoto úkolu, se poprvé začínají objevovat náznaky neortodoxního rozvíjení marxismu, který vyvrcholil v padesátých letech tzv. revizionistickými tendencemi a v letech šedesátých přímou, společensky angažovanou diskusí o změně politických a ekonomických poměrů ze strany československých marxistů.

Závažná otázka je, zda významný kvalitativní zlom, kterým prošel československý marxismus v padesátých letech byl zapříčiněn pouze uvolněním politického a sociálního napětí, které provázelo československou společnost v době mezi únorem 1948 a rokem 1953. Zda tedy byl politický a s ním i spojený existenční tlak určujícím faktorem pro tento vývoj v badatelském myšlení nebo nakolik sehrálo roli i vlastní marxistické a politické přesvědčení a snaha o rozvíjení materialistické filosofie.

1.2.1 problematika dogmatismu

Vedení československé komunistické strany si již před XX. sjezdem KSSS (sjezd probíhal od 14. do 26. února 1956) uvědomovalo nízkou úroveň ideologické práce stranických propagandistů a možný kontraproduktivní vliv kultu Stalinovy osobnosti a s ním spojené vulgární propagandy. Těmito tématy se strana zabývala na zasedání Ústředního výboru v prosinci 1953. Tehdejší první tajemník strany Antonín Novotný dokonce přišel s do té doby ne tolik vídanou kritikou dosavadní ideologické práce. Dogmatismus a z něj vzešlá citátománie a školometství byly podle Novotného hlavní brzdou v ideové a výchovné práci. Nicméně staré nepřátelské názorové proudy jako byly „nacionalismus, masarykismus, sociáldemokratismus“ zůstávaly terčem a cílem dalších ideových střetů.²⁶

Dogmatismus byl ve stranických tiskovinách shodně kritizován jako pokřivení materialistické dialektiky, které zasunulo do pozadí větší bohatost učení klasiků marxismu-leninismu, zejména pak samotného V.I. Lenina. Byla napadána ustrnulost nad poučkami, které vznikly za konkrétních historických situací a souvislostí, ale posléze byly přeměněny na pevná abstraktní schémata a formule, které byly aplikovány na nové historické a sociální jevy. Dogmatismus se pak se svou pevnou strukturou složenou z těchto schémat a formulí měl stát de facto náhradou za skutečné zkoumání reality. Pojmenování jedné, historické konkrétní pravdy se tak mělo stát pravdou abstraktní a absolutní, která se dostávala do rozporu s probíhající skutečností. Jako důvody dogmatismu byly uváděno nejen zmíněné odtržení od praxe, ale i nedostatečná znalost děl klasiků marxismu-leninismu, opět především V.I. Lenina.

Strana a hlavně celá mladá komunistická poúnorová inteligence se tak dostávala do vlastní pasti, kdy teprve díky teoretické krizi stalinismu poznávala vlastní odtrženost od vlastní marxistické filosofie. Relativně pozdě se ku příkladu začaly

---

²⁶ srovnej. Kopeček, M.: *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, Seminář v Ústavu pro soudobé dějiny, 30. 10. 2002, osobní archiv autora

překládat a vydávat díla Karla Marxe nebo Bedřicha Engelse²⁷. To bylo v přímém rozporu například s tím, že spisy J.V. Stalina v Československu vycházely již dříve, a to často ve velkých vydání formou nejrůznějších sešitků s poučkami, citáty a podobně. Vydávané dílo V.I. Lenina bylo povětšinou soustředěno na praktické a politické statě, ačkoliv nelze říci, že by byl tolik zanedbáván jako Marx s Engelsem.²⁸ Nicméně celá kritika dogmatismu, která probíhala zejména na stránkách Filosofického časopisu v letech 1953 a 1954, byla víceméně ještě stranickou kritikou pro kritiku, ač lze u ní zárodky pozdějšího „revizionismu“ nalézt.

Vliv vládnoucí strany na badatelské prostředí lze ale například doložit tím, že v tomto období proběhla, ve shodě se zmíněným usnesením Ústředního výboru KSČ z prosince 1953 kampaň proti masarykismu, které se účastnil i jeden z hlavních revizionistů a jedna z pozdějších hlavních postav Pražského jara, Karel Kosík.²⁹ Více o povaze této kritiky, o tom, že stranické přání bylo otcem myšlenky, vypovídá článek D.Slejšky uveřejněný ve Filosofickém časopise v témže roce pod názvem *Masarykovská lžihumanita – ideologický nástroj buržoazní reakce*.³⁰ A důslednost kritiky dogmatismu, která tvořila významnou součást ideologické a filozofické práce v těchto letech, snad ještě lépe představují vývody redakce Filosofického časopisu, která jako jednu z hlavních příčin dogmatismu, této revize marxismu, vidí činnost Rudolfa Slánského a jeho údajného spikleneckého centra, které tak sledovalo cíl rozvrátit socialistický režim v Československu.³¹

Prvním impulsem k vlastním debatám nové, komunistické generace filozofů a historiků byly zejména překlady děl sovětských autorů. Šlo například o diskuse nad sovětskými učebnicemi *Dialektický materialismus* a *Dějiny západoevropské filozofie* od

---

²⁷ Starý překlad stěžejního díla Karla Marxe *Kapitál* existoval již dříve ve starém překladu Bohumila Šmerala. Nicméně tento překlad se nevydával a byl těžko dostupný. První díl *Kapitálu* vyšel až v roce 1953, druhý díl 1954, třetí díl vyšel v letech 1955-1956. Ve stejném roce vyšel vůbec první svazek spisů K. Marxe a B.Englese.

²⁸ Z Leninových teoretických prací v Československu například vyšel *Materialismus a empirokriticismus*, jehož překlad zajistil profesor Ludvík Svoboda. Díla V.I. Lenina na tom vůbec byla o něco lépe, než například ta Marxova. Jeho *Filosofické sešity* vyšly v Československu v roce 1953 a první svazek Leninových sebraných spisů již v roce 1951. Z těchto dat je vidět, že komunistická strana jasně upřednostňovala propagandistické kritéria před vlastní teoretickou základnou.

²⁹ Kosík, K.: *O sociálních kořenech a filozofické podstatě masarykismu*. Filosofický časopis, roč. 2, č. 3, 1954, s. 196–215.

³⁰ in: Filosofický časopis, roč. 2, č. 3, 1954, str. 215-229

³¹ *O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filozofické práce*, Filosofický časopis, roč. 2, č. 1, 1954, str.1-12

G.F. Alexandrova, vydané roku 1954 nad prací *Historický materialismus* F.V. Konstantinova, vydané o rok později 1955. Na pořad debat vlastní dorůstající marxistické československé inteligence se tak dostávají pojmy jako základna a nadstavba, vztah logiky, kausality a dialektiky, historický materialismus, dialektika dějin a další termíny marxismu-leninismu.

Tehdy se začínají objevovat náznaky vlastního, kritického myšlení. Dalo by se říci, že mladí komunističtí vědci a badatelé, opouští (ještě ale pozvolna) roli citátorů pouček a formulí klasiků marxismu-leninismu a vydávají se na cestu vlastní, originální tvorby. Nicméně, jak bylo nastíněno, nejedná se o skokový, kvalitativní zlom, ale pozvolný proces, kde autority typu Lenin nebo více Stalin hrají velikou roli. První vlastní články začínajících československých filozofů se v té době víceméně omezují právě ještě na citace, komentování a obhajobu děl J.V. Stalina nebo ostatních špiček komunistických stran. O něco více se rozvíjí debata na poli historického materialismu. Ta je ovšem pevně svázána i s obhajobou poúnorového režimu. Tématy byly přechod národně demokratické revoluce v socialistickou, proletářský internacionalismus, socialistické vlastenectví, otázka jednoty dělníků a rolníků...³² Argumentace u těchto vlastních filozofických prvotin byla svázána s odkazem na autority a plánovitě plní i roli silně propagandistickou. Nicméně i v tomto prostředí se začínají objevovat přísliby původních myšlenek, byť ještě opřených o výše zmíněné autority.

Milan Machovec tak v roce 1953 vydává učebnici logiky, která vychází z konference logiků uspořádané téhož roku. O logice ve Filozofickém časopise píše v pozdější době snad nejvíce zatracovaný revizionista Ladislav Tondl³³. Na stránkách časopisu *Sovětská věda – filozofie* provádí kritiku mechanického pojetí základny a nadstavby Robert Kalivoda, jeden z mála českých filozofů a historiků, který se k marxismu dostal skrze meziválečnou avantgardu a neprošel si, jako mnozí ostatní, tolik zapáleným stalinistickým obdobím.³⁴

Zhruba od roku 1953 také komunistická strana přestává přímo ovlivňovat práci na vědeckých pracovištích a jednotlivé instituce získávají na větší autonomii. Jak bylo

---

³² Například: Slejška, D.: *Úloha svazu dělníků a rolníků*, in: Filozofický časopis, 1953, roč. 1str. 114-122

³³ Tondl, L.: *Některé otázky teorie indukce ve vztahu ke zkoumání kausality*, Filozofický časopis, č. 1, 1953, str. 124-132

³⁴ Kalivoda, R.: *Záměna pojmů aneb ještě několik poznámek k otázce základny a nadstavby*, Sovětská věda – filozofie, roč. 5, 1955

řečeno, i vedoucí orgány KSČ si uvědomovala nízkou úroveň stalinismem poznamenaného marxismu, a proto snad spoléhaly na novou generaci mladých marxistických myslitelů, kteří se etablovali v nově zřízených institucích.

Komunistická strana ale tak nadále usilovala o výchovu vlastních ideologických a teoretických pracovníků a zejména stranických „kádrů“ určených do vedoucích a řídicích pozic. V roce 1953 byla založena Vysoká stranická škola. Tato škola poskytovala úplný studijní program včetně postgraduálních kurzů, ale i zkrácené jednoroční, půlroční či ještě kratší tematické kurzy. Z tohoto prostředí se v budoucnu rekrutovali například i někteří kritici budoucích emancipačních snah v marxismu, tzv. revizionismu.³⁵

Boj proti dogmatismu (ale i „revizionismu“ na druhé straně) je toho příkladem. Již po Stalinově a Gottwaldově smrti byly kritizovány vlivy stalinismu na teoretickou a ideologickou úroveň i samotné způsoby vedení společenských a stranických organizací. To se projevilo na X. sjezdu strany v červnu 1954, kdy byl přijat program prosazování kolektivního vedení a zavedena praxe takzvané vnitrostranické kontroly, na rozdíl například od Polska a Maďarska ovšem nedošlo k podstatným změnám.³⁶ Na tom samém stranickém sjezdu byla kritizována absence jednotného plánu ve filozofickém výzkumu.

Výsledkem toho byly dvě pracovní setkání filozofů a pracovníků ve společenských vědách. „Celostátní porada o koordinaci filozofické práce“, která se konala v únoru 1955 v Praze³⁷ a srpnové soustředění pracovníků ve filozofii, které se konalo poblíž Plzně.³⁸ Na konci roku 1955 byla pak vytvořena zvláštní komise ČSAV (jejími členy byli například historik Josef Macek, historik a filozof Robert Kalivoda a filozof Karel Kosík), která se měla situací ve filozofické a společenské vědě zabývat a navrhnout řešení, aby tak bylo odstraněna stranou kritizovaná roztříštěnost a nejednota

---

³⁵ V roce 1966 byla přejmenována na Vysokou školu politickou ÚV KSČ. V červenci roku 1990 byla zrušena rozhodnutím Národního shromáždění zrušena.

³⁶ Kopeček, M.: *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, Seminář v Ústavu pro soudobé dějiny, 30. 10. 2002

³⁷ *Zpráva o celostátní poradě o koordinaci filozofické práce*, Filozofický časopis, č. 2, roč. 3, 1955, str. 210-214

³⁸ *Zpráva o celostátním soustředění pracovníků ve filozofii*, Filozofický časopis, č. 1, roč. 4, 1956, str. 138-146

filozofické fronty. Na základě výsledků práce této komise bylo rozhodnuto o vytvoření jednotného Filozofického ústavu ČSAV, a to datu 1. ledna 1957.³⁹

1.2.2 Jiří Cvekl

Jako příklad historicko-filozofické produkce této doby můžeme například uvést práci Jiřího Cvekla.⁴⁰ V jeho teoretickém díle o dějinách a historickém materialismu vynikne rozporuplná dvojakost badatelské metodologie v „období tání“, jak ji na studium dějin aplikovala poválečná marxistická generace. Obsaženy jsou v ní všechny charakteristické prvky. To jest svázanost se stalinistickým obdobím, předmětná určenost témat, politicky motivované zadání (boj proti dogmatismu a „revizionismu“), obsah díla i jeho lingvistické paradigma, ale i jeho začínající „pošilhávání“ po jiných než oficiálních myšlenkových inspiracích. Vzájemná kombinace zde uvedených částí tohoto „protirevizionistického“ díla Jiřího Cvekla z této doby nakonec vyústí v Cvekově „revizionistickém“ pojetí marxismu, v pozdější době, v šedesátých letech.

V tomto čase píše filozof Jiří Cvekl své práce *O materialistické dialektice*⁴¹, *O zákonech dějin*⁴² a *Lid a osobnost v dějinách*.⁴³ V poslední zmiňované práci se jasně protíná ještě stalinistický a přísně stranický přístup sepsání teoretického díla o dějinách (citace ze Stalina, jakožto autority sui generis, jsou například ještě poměrně časté), ale zároveň už autor využívá postřehů západních marxisticky orientovaných autorů jako jsou Roger Garaudy nebo Henri Lefebvre. Celé dílo je apologetikou leninského pojmání dějin, vztahu revoluční stany, jedince, mas a vůdců a zejména, v opozici proti „revizionistickým tendencím“ i úloha stranickosti ve vědě. Nicméně se domníváme, že

---

³⁹ Srovnej například Kopeček, M.: „Za čistotu marxistického myšlení – k problematice tzv. revizionismu v české marxistické filozofii v druhé polovině 50. let“, in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek II, Praha 2004, str. 175

⁴⁰ Jiří Cvekl v letech 1945-1949 vystudoval Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, konkrétně obory filozofii, latinu a germanistiku. V této době se začal politicky angažovat, začínal ale u sociálních demokratů. Po únorovém převratu, již jako člen KSČ, začal přednášet na Vysoké škole politických a hospodářských věd. V roce 1953 odešel přednášet na Filozofickou fakultu UK, kde se habilitoval roku 1956. Od toho roku až do svého vyloučení v roce 1970 působil ve Filozofickém ústavu ČSAV (zprvu ještě v Kabinetu pro filozofii při ČSAV).

⁴¹ Cvekl, J.: *O materialistické dialektice*, Praha 1956, kniha vyšla i v němčině v Německé demokratické republice

⁴² Cvekl, J.: *O zákonech dějin*, Praha 1957

⁴³ Cvekl, J.: *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961. Rok vydání je sice až 1961, nicméně Jiří Cvekl sám píše v úvodu této své studie, že jádro a podstatná část celého díla vznikly mezi lety 1954 až 1956.

Cvekolovo dílo z této „doby tání“ je určitým způsobem signifikantní pro toto období československé marxistické vědy.

Ve filozoficko-historickém díle Jiřího Cvekla *„Lid a osobnost v dějinách“* jsou ostře kritizována buržoazní, nemarxistická sociologie a psychologie, nicméně se Cvekl nebojí poznatků z těchto proudů, ač do převažující míry ostře konfrontačně, ale přeci jen využívat (což platí zejména v Garaudyho případě). Jak bylo ale zmíněno celá práce je obhajobou marxisticko-leninské teorie historického materialismu, ale zejména i obhajobou současné politické linie komunistických stran v Sovětském bloku. Leitmotivem díla je i „boj proti dogmatismu, ale i revizionistickým tendencím“. Jako impuls pro napsání studie v samém úvodu práce *Lid a osobnost v dějinách* Cvekl uvádí, že *...jednou z ústředních otázek bylo správné materialistické pojetí vztahu mezi objektivitou společenských, zvláště ekonomických zákonů a rostoucí rolí subjektivního faktoru, především úlohy strany ve vývoji socialistické společnosti.*⁴⁴ Kritizován je, ve shodě s linií strany, dogmatismus, jako idealistická deformace marxismu-leninismu, jako důsledek odtržení teorie od praxe. Nicméně je třeba dbát opatrnosti před revizionismem, který se v historické době, kdy komunistické strany získali společenskou moc ve státech, objevuje, právě jako kritika dogmatismu, potažmo stalinského kultu osobnosti... *„Marxismus-leninismus se mění z vědy o vedení třídního boje ve vědu o řízení socialistické společnosti vládnoucím proletariátem a stranou prostřednictvím socialistického státu. Marxismus-leninismus je v těchto podmínkách mnohostranně konfrontován a prověřován bohatou zkušeností v nejrůznějších oblastech politického a hospodářského, vědeckého a technického, uměleckého a kulturního života, fakty z veřejného i osobního života milionů lidí...jestliže v minulosti bylo vnášení socialistických idejí v podstatě omezováno na dělnickou třídu, nyní se rozšiřuje ve všechny lid...“*⁴⁵ V tomto faktu se podle Cvekla skrývá nebezpečí možného „zaplevelení“ marxismu-leninismu jinými, převážně „buržoazními“ nebo „oportunistickými“ teoriemi, což má za následek výskyt revizionismu. Cvekla se ohrazuje proti „revizionistickým“ tendencím, například v díle Henriho Lefébvre,

---

⁴⁴ Cvekl, J.: *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961, str. 5.-6.

⁴⁵ Cvekl, J.: *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961, str. 269-270

oddělit „čisté teoretiky“ od „praktiků“. ⁴⁶ To by znamenalo předpoklad jakési „čisté vědy“, „čistého poznání“, které by bylo soběstačné, hrálo by roli vlastního soudce a bylo by politicky nepodmíněné. To je ale pro Cvekla zřejmý útok na leninské pojetí vědy (a zároveň věčný stranický argument proti revizionismu). Podle autora praxe nemůže být samostatným činitelem, který je mimo sféru poznání, nýbrž hledisko praxe jako žitého života proniká do samé podstaty poznávacího procesu, jeho zdrojem i kritériem. „*Revoluční význam marxismu a socialistického řádu tkví právě v překonání roztržky mezi praxí a teorií, mezi zájmy vědy a zájmy praktického života.*“⁴⁷ Jiří Cvekl tak do teoretické roviny sporů převádí problém, nakolik je a má být vědecká práce ovlivňována politickými zájmy. Velikou kritiku na stránkách Cveklova díla sklízí zejména jugoslávští „revizionisté“⁴⁸, tak, jak to vyžadovala stranická direktiva a cíle.

---

⁴⁶ Tamtéž, str. 272, podobný způsob argumentace, tj., že tímto oddělením se jen ukazuje elitářství inteligence, později používali straničtí ideologové i vůči samému Cveklvi

⁴⁷ Tamtéž, str. 273

⁴⁸ Celá práce je prodchnuta stalinistickou kritikou politiky jugoslávských komunistů. Již v roce 1948, po roztržce mezi Stalinem a představiteli jugoslávských komunistů v čele s Titem, se předsednictva jednotlivých komunistických stran evropských zemí, v čele se Sovětským svazem a včetně Československa, vyjádřila, že v Jugoslávii vítězí revizionismus a odklon od marxismu-leninismu.

Situace v Jugoslávii byla opravdu specifická i na poli marxistické teorie. Z prostředí jugoslávských revizionistů (které jmenuje i Cvekl ve své práci- M.Uvalič, G.Petrovič, str. 72 citované publikace), kteří se například inspirovali Milovanem Djilasem, vznikla na počátku šedesátých let teoretická marxistická skupina *Praxis* (skupina existovala v období 1963 až 1975, kdy byla zakázána). Soustředěná byla okolo časopisu stejného jména (časopis vycházel v letech 1965 až 1974, zakázán byl počátkem roku 1975). Škola-skupina *Praxis* opravdu ve své kritice vývoje marxismu ve dvacátém století šla až k odmítnutí Leninova principu revoluční strany, jelikož vycházela z ontopraxeologického východiska konkrétní historické zkušenosti, že toto pojetí marxismu vedlo až vytvoření odcizeného státně-byrokratického aparátu.

Skupinou *Praxis* každoročně pořádána Letní škola na Korčule, která se (s jednou výjimkou) konala na ostrově Korčula poblíž Dubrovníku, si jako i časopis *Praxis* získala věhlas jako přední diskusní fórum pro otázky marxismu a filosofie. Letní škola byla zásadně otevřená všem zájemcům a nebyla přitom omezena pouze na zastánce marxismu. K účastníkům patřily osobnosti jako Norman Birnbaum, Ernst Bloch, Erich Fromm, Jürgen Habermas, Leszek Kołakowski, Henri Lefebvre, Georg Lukács, Herbert Marcuse, Eugen Fink, Shlomo Avineri a další.

Veliký vliv měla tato skupina i na „revizionistické“ myslitele z Československa. Seminářů skupiny *Praxis* se zúčastnili například Karel Kosík (byl i členem redakce časopisu *Praxis*) a Ivan Sviták. Čtenáře v Československu na stránkách Literárních novin a Kulturní tvorby informovali její pravidelní účastníci Milan Průcha a právě Ivan Sviták. Mezinárodní vědecké symposium v Dubrovníku (19. – 22. 6. 1963) se konalo se u příležitosti osmdesátiletého výročí smrti Karla Marxe a jeho hlavním mottem byla věta: „*Jsi-li filosofem, nemlč k nejvýznamnějším problémům dneška*“ Česká literární veřejnost byla seznámena s tím nejpodstatnějším, co konferenční diskuse přinesla. Nejucelenější západní pojetí podal marxistický psychoanalytik vycházející z frankfurtské školy Erich Fromm (ze strany marxistů socialistických zemí dlouho neuznávaný). Tento slavný účastník podpořil myšlenku, že humanistické hnutí, i například v podobě křesťanství, nemá být socialistickému snažení do budoucna nepřítelem, ale spojencem. Marxismus byl zároveň všemi mysliteli uchopen jako výhradně otevřený systém a představitelé *Praxis* usilovali o dialog mezi

Cveklůva tvorba, datující se do poloviny a druhé poloviny padesátých let, přináší určitou možnost náhledu na změnu paradigmatu tvorby československých marxistů, filozoficky i ideologicky vychovaných po druhé světové válce. Jakkoli je jeho tvorba svázána s oficiálním, sovětským pojetím marxismu a to co do ideologického a politického obsahu, tak do lingvistického schematismu, objevují se v ní již jasné prvky názorové orientace, pro kterou byl později označen za revizionistu.⁴⁹

V první polovině padesátých let začíná se Cvekl, podobně jako další filozofové, zapojuje do diskuze nad nejobecnějšími zákonitostmi marxistické filozofie.⁵⁰ V té době již začíná pracovat na filozofických a historických tématech, od poloviny padesátých let publikuje zmíněná díla jako *O materialistické dialektice*⁵¹, *O zákonech dějin*⁵² a *Lid a osobnost v dějinách*.⁵³ Tyto práce se zabývají vysvětlováním základních principů dialektického a historického materialismu. Plní ovšem také roli ideologickou a stranicky propagandistickou.⁵⁴ Jak bylo ale již výše zmíněno, již v těchto dílech se začíná zračit dialektika myšlenkového vývoje autora, kdy sice pod silným stranickým vlivem zastává a doslova propaguje oficiální teoretická i programově politická stanoviska komunistické strany, ale zároveň tato díla již zračí vlastní myšlenkovou originalitu. Ta se značí v, prvotně sice konfrontačním, styku s nemarxistickými

---

marxisty i zastánci ostatních myšlenkových proudů. Zváni i účastní symposií byli i teologové, jako například vatikánský páter Gustav Vetter.

Jugoslávský příklad skupiny Praxis ukazuje zřejmě nejsilnější příklad snahy o zbavení marxismu dogmatických vlivů, které vyvrcholily takzvaným „kultem osobnosti“ za Stalinovy éry. Že se nejednalo o ojedinělý exces potvrzující pravidlo potvrzuje nejen fakt, že působení této jugoslávské skupiny mělo takovou odezvu v intelektuálním světě, ale že podobné tendence, navíc se shodnými marxistickými východisky (návrat k Marxovi, antropologické stanovisko, praxe jako filozofické kritérium, destrukce pseudokonkrétna, strukturálně uplatňovaná dialektika a další) byly i v jiných zemích, včetně tehdejšího Československa.

⁴⁹ Jedná se zejména o pozdější období Cveklůvy tvorby ze šedesátých let, kde se snaží o hledání společných prvků marxismu s jinými filozofickými směry (zejména s psychoanalýzou) nebo jeho přímou společenskou angažovanost (viz například jeho článek v *Nové mysli* z roku 1968 „Jaký model socialismu?“). Jiří Cvekl byl pro tyto důvody vyloučen (1968) z KSČ a v roce 1970 z Filozofického ústavu ČSAV. Pro úplnost je ale třeba dodat, že Cvekl v roce 1978 uveřejnil v *Rudém právu* článek „*Nejsme na stejné lodi!*“, kde provedl sebekritiku a kritiku Charty 77 a Jana Patočky, díky čemuž mu bylo opět povoleno publikovat. Je ovšem pravda, že s provoláním Charty 77 či filozofií Jana Patočky se Cvekl, jako marxista, skutečně nemusel identifikovat, nicméně důvody pro publikaci zmíněného článku byly zjevně i jiné.

⁵⁰ Cvekl, J., Tondl, L.: *Základní rysy objektivní dialektiky – jednota a boj protikladů*. In: Filozofický časopis 1953

⁵¹ Cvekl, J.: *O materialistické dialektice*, Praha 1956, kniha vyšla i v němčině v Německé demokratické republice

⁵² Cvekl, J.: *O zákonech dějin*, Praha 1957

⁵³ Cvekl, J.: *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961.

⁵⁴ Cvekl, J.: *O protikladu vědeckého a náboženského světového názoru*, Praha 1961

podněty, ale tyto podněty jsou již rozpracovávány a toto rozpracovávání dává tušit budoucí metodologickou orientaci autora. Jedná se zejména o přístup k psychologii, zejména pak k psychoanalýze⁵⁵.

Pozdější Cveklůva tvorba se skutečně, zjevně pod vlivem takzvané frankfurtské školy⁵⁶, pokouší o marxistický dialog s psychoanalýzou⁵⁷ a rozvíjení společných témat a východisek těchto myšlenkových koncepcí. V roce 1965 tak například Jiří Cvekl vydává v edici Portréty filozofickou monografii o Sigmundu Freudovi⁵⁸, kde se vyzdvihuje pro marxismus přínosné stránky v díle tohoto psychologa a bojuje za to, aby výrazy jako „freudismus“ a „psychoanalýza“ už jednou provždy „přestaly být v rámci marxismu chápány jako pejorativní označení“⁵⁹.

Uvedli jsme, že příklad Jiřího Cvekla může být chápán jako do jisté míry signifikantní a to nejen pro takzvané „období tání“, které je tématem této kapitoly. Čtenář, který se probírá Cveklůvým dílem nemůže nenabýt dojmu, že vyústění sváru oficiálního, stalinismem silně ovlivněného, marxismu, se kterým autor přistupuje ke kritice „buržoazních“, nemarxistických (nebo „revizionistických“) společenských a

---

⁵⁵ Lze například zmínit kapitoly Společenské a individuální neb, Řadové a vedoucí osobnosti nebo Masa, strany a vůdcové v historicko-filozofické publikaci *Lid a osobnost v dějinách*, in: Cvekl, J.: *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961, str. 105-151, 214-246, 246-289.

⁵⁶ Frankfurtská škola je sociálně filosofický směr vzešlý z německého duchovního prostředí. Teoretický program frankfurtské školy je postaven na kritické teorii společnosti. Hlavní myšlenkové zdroje jsou: německá klasická filosofická tradice v čele s I. Kantem, G.W. Hegelem a především Karlem Marxem. Nicméně celá tato škola se projevovala otevřeně i vůči dalším myslitelům, jako byli například F. Nietzsche, M. Weber nebo G. Lukács, ale i S. Freud. Za nejvýznamnější představitele jsou považováni Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Friedrich Pollock, Leo Lowenthal, Otto Kirchheimer. Představitelé této školy zkoumali kriticky nejen kapitalismus a například fašismus, ale silně kriticky se vyjadřovali i vůči režimům sovětského bloku, což zákonitě vyvolalo jejich odsouzení vedoucími stranickými ideology v těchto zemích a sympatie mezi historiky a filozofy vůči této škole byly ostrakizovány.

Frankfurtská škola se výrazně zaměřila i na antropologickou a existenciální rovinu marxismu (souviselo to například s „objevením mladého Marxe“) Obraz emancipace člověka neměl mít podle představitelů frankfurtské školy čistě ekonomický či politický rozměr, ale zahrnuje i sféru soukromého a intelektuálního života. V konceptu panství neuvědomělých struktur vědomí či pudově zakotvených předsudků nad svobodnou osobností individua uplatňuje inspirační vliv na produkci školy především právě psychoanalýza Sigmunda Freuda (zejména E. Fromm).

⁵⁷ Otázce styčných bodů v teoretickém díle Karla Marxe a Sigmunda Freuda se v šedesátých letech věnoval například i filozof a historik Robert Kalivoda. Ten ovšem při zkoumání těchto filozofií vycházel z tradice meziválečné české avantgardy, ke které za svého mládí přilnul. Srovnej: Kalivoda, R.: *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*, Praha 1968, kapitola *Marx a Freud*

⁵⁸ Cvekl, J.: *Sigmund Freud*, Praha 1961

⁵⁹ Cvekl, J.: *Čas lidského života*, Praha 1967, str. 12

dějinných teorií s těmito myšlenkovými tezemi, vede (zejména v pozdějších pracích z let šedesátých) k originální syntéze těchto původně nepřátelsky pojímaných teorií.. Zmiňované práce z pozdější Cvekovy tvorby ale už mají jasné základy ještě v padesátých letech, kdy bylo hlavním, alespoň oficiálním, impulsem nemarxistické pozice rozbít nebo je přinejmenším podrobit drtivé kritice. Námitka, že Cveklůva pozdější, politickými motivy tolik nesvázaná, tvorba z let šedesátých vznikla *pouze* proto, že ve vědě panovalo liberálnější prostředí, neustojí. Dovolíme si tvrdit, že minimálně ze dvou důvodů. Jednak proto, že ani v pozdějších pracích Cvekl neustoupil ze základních marxistických pozic a jednak proto, že nelze tvorbu jednoho autora vytrhnout z kontextu celého díla, natož pak jí samou spolu s osobou autora vymanit z celkového dění. A to jak vědeckého, tak společenského. Naopak lze říci, že svobodnější tvorba, ovlivněná potýkáním, ale i stýkáním se s „cizími“ vlivy, mohla k vytvoření onoho svobodnějšího prostředí ve vědě přispět. Zmiňované teze samozřejmě naplatí jen pro dílo Jiřího Cvekla, který byl například na badatelském poli daleko více stranicky loajální než jiní filozofové⁶⁰. Bylo uvedeno opravdu jen jako, v lecčem snad nápomocný, příklad.

---

⁶⁰ Viz například jeho článek *Filosofie a leninismus* z pozdějšího období, kdy se nad otázkami vztahu stranickosti ve vědě a vůbec provázanosti ideologie a teorie, rozpoutala diskuse v Literárních novinách. Viz Cvekl, J.: *Filosofie a leninismus*, Literární noviny č. 6, 1957, str. 3

1.3 období po XX.sjezdu KSSS

Ačkoliv tendence vypořádat se mechanickým a z vulgarizovaným pojetím marxismu se v československé filozofii a historiografii vyskytovaly již před rokem 1956, je tento letopočet pro zkoumání problematiky rozvoje marxistického myšlení u nás, klíčový a předělový. Souvisí s významnou politickou a potažmo celospolečenskou událostí, kterou byl XX. Sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. Na tomto sjezdu byl odsouzen kult osobnosti, který se stal do značné míry určujícím motivem společenského dění, vědecký život nevyjímaje. Odsouzen byl i vývoj na poli marxisticko-leninské ideologie a teorie, který podle představitelů sjezdu vedl k dogmatismu, což mělo za následek přezíravý poměr k faktům, odtržení teorie od praxe, subjektivistické metodě chápání dějinného procesu, k ignorování lidových mas jako tvůrců současnosti, k ulpívání na starých poučkách a k rezignaci správně a všestranně prozkoumat a řešit nové problémy.⁶¹ „*Komunistická strana Sovětského svazu vychovaná podle zásad revolučního marxismu-leninismu, řekla celou pravdu, ať již byla jakkoliv trpká. Strana se rozhodla k tomuto kroku výlučně ze své vlastní iniciativy, na základě zásadového stanoviska. Vycházelo se z toho, že když vystoupení proti Stalinovu kultu přinese některé dočasné těžkosti, přinese perspektivně, z hlediska základních zájmů a konečných cílů dělnické třídy obrovské a kladné výsledky. Tak jsou utvářeny kladné záruky, že nikdy v budoucnu nemohou v naší straně a v naší zemi vzniknout jevy podobné kultu osobnosti, že v budoucnu budou strana a země řízeny kolektivně na základě provádění marxisticko-leninské politiky, za široké vnitrostranické demokracie, za aktivní, tvůrčí účasti milionů pracujících a při všestranném rozvíjení sovětské demokracie.*“⁶² Jako reakce na sovětský stranický sjezd byla v Československu na celostátní konferenci KSČ v červnu 1956 opuštěna teorie zostřování třídního boje, byl otevřeně kritizován kult osobnosti a propagován princip kolektivního vedení. Nicméně stranické vedení si uvědomovalo možnost rizika, které z kritiky dosavadního vývoje vyplývala.

---

⁶¹ Viz *Usnesení ÚV KSSS o překonání kultu osobnosti*, in: Nová mysl, roč. 7, Praha 1956, str. 664

⁶² Tamtéž, str. 666

Odpověď v československém intelektuálním prostoru na sebe nenechala dlouho čekat. Český historik, Michal Kopeček, který se v současnosti problematikou revizionismu podrobně zabývá, hovoří například o období mezi lety 1956-1958 jako „období živelné destalinizace“⁶³

---

⁶³ Kopeček, M.: „Za čistotu marxistického myšlení – k problematice tzv. revizionismu v české marxistické filozofii v druhé polovině 50. let“, in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek II, Praha 2004, str. 178

1.3.1 II. sjezd Svazu československých spisovatelů

Jakkoliv je ústřední téma této práce věnovat se problematice rozvíjení marxistické metodologie a jejích proměn během padesátých let, přesto bude nutné zmínit tuto významnou kulturní událost. Důvod je prostý a skrývá se v poměrech, které vládly mezi československou inteligencí. V poválečném Československu nelze totiž oddělit svět umělců a svět vědců, zejména svět umělců literárních a svět vědců humanitních, kde tato teze platí dvojnásob.

To, že hranice mezi těmito jednotlivými sférami českého intelektuálního života není příliš pevná je ale patrné minimálně od druhé poloviny 19. století. Téma filozofie a smyslu českých dějin se stalo stěžejním tématem formující se české buržoazie v této době. Autorem, který více než mnohý jiný, formoval u české veřejnosti povědomí o české národní historii, byl prozaik (ač vystudovaný historik) Alois Jirásek. Do „Sporu o smysl českých dějin“, který byl dominantní polemikou na poli filozofie dějin i historiografie od devadesátých let 19. století, zasahovali, vedle předních postav T.G.Masaryka a historika Josefa Pekaře, nejen historici a filozofové, nýbrž i literární vědci (F.X.Šalda) nebo novináři (Ferdinand Peroutka).

V období meziválečné republiky se například můžeme zmínit o umělecké avantgardě, kde se setkávali básníci, prozaici i ostatní umělci nejen na umělecké půdě, ale z tohoto prostředí vzešly i významné teoretické postřehy a studie, jako tomu bylo například Karla Teigeho. Navíc meziválečná avantgarda se stala inspirací i myšlenkovým zdrojem pro některé poválečné marxistické filozofy a historiky, na prvním místě pro Roberta Kalivodu. Zajisté nelze tvrdit, že propojení mezi uměleckým, zejména literárním světem z let padesátých a hlavně šedesátých, je v přímé návaznosti na tradici meziválečné avantgardy, ale jisté shodné prvky, tu najít lze. Je to především politické a teoretické přihlášení se k marxismu a důraz na ideovou a ideologickou stránku uměleckého díla. Třebaže byla tradice meziválečné avantgardy stalinismem násilně umlčována, její odkaz byl v Československu stále silný, což bylo umocněno zejména tím, že řada osobností avantgardy se s komunismem identifikovala a přijala, v té či oné míře, politický kurs nastavený KSČ po druhé světové válce (V.Nezval).

Návaznost kulturní a badatelské tvorby v padesátých letech lze například vyčíst z toho, jakou důležitost přikládaly komunistické stranické orgány ideologickému v literatuře a v umění nebo ve faktu, že se nejznámější debata o podobě marxismu, vztahu vědy a ideologie, která reflektovala stranické ovlivňování vědecké práce, rozpoutala právě v Literárních novinách. Tato debata, o které bude ještě řeč, v podstatě odstartovala střet mezi takzvanými revizionisty a státní mocí. Souvztah mezi uvolňováním literární tvorby a revizionistickými tendencemi viděli i nejvyšší představitelé strany, jako Vladimír Koucký, který na speciálním zasedání ÚV KSČ v referátu kritizující revizionistické projevy v kultuře i vědě zmínil i roli časopisů *Nový život*⁶⁴ a *Květen*⁶⁵. Rektor Institutu společenských věd při ÚV KSČ Ladislav Štoll pranýřoval na úvodní stránce Rudého práva, těsně po celostátním semináři věnovaném revizionismu, jako právě revizionistické, názory československých spisovatelů o nezávislosti i poslání umění, které zazněly právě na jejich II. sjezdu.⁶⁶ V referátu předneseném na konferenci Svazu Československých spisovatelů v březnu 1959, v období vrcholícího boje s revizionismem, odsoudil Štoll pojetí spisovatelů coby „svědomí národa“ jako elitářské, odtržené od reality a života lidových mas.

Nicméně symbióza obou prostředí, vědeckého i uměleckého, pozvolna vyvrcholila v šedesátých letech, kdy se například ve dnech 27. - 28. května 1963 u nadcházejícího 80. výročí narození Franze Kafky⁶⁷ konala, za účasti například R.Garaudyho a E.Fischera, mezinárodní konference věnovaná autorovu dílu, kde ale bylo jedním z hlavních témat problematika odcizení a přístupu k Marxovu dílu a aktuální společenské otázky v kapitalistických zemích i zemích ve sféře vlivu Sovětského svazu. Role jednotlivých sjezdů spisovatelů v šedesátých letech je všeobecně známá (a není ani nemůže být tématem této práce), zejména IV. sjezd

---

⁶⁴ *Nový život* – měsíčník pro soudobou literaturu a kritiku, byl měsíčníkem Svazu československých spisovatelů, vycházel 1949-59. V prvních letech se stal platformou stalinistického pojetí literatury, ale od poloviny 50.let v něm získávaly navrch kritické tendence, které započaly diskuzí nad dogmatismem.

⁶⁵ *Květen* byl rovněž měsíčníkem Svazu československých spisovatelů, původně orientovaný na mladé tvůrce. Vycházel od roku 1955. Podobně jako *Nový život* se postupně orientoval proti oficiálnímu pojetí socialistického realismu. Na konferenci SČSSS začátkem roku 1959 byl *Květen* v referátu Ladislava Štolla podroben ostré ideologické kritice a ještě téhož roku bylo jeho vydávání zastaveno.

⁶⁶ Štoll, L.: *K otázce vědy a ideologie*, Rudé právo, 21.10. 1958, str. 1-2

⁶⁷ Iniciátorem libické konference byl pražský germanista a pozdější předseda Svazu československých spisovatelů Eduard Goldstücker, který po násilném ukončení československého obrodného procesu v roce 1968 odešel do emigrace.

uskutečněný v roce 1967 je často považován za počátek období Pražského jara („přední český revizionista“ Karel Kosík se stává téhož roku členem Ústředního výboru Svazu československých spisovatelů...).

Velice silná odezva na XX. Sjezd KSSS vzešla ze spisovatelské obce, a to i od takových autorit, které požívaly vážnosti veřejnosti a byly dokonce s komunistickými názory spjaty, jako byl například Jaroslav Seifert. Seifertova (a nejen jeho) kritika společenských poměrů zazněla na II. sjezdu Svazu československých spisovatelů (SČSS). Státní instituce v podobě různých uměleckých svazů představovaly jednu z významných převodových politických pák mezi mocenskou byrokracií a kulturní inteligencí a hrály klíčovou roli pro orientaci celých kulturních odvětví. Svaz československých spisovatelů, který svým přísně centralistickým uspořádáním věrně kopíroval sovětské vzory, znamenal mimořádně vlivnou a rozsáhlou organizaci, jejíž činnost poměrně dlouhou dobu plně odpovídala svému původnímu poslání. Tato tendence přetrvávala zhruba do poloviny padesátých let, kdy se pod tlakem nastupující tvůrčí generace, jejíž členové často prošli obdobím silné politické angažovanosti, začala pozvolna zvedat určitá vlna nevole. Zásadní přelom ovšem způsobil právě XX. sjezd KSSS a jeho odsouzení stalinské epochy a snad i určité zdání budoucích, lepších zítřků. V duchu XX. sjezdu se nesl i II. sjezd Svazu československých spisovatelů pořádaný na jaře roku 1956 (22. – 29. 4.).

Již v předvečer zahájení II. sjezdu SČSS, dne 21.4.1956, přinesly Literární noviny⁶⁸ pozdravení účastníků sněmu vyjádřenou článkem *Co chceme*. Hned v úvodním odstavci článek vkládal do pravomoci spisovatelům výsadu, opravňující je k „nejvlastnějšímu poslání – promlouvat k srdcím lidí, odpovídat na nejpalčivější otázky – být lékaři současnosti a věštcí budoucnosti“.⁶⁹ Kritizován byl dosavadní vývoj, který měl neblahý vliv na literaturu, jejíž „revoluční poslání v naší společnosti bylo potlačováno v souvislosti se známými událostmi v Sovětském svazu i u nás... literatura mnohdy ztrácela funkci samostatné výzvědnice a objevitelky pravdy o společnosti a o lidech“ Na podporu svého tvrzení se dovolával citátu průkopníka socialistického

---

⁶⁸ Týdeník Svazu československých spisovatelů, vznikl po reorganizaci kulturního tisku v roce 1952. Titul převzal od stejnojmenného propagačního měsíčníku nakladatelství

⁶⁹ *Co chceme*, in: Literární noviny, č. 16, roč. 4, 1956, str. 1

realismu, básníka a revolucionáře, Maxima Gorkého: "... svatá je pouze nespokojenost člověka se sebou samým a jeho touha být lepším, než je; svatá je jeho nenávist ke všemu životnímu haraburdí, jež on sám vytvořil; svatá je jeho touha zničit na zemi závist, zřetnost, nemoci, války a všechna nepřátelství mezi lidmi; svatá je jeho práce."⁷⁰

Dopis ÚV KSČ sjezdu přednesl A. Zápotocký. Vyjadřoval očekávání, že „se II. sjezd čs. spisovatelů stane důležitou událostí v rozvoji naší socialistické literatury a vážným podnětem pro všechny její zdravé a svěží síly...“⁷¹ Zápotocký samozřejmě zmínil proběhlý XX. sjezd KSSS, který „s velikou smělostí ukázal na neblahé následky dlouho trvajícího kultu osobnosti, aby s tím větší rozhodností byly obnovovány leninské principy stranického i sovětského života.. Celkový tón dopisu ÚV KSČ měl celkem smířlivý tón, chybělo hledání nepřátel nebo výzvy k ostrážitosti či bojovnosti, jako v jiných proklamacích. V závěru formuloval vztah KSČ k literatuře: „Naše komunistická strana nikdy nedávala a nebude dávat spisovatelům předpisy pro jejich literární práci... Vycházíme z toho, že spisovatel musí být plně svobodný a klást si sám své umělecké úkoly. Strana si ovšem kladla a bude klást za svůj politický cíl, aby otevřeně a čestně získávala všechny spisovatele na svou stranu pro věc socialismu a komunismu.“⁷²

Na samotném sjezdu i mezi stranickými ideology ale způsobilo nemalé pozdvižení ku příkladu vystoupení Františka Hrubína nebo Jaroslava Seiferta. Seifert vystoupil s referátem, ve kterém nejen odsoudil poúnorovou kulturní politiku, ale zastal se i perzekuovaných spisovatelů. Často se uvádí, že na tomto sjezdu se spisovatelé sami označili za „svědomí národa“⁷³, nicméně například Seifert ve svém příspěvku viděl situaci se spisovatelským „svědomím národa“ značně komplikovaněji. „*Nejednou tu bylo zdůrazněno, že spisovatelé jsou svědomím svého národa. Není to myšlenka nová. Ba snad naopak. Zdá se mi, že tato věta má dosti blízko k frázi a řekněme raději k běžnému rčení. Stává se však někdy, že i takové rčení, vyslovené v příhodném okamžiku a v jiném osvětlení, může působit drtivě.*

---

⁷⁰ Tamtéž

⁷¹ Literární noviny, č. 17, roč. 4, 1956, str. 1

⁷² Tamtéž, str. 3

⁷³ Autorkou tohoto okřídleného rčení je ale původně Marie Majerová, která jej použila v úvodním slově při zahájení sjezdu.

A právě dnes chtěl bych říci: Kéž bychom v této chvíli my spisovatelé byli opravdu svědomím svého národa, kéž bychom byli svědomím svého lidu. Neboť, věřte, obávám se, že jsme jím nebyli již po více let, že jsme nebyli svědomím zástupů, svědomím milionů, ba dokonce že jsme ani nebyli svědomím sebe samých.

Znova a znova slyšíme tu zaznívati, a to z úst nikterak nevýznamných, že je zapotřebí, aby spisovatel psal pravdu. To znamená, že spisovatelé v posledních letech pravdu nepsali. Psali nebo nepsali? Dobrovolně či nedobrovolně? Ochotně či neochotně? Bez nadšení či s vřelým souhlasem?“ Nadále Seifert vzpomněl tři jmen českých literátů, v době konání sjezdu již mrtvých, kterým první poúnorové roky nepřály. Byla to jména Vladislava Vančury, Karla Teigea a Josefa Hory. Jaroslav Seifert šel ale ve své kritice poměrů v české a československé kultuře ještě dále. Po perzekuci díla a myšlenek kritizoval rovnou i perzekuci samotných literátů, kteří byli odsouzeni v procesech padesátých let. „Co z toho plyne pro naši situaci dnes a pro naši povinnost zítra? Jsem přesvědčen, že naší povinností je přistoupiti ihned k odčinění křivd. A naléhavé požadavky shrnuji do těchto dvou:

1. Vyzvěte umlčené a neprávem vyloučené spisovatele, kteří jsou ovšemtoho jména hodni, k spolupráci. Nečekejte, až přijdou sami a budouprosit. Sotva by přišli, neboť není hodno spisovatele, aby prosil. Dejte jim možnost, aby odpověděli dnes na útoky, na které nemohli odpovědět, když byli vylučováni z literatury, já to sám zažil!

2. Uvažujme o spisovatelích uvězněných, myslíme na jejich lidský osud. Nemám ovšem práva souditi tu jejich vinu. Vinu, chyby, omyly. Ale mám právo jako český básník vysloviti domněnku, že pykali dost za tyto své politické viny a omyly.

To, co tu říkám, dozajista neznamená, že bych se snad ztotožňoval s jejich politickými názory, které jsou a byly v rozporu s názory mými a s názory nás všech... Avšak, drazí přátelé, ještě jednou se vás táži; jsme opravdu jen výrobci veršů, rytů a metafor? Jsme opravdu jen vypravěči příběhů a nic víc, abychom měli na mysli jen a jen otázky našeho stavu spisovatelského? Takto vidím poslání spisovatelů v naší době.⁷⁴

Zvolená velmi obsáhlá citace z příspěvku Jaroslava Seiferta na II. sjezdu SČSS, nevystihuje jen jasně Seifertovu osobní statečnost, ale zároveň dokresluje atmosféru

---

⁷⁴ In: Edice E, Ústav pro českou literaturu Akademie věd, ČR, byla založena v roce 2007 jako elektronický prostor pro zveřejnění dosud knižně nevydaných sborníků ze symposií, konferencí a kolokvií

nadějného očekávání po XX. Sjezdu KSSS mezi českou inteligencí. Proti podobám a projevům literatury z doby kultu osobnosti se vyjádřilo na sjezdu více literátů. V částečně kritickém duchu, ale s nesrovnatelně větší konformitou k režimu například i Vítězslav Nezval⁷⁵.

Nicméně podobné „destalinizační“ tendence byly z ideologického pohledu napadány již během samotného sjezdu. Ve svém obecném, ale zároveň i silně politicky zaměřeném referátu je například prosazoval tehdejší předseda Svazu československých spisovatelů, člen ÚV KSČ a předseda kulturní komise Národního shromáždění, Jan Drda. V předneseném referátu hájil Drda v podstatě známá a stranou proklamovaná stanoviska, kdy vedle odsouzení dogmatismu a kultu osobnosti a jejich neblahých vlivů, neopomněl připomenout i (ačkoliv v referátu tolik přímo nepojmenované) revizionistické tendence a především snahy o minimalizaci stranických zásahů do oblasti umělecké tvorby. „*Jsou ovšem lidé, kteří, ať z vědomého nepřátelství nebo z myšlenkové zmatenosti, se snaží spisovatelům našeptávat, že stranickost je hrotem tvorby. Chtěli by vyčarovat spisovatelům před jejich oči jakýsi přelud - „nadstranického svědka“, jenž se vznáší nade vším a nade všemi jako onen příslovečný duch nad vodami a z této mystické polohy rozsuzuje, co je špatné a co dobré...*“ Drda posléze pokračoval i v kritice dogmatismu, když přiznal, že „*Ani naše literatura se neochránila od této zásadní chyby, propadli jsme lichým obavám, abychom nepoškodili stranu a výstavbu socialismu tím, že nebudeme mluvit o reálných nedostatcích a přijali jsme Metodu veskrze nesprávnou a nekomunistickou, Metodu paušálního oslavování.*“ Dále se ale Drda vyslovil pro sepětí s marxisticko-leninskou metodou, varovala „před pokojovým“ marxismem intelektuálů, kterým nepomůže ani četba „*tlustých svazků Anti-Dühringa, Dialektiky přírody a Empiriokriticismu*“, *to vše bez znalosti života, bez konfrontace se skutečností zůstalo mrtvou literou...a sám přikračuje ke krasodušnému, naprosto abstraktnímu, se životem nijak nesouvisejícímu „samostatnému“ theorisování.*“

Vedení KSČ přijalo průběh sjezdu spisovatelů velice negativně. Proti sjezdu se útočilo na stránkách stranického tisku, jako například v Rudém právu. Sjezd byl charakterizován jako vyloženě protirežimní. Toto stanovisko potvrdila i celostátní stranická konference, která se konala v polovině června 1957. Václav Kopecký, první

---

⁷⁵ Literární noviny, č. 17, roč. 4, 1956, str. 6

muž stranického dohledu nad kulturou a ideologií a místopředseda vlády, na této konferenci prohlásil, že celý sjezd se v rozporu se svým posláním zabýval především politickými tématy a někteří spisovatelé použili sjezdu k tomu, aby z jeho tribuny veřejně zneužili otázku vnitrostranické diskuse a aby se útočně postavili vůči československému lidově demokratickému zřízení.⁷⁶

Kvůli pobouření, které sjezd vyvolal, museli někteří jeho aktéři přehodnotit své postoje ze sjezdu a v duchu stranou určených rituálů, „podrobit svá dřívější pochybení sebekritice“. Výmluvným příkladem je případ Františka Hrubína, který spolu s Jaroslavem Seifertem držel na sjezdovém zasedání nečekaně odvážnou řeč. Na červnovém plenárním zasedání SČSS příštího roku potom svůj projev podrobil pokorné sebekritice. Rovněž ostatní literární periodika a vydavatelská činnost se ocitla pod přísnějším dozorem ideologického oddělení, spisovatelé s výjimkou svých stranické linie věrných soudruhů přešli k taktice pasivní resistance. Dogmaticky smýšlející křídlo pod vedením Ladislava Štolla, Jiřího Taufera a Vladimíra Dostála mělo zřetelnou převahu. Uvolnění poměrů mezi spisovateli přinesla až počáteční šedesátá léta.

1.3.2 diskuse v Literárních novinách a „návraty ke kořenům marxismu-leninismu“

Nedlouho po XX. sjezdu KSSS se rozpoutala na stránkách Literárních novin diskuse, která byla prvním otevřeným kritickým projevem vůči oficiální formě marxistické metodologie v Československu. Samotná diskuse nad tématy, která vykrystalizovala v článcích z Literárních novin, se poté přesunula i na stránky jiných periodik, jako byl například Filozofický časopis. Kritici „revizionistických tendencí ve filozofii“ pak publikovali své statě na stránkách stranických časopisů jako byla například Tvorba⁷⁷ nebo Nová mysl⁷⁸. Tuto debatu i následnou kampaň proti českým

---

⁷⁶ Srovnej například Bouček, J.: *Komu tleskají pánové ze Svobodné Evropy. Padesát let od II. sjezdu SČSS*, in: Listy, č. 2, 2006

⁷⁷ Kulturněpolitický časopis *Tvorba* se snažil navazovat na svého jmenovce z meziválečného Československa, na kterém se podílel například F.X. Šalda, ale pro komunisty zejména Julius Fučík. Obnovena byla v roce 1945 do roku 1952 jej vydával ÚV KSČ v nakladatelství Svoboda, 1957-62 vycházela ve vydavatelství ÚV KSČ. V roce 1952 byla Tvorba zastavena ve spojitosti s vnitrostranickými čistkami, roku 1957 byl obnoven jako nástroj k posílení „ideologického boje“ po maďarských událostech, znovu zanikl v souvislosti s liberalizačními tendencemi

revizionistům v posledních letech velmi zdařile zmapoval historik Michal Kopeček⁷⁹, který tak otevřel v české historiografii toto opomíjené téma. Kopečkův termín „období živelné destalinizace“ výstižně postihuje nálady i myšlenkové impulsy v prostředí mladých marxistických filozofů. Je zde patrná naděje po změnách poměrů i cílená snaha tyto změny uskutečnit. Ačkoliv je kritizován dogmatismus a kult osobnosti a jako východisko je, shodně se závěry XX. sjezdu KSSS, propagován návrat k Leninovi, je již v prvních měsících po tomto sjezdu vidět zárodky budoucího rozchodu s tradičním, stranickým pojetím leninismu u některých „revizionistických“ marxistů. Jejich představy o dalším vývoji socialistické společnosti pak vyvrcholily v době „pražského jara“, ve kterém mnozí z „revizionistů“ padesátých let, hrály klíčové role.⁸⁰

Samotnou diskusi v Literárních novinách v roce 1956 podnítl český filozof Ivan Sviták svým článkem z 16. čísla, který nese název *Některé příčiny zaostávání teorie*.⁸¹

---

⁷⁸ *Nová mysl* byl teoretický a politický časopis vydávaný při ÚV KSČ od roku 1947.

⁷⁹ Kopeček, M.: „*Za čistotu marxistického myšlení – k problematice tzv. revizionismu v české marxistické filozofii v druhé polovině 50. let*“, in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek II, Praha 2004

⁸⁰ Karel Kosík, jeden z nejkritizovanějších „revizionistů“ a iniciátor debat o povaze vědeckého zkoumání a dalšího vývoje marxismu, byl na IV. sjezdu SČSS, kde přednesl projev: „Rozum a svědomí“. jmenován členem Ústředního výboru SČSS. Jako delegát XIV. mimořádného (vysočanského) sjezdu KSČ byl 22. srpna 1968 zvolen členem ÚV KSČ. Členství mu bylo zrušeno v listopadu roku 1969. V roce 1970 byl i vyloučen z KSČ.

⁸¹ Sviták, I.: „*Některé příčiny zaostávání teorie*“, in: Literární noviny, č. 16, 1956, str. 5, Ivan Sviták je výraznou a někdy až překvapující osobností české filozofie. Ivan Sviták nastoupil v říjnu 1954 jako vědecký pracovník do Kabinetu pro filozofii. Později ve funkci vědeckého sekretáře již vzniknuvšího Filozofického ústavu vystřídal Karla. Kosíka. Kvůli jeho podílu na rozpoutání revizionistických tendencí (například i zmiňovaným článkem v Literárních novinách) byl stranicky potrestán zákazem publikační činnosti, který měl trvat až do roku 1962 a byl „odklizen“ do Kyjova, kde se měl zabývat výzkumem společenského vědomí mas. Nicméně po zhruba roce a půl se Sviták vrátil do Filozofického ústavu a zhruba od roku 1963 se opět pustil do publikování, kterým opět provokoval oficiální úřady.⁸¹ K jeho dalším prohřeškům patřilo jak vystupování na besedách Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí, tak údajné zesměšňování marxistické filozofie ve hře z repertoáru divadla Paravan *Základnička a nadstavbička*, jíž byl autorem i jediným hercem zároveň. Po sérii zmíněných kritických a zesměšňujících počinů musel dokonce, v rámci strany, slíbit svou nápravu. Nevydržel ovšem dlouho a po jeho příspěvku *Člověk a poezie* který byl vydán o rok později v časopise Česká literatura, bylo o jeho osudu jako vědeckého pracovníka Filozofického ústavu rozhodnuto. Ivan Sviták byl jako nenapravitelný revizionista v roce 1964 propuštěn, ač jej jeho kolegové i soudruzi ze základní stranické organizace při Filozofickém ústavu ČSAV, hájili. Nedlouho poté, po osobních sporech a tahanicích, s představiteli režimu různých úrovní byl vyloučen i z KSČ. Po okupaci sovětskými vojsky v srpnu 1968 emigroval z Rakouska, kde se účastnil filozofické konference, do USA. V r. 1970 byl zbaven čs. občanství a v r. 1971 v nepřítomnosti odsouzen za „poškození důležitých zájmů ČSSR“ k osmiletému žaláři. Po převratu v roce v roce 1989 a opět se zapojil do veřejného života, ve volbách 1992 byl dokonce zvolen poslancem Federálního shromáždění za Levý blok. Více k celému případu Ivana Svitáka a jeho nedobrovolného odchodu z akademie věd viz:

Ve zmíněném článku Ivan Sviták jako první zcela otevřeně kriticky postavil proti současnému stavu ve společenských vědách, zejména v těch, které se zabývají aktuálními otázkami výstavby socialismu. Marxovi a Leninovi byly podle Svitáka připisovány zásluhy za práci v oborech, ke kterým se tito revoluční filozofové nevyjadřovali, ale v samotné vědách týkajících se společenského vývoje byly jejich metodologie a teorie umlčovány. „...v nedávném vývoji šlo právě o to, že se slova marxismu se stala krunýřem, svírajícím podstatu živého díla Marxova a Leninova, totiž nelítostně kritického živého myšlení. Byl kanonizován systém pouček v okamžiku, kdy zmizelo to nejcennější – vědecká Metoda, zkoumání společnosti. Tak se stalo, že dialektika společenského procesu, jeho rozpornost, se změnila v dialektiku pojmů... Živé problémy rozporů socialistické společnosti byly odčarovány ze světa.“⁸²

Podle Svitáka stupňovité pojetí pravdy vedlo k tomu, že teoretikové přejímali fakta v „čisté, hygienické podobě“ a podle toho také vytvářeli své závěry. Sviták ve svém článku, s razancí sobě vlastní, požaduje rázné skoncování s touto praxí a rovněž, aby jednotlivá fakta a data nebyly nadále tajena, a to nejen před teoretiky, ale před celou socialistickou veřejností. Samozřejmým právem občana má být možnost dozvědět se v tisku syrovou a nezkreslenou pravdu.⁸³ Autor varuje před ustrnutím na odstranění kultu osobnosti (nebo jej vyměnit za kult jiný), ale je třeba vrátit se k marxistickému, kritickému myšlení a tedy i změnit skutečnost samu. V teorii nejde o to postavit inteligentní propagandu proti propagandě špatné, ale přímo vymanit teorii z poplatnosti propagandě. „Proces vymanění ze subjektivismu osob a tříd je vždy dramatickým procesem srážek idealizovaného myšlení s vědou, jež je již svou povahou nepřátelská všem ilusím, demaskujíc je.“⁸⁴

V závěru své stati, která diskusi v literárních novinách odstartovala, svou kritiku Ivan Sviták konkretizuje. Upozorňuje, že jsou konkrétní empirická data, například ze sociologických průzkumů, před (nejen) badatelskou veřejností tajena a opět požaduje skoncování s touto praxí, která je ve svém důsledku škodlivá i ideologické a

---

Křesťan, J.: *Opožděná reportáž o neopožděném kultu. Vyhnání Ivana Svitáka z akademie věd v roce 1964*. In: *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970)*, s. 259 – 267.

⁸² Sviták, I.: „Některé příčiny zaostávání teorie“, in.: *Literární noviny*, č. 16, 1956, str. 5

⁸³ Tamtéž

⁸⁴ Tamtéž

propagandistické práci. A nebyl by to Sviták, kdyby si neodpustil i provokativní, ale věcné zesměšnění této praxe vykonávané státními a stranickými orgány.⁸⁵

Téhož roku publikoval v Literárních novinách Karel Kosík svůj článek *Hegel a naše doba*⁸⁶. Témata článku byly dvě, ovšem slévaly se v jedno, to jest v požadavek na odideologizování vědeckého zkoumání. Článek ve svém začátku apeloval na renesanci studia Hegela v českém a československém prostředí a to, jak se lze domnívat opět ze dvou důvodů, které se dialekticky prolínaly a splývaly tak de facto v důvod jeden.. Prvním byla snaha o znovuzavedení filozofického tázání, spekulace, dialektiky, která odhaluje skutečnou podstatu společenských a historických jevů, které zkoumá v celém jejich skutečnostním projevu (totalitě) oproti dosavadní praxi, kdy samotné filozofické zkoumání nahradil systém pouček, citací a zobecněných formulací. Druhým důvodem, proč Kosík vyzdvihl Hegela, je pravděpodobně ten, že již před ním se Hegelem a inspirací, kterou byl pro svou dialektickou metodu Marxovy, zabývaly někteří zahraniční marxisté jako Georg Lukács, Henri Lefébvre nebo Herbert Marcuse, ač to v textu není zmíněno přímo.⁸⁷ Tento důvod pak má styčné body s prvním v tom, že je tím požadováno skutečně svobodné vědecké zkoumání, kritický a ničím a nikým nesvazovaný rozvoj marxismu. Tato teze je pak rozvedena v druhé polovině Kosíkova článku, kde se již přímo říká: „*Jestliže se dívám na skutečnost prismaticky neprozkoumaných a kriticky neanalyzovaných kategorií, představ, idolů apod., zobrazují tuto skutečnost nikoliv v její adekvátní, pravdivé podobě, ale skresleně, převráceně....Teprve až je tento způsob jistým vnějším nárazem, samou dějinně společenskou praxí zviklán, je schopno vědomí vnímat realitu plněji a tato nová realita dokoná destrukci starého způsobu myšlení.*“⁸⁸ Zde je vyjádřeno výše zmíněné očekávání v uvolnění poměrů, které přinesl XX.sjezd KSSS, o kterém Kosík píše, že „*udeřil do jejích upírových konstrukcí jako blesk z čista jasna. (domyšlivým subjektivismem stalinské epochy deformované teorie - pozn. autora s citací definice K.K.) papírových konstrukcí jako blesk z čista jasna.*“⁸⁹, ale i snaha o aktuální rozvinutí

---

⁸⁵ Na otázku, proč strana a státní orgány jednají, jak jednají odpovídá Sviták parafrází verše z védských textů „*To ví jen náš milý Bůh, leda že by to ani on nevěděl.*“

⁸⁶ Kosík, K.: *Hegel a naše doba*, Literární noviny, č. 38, 1956, str. 3

⁸⁷ V textu Kosíkova článku je pouze vyjádření, že se k Hegelovi hlásí „*marxisté*“ (zvýrazněno K.K.) *celého světa důrazněji než kdykoliv jindy...*“ Tamtéž

⁸⁸ Tamtéž

⁸⁹ Tamtéž

marxistické vědecké metodologie v reflexi na přítomný vědecký i společenský vývoj. Jako důležité téma pro budoucí historický a filozofický výzkum potom Karel Kosík deklaroval vznik dogmatismu jako takového a podmínek, které to umožnily.

V Kosíkově článku se zároveň jasně značí budoucí základní rysy jeho zásadního díla *Dialektika konkrétního*.⁹⁰ Jde zejména o důraz na zkoumání povšechné skutečností totality oproti redukci výzkumu na jednotlivé stránky lidské činnosti (zejména ekonomického chování) a důrazné uplatňování dialektické metody mezi těmito jednotlivými sférami.

Oba články vyvolaly silně odmítavou reakci ze strany oficiálních stranických ideologů. Pedagog Vysoké stranické školy, přispěvatel do kulturněpolitického týdeníku Tvorba a za normalizace poradce komunistických premiérů, Jaromír Sedlák odpověděl na Světlákovu i Kosíkovu článek svou statí *Filosofie a dnešek*.⁹¹ Paradoxně Sedlák přímo jako první pojmenoval teoretická témata, okolo kterých se budoucí diskuse stáčela. Byly to zejména otázka významu ideologie, vztah stranickosti a vědeckého zkoumání, ideologie a teorie. Sedlák proti oběma filozofům argumentoval z výhradně leninských pozic. A ačkoliv přitakal „rozvíjení myšlenek XX. sjezdu KSSS“⁹², ale metodicky argumentoval de facto v duchu kritizovaného zaštiťování se autoritami. Jen místo Stalina byl onou zárukou pravdivosti Lenin a jeho výroky. Je ovšem třeba poznamenat, že „návrat k Leninovi“ nehlásala jen usnesení XX. sjezdu KSSS, ale rovněž i filozofové, včetně Kosíka, kteří byli posléze obviňováni z „revizionismu“.

Tak například Sedlák upozornil, že ideologie v marxisticko-leninské teorii nemá pouze „starý“ význam Marxův, tedy význam *falešného vědomí*, ale poukázal na nový význam, který mu dal V.I. Lenin, který kladl důraz na třídní zakotvenost ideologie. Proto je pro Sedláka marxistická ideologie *ještě* ideologií, neboť je zbraní a vědeckým názorem dělnické třídy a jeho hnutí a je zároveň i vědeckou ideologií, v důsledku čehož se „poprvé v dějinách sama ideologie stala vědeckou teorií“.⁹³ Jaromír Sedlák dále Kosíkovi vyčetl, že se zbytečně vrací do nedávné minulosti a kritizuje ostatní autory, když sám byl horlivým propagandistou. Vyzbrojen argumenty z Lenina napadl také Světlákovu kritiku stalinské reality, kdy měla propaganda přednost před

---

⁹⁰ Kosík, K.: *Dialektika konkrétního*, Praha, 1963

⁹¹ Sedlák, J.: *Filosofie a dnešek*, Literární noviny, č. 50, 1956, str. 3

⁹² Tamtéž

⁹³ Tamtéž

teorií. S odkazem na Marxův citát z Tezí o Feuerbachovi „*Filozofové svět jen různé vykládali: jde však o to jej změnit!*“ a na Leninovu definici propagandy, kdy „*na prvním místě má vždy bezpodmínečně stát praktická práce propagační a agitační před teorií...a z tohoto důvodu theorie dává odpovědi na požadavky které klade práce praktická*“⁹⁴, Sedlák dovedl, že propaganda má naopak vždy prvenství před teorií, protože je, jako praktické jednání, součástí činnosti, kterou člověk mění a chce měnit svět. Propaganda je pak (spolu s celkovou lidskou praxí) cílem i stimulem pro teorii.

Sedlák se rovněž postavil proti vyzdvihování Hegerova významu v článku Karla Kosíka. Přiznal sice, že studium Hegela je důležité pro pochopení Marxova kapitálu i toho, že „*...dialektika není jen hra příklady a suma“ příkladů*“. Nicméně přeci jen odmítá Kosíkův odkaz na Leninův výrok týkající se významu studia Hegela pro pochopení Marxova Kapitálu jako abstraktní „*hausírování*“ s Leninovými výroky. Hegela je, dle Sedláka, potřeba číst pouze postaveného z halvy na nohy“, jelikož sám ještě nedokázal (*jako K.Marx- - pozn. aut.*) dialektickou metodu rozšířit o materialistické pojetí dějin. Sedlák rovněž poukázal na údajné akademické módní zaujetí Hegelem a Kosíkovi vytknul, že bojuje „*starým*“ proti novému, ačkoliv je třeba soustředit se na aktuální frontu, kde se dnes mobilizují nepřátelé. V této souvislosti zmínil události v Maďarsku.⁹⁵

Karla Kosíka se zastal na stránkách Literárních novin jeho spolupracovník z Filozofického ústavu ČSAV Josef Zumr ve článku *Dosti Hegela?*⁹⁶. Josef Zumr, který se v padesátých letech podobně jako Kosík věnoval dějinám české filozofie 19. století⁹⁷, hned v začátku článku konstatuje, že se obě strany v náhledu na odkaz G.W.

---

⁹⁴ Tamtéž s odkazem na Leninovy spisy č. 1, str. 310

⁹⁵ Tamtéž

⁹⁶ Zumr, J.: *Dosti Hegela?*, Literární noviny, č.4, 1957, str. 3

⁹⁷ Josef Zumr se na badatelském poli setkal se svým kolegou Karlem Kosíkem již v polovině padesátých let například nad zkoumáním českého novodobého myšlení, filozofie, radikalismu a estetiky. Například lze zmínit jeho práci *Čeští radikální demokraté a A. I. Gercen, J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře*, která vyšla v Praze roku 1956. V pozdější době se Zumr pokoušel ukázat na význam vlivu filozofa J. F. Herbarta na české myšlenkové dění v 19. století. Zumr je shrnul ve svém příspěvku na konferenci *Filosofie v dějinách českého národa*, která se konala roku 1958 v Liblicích. Viz: *Některé otázky českého herbartismu*, in: *Filosofie v dějinách českého národa*, Praha 1958. Za tuto svou orientaci ve vědeckém výzkumu byl v probíhající kampani proti revizionismu i později kritizován, srovnej : Netopilík, J. – Hrzal, L.: *Ideologický boj v československé filosofii*, Praha 1983, str. 66, 184. V pozdějších letech se věnoval dílu režimem často rovněž zatracovaného brněnského filozofa a sociologa, Josefa Ludvíka Fischera a jeho snaze o vytvoření vlastního strukturálně – dialektického filozofického systému. Velkou pozornost

Hegela míjejí v podstatných otázkách a že „*dějiny filosofie nám ukazují, že kdykoliv v minulosti šlo o změnu k Hegelovi, šlo zároveň o revisi vztahu k filosofii vůbec a filosofie k životu*“ (zvýrazněno J. Zumrem)...*Kdykoliv bylo voláno „ pryč s Hegelem“, nedala na se be dlouho čekat revise dialektiky, úhelného kamene marxistické filosofie, a zjevné či skryté odmítnutí revolučního pathosu mladého Marxe* (zvýrazněno J. Zumrem).⁹⁸ Zumr posléze vyjmenovává příklady, kdy byl význam Hegelovi filosofie snižován, počínaje porážkou revolučního roku 1948, přes revizionistické tendence II. internacionály a konče diskusí o filosofii kolem roku 1947, která se nesla v duchu kultu osobnosti. Není tedy náhodou, že po XX. sjezdu KSSS je Hegel, spolu s významem dialektického přístupu - renesancí dialektiky a otázkou mladého Marxe, znovu aktuální.

Filosofie, která se má zbavit „dogmatické rzi minulosti“ se naopak musí znovu inspirovat Hegelem a materialistickou dialektikou, „*kteřá se neustále ruší tím, že se praktickou činností lidí realizuje a neustále před lidmi vyvstává jako problém dosud nepoznaných zákonitostí.*“⁹⁹ V otázce nakolik je Hegel přínosem i pro „nefilosofy“ (čímž Zumr odpovídá na Sedlákovu námitku a pouhé akademičnosti takového studia) se Josef Zumr odvolává na Lenina, který četbu Hegela s jeho dialektickou logikou doporučoval přírodovědcům, i na ostatní revolucionáře, pro které byl Hegel inspirací, aniž je trápil Absolutní duch jako idealistická premisa Hegerovy filozofie. Současnému marxismu musí jít o prolomení scholastické bariéry, překonání byrokratické setrvačnosti a zejména o obnovení „vášnivého“ hledačství pravdy, snaze klást otázky po podstatě skutečnosti, „rozumu dění“, jak to s odkazem na Hegela požadoval Karel Marx.¹⁰⁰ Celá Zumrova stat’ ostatně začíná i končí citátem Marxovým citátem „*Bez filozofie nejde prorazit*“

Josef Zumr se tak svým článkem nepřipojil pouze k obhajobě „renesance“ Hegela jako studijního materiálu a filozofické inspirace. I v jeho článku je vidět patrná naděje i nadšení, kterou sdílel (nejen) spolu se svými kolegy z akademie věd, že po XX.

---

věnoval například i dílům spisovatele Ladislav Klímy nebo historického místa myšlenkového světa T.G. Masaryka v dějinách českého myšlení. Samotný Zumr patřil do kolektivu marxistů soustředěných okolo Filozofického ústavu ČSAV a je tedy nutné pohlížet na jeho dílo podobnou metodologickou optikou jako na díla Karla Kosíka nebo Roberta Kalivody, se kterým jej pojilo, dle vlastních vzpomínek, silné přátelské pouto. Viz. osobní archiv autora, Rozhovor s Josefem Zumrem, únor 2006

⁹⁸ Zumr, J.: *Dosti Hegela?*, Literární noviny, č.4, 1957, str. 3

⁹⁹ Tamtéž

¹⁰⁰ Tamtéž

sjezdu KSSS opravdu začíná nový úsvit vědecké práce. Nicméně neznamená to popření marxistické metodologie ve vědách, ale naopak, její prohloubení a aktualizaci. A zmíněný citát v úvodu i závěru práce Josefa Zumra lze brát jako vyjádření po společenské angažovanosti filozofie, skrze kterou, její naplnění a zrušení, lze celou lidskou skutečnost kvalitativně změnit.

Do debaty se zapojil i historik a filozof Robert Kalivoda. Jeho článek, který v tomtéž periodiku jako předchozí vyšel v roce 1956 nesl název *Vztah stranickosti a vědeckosti, ideologie a vědy v marxistické filosofii a teorii*.¹⁰¹ Jako ostatní reflektoval obrodné ovzduší, které přinesl XX. sjezd KSSS, ale jako za velmi škodlivé považoval zúžení celého problému rozvoje marxistické filosofie a teorie na ztotožnění vědce s dělnickou třídou, ač mu byl tento požadavek správným. Nicméně Kalivoda, jako důsledný dialektik tvrdí, že právě „*rozpouštět teorii v praxi, redukovat filosofii, teorii na politiku nebo propagandu, jak se často dělo v minulosti, by bylo největší ranou do zad praxi, politice, propagandě*“.¹⁰² Marxismus jako zbraň dělnické třídy se vyvazuje z předmarxistických ideologií tím, že je právě zbraní třídy, která uskutečňuje svůj dějinný program jako program vlastní sebedestrukce coby třídy, jelikož vědomě sleduje nastolení beztřídní společnosti, což odpovídá jeho ideologické funkci. Nemůže tedy být nadtřídní ani nadstranickou teorií, ač sleduje zájmy likvidace této třídy. Toto vyhranění se marxismu oproti jiným ideologiím, bylo podmíněno „poznáním specifické praktické funkce společenského myšlení a filozofie“, proto je marxismus první vědeckou a zároveň skutečně společenskou filosofií a teorií.

Jak je tomu u díla Roberta Kalivody příznačné, strukturálně dialektická metoda se protíná i do tohoto textu, když v něm autor tvrdí, že „*marxismus je svým obsahem je jedině vědou, vědeckou teorií, s ideologickým myšlením nemá ve vlastním slova smyslu nic společného, je jeho přímým antipodem. Ideologií je pouze svou funkcí, jedině tak je totiž možno marxismus označit jako vědeckou ideologii proletariátu...Marxismus je prostě ideologií svou neideologičností, tím, že v bezohledné vědecké analýze našel jedinou možnou „ideologickou formu“ vyjádření zájmů proletariátu*“.¹⁰³ Robert Kalivoda ve svém textu, pomocí důsledné dialektické metody při rozboru

---

¹⁰¹ Kalivoda, R.: *Vztah stranickosti a vědeckosti, ideologie a vědy v marxistické filosofii a teorii*, Literární noviny č. 52, 1956

¹⁰² Tamtéž

¹⁰³ Tamtéž

marxistických tezí o dějinném poslání proletariátu a jeho sepětím s teorií, která tuto skutečnost reflektuje a zároveň i naplňuje, výslovně zaútočil na stranické pozice při ovlivňování vědeckého bádání. To mu také vyneslo kritiku elitářství a privilegování inteligence před stranickými organizacemi, potažmo pracujícími masami.¹⁰⁴

Do diskuse se článkem *Filosofie a život*¹⁰⁵ znovu zapojil její iniciátor Ivan Sviták. Zdůraznil význam, který pojmu ideologie, přiřknul Karel Marx. Ten jej definoval jako falešné vědomí, jež si určitá třída vytváří sama o sobě, vědomí přání a ilusí, nikoliv oblast kritické vědy. Sviták ještě zdůraznil, že ideologie je například Leninem chápána i jinak v pozitivním smyslu jako teoretická zbraň dělnické třídy. Marx podle Svitáka ukázal, že toto falešné vědomí, ideologie, není jen voluntaristickou záležitostí, zvůlí a náhodnou fantasií, ale že „je zákonitým odrazem převrácených a skreslených životních poměrů lidí.“ Jako odpověď na otázku, jak se zbavit filozofii a vědu ideologických rysů, požaduje Ivan Sviták „nadřazení fakt nade vše“. „*Fakta mají totiž velkou výhodu – nejsou subjektivní, ona jsou nebo nejsou, v tom jsou filosofická par excellence.*“¹⁰⁶ Jediná budoucnost marxistické filosofie, která nemá zatím svou skutečnou autonomii, se Svitákovi jeví jako ta postavená na faktech, která budou předcházet hodnotící soudy, bude zkoumat jevy a věci, ne neproověřené představy a poučky.

Na konci článku polemizoval Sviták svým charakteristicky přímočarým stylem s námitkou Jaromíra Sedláka (viz výše), že svým požadavkem na větší oddělení propagandy od teorie a filosofie, odtrhává samotnou teorii od praxe. Sviták souhlasí s tím, že filosofie má být nápomocna propagandě při šíření marxistických myšlenek, ale nesmí se stát, jako v minulosti, to, že filosofie se více zaměří na propagandu než na zkoumání zákonů, které určují samotnou politiku. „*Teorie a propaganda jsou prostě dvě různé věci, které souvisí, ale zdaleka se nekryjí. Filosofie klade otazníky tam, kde propaganda klade vykřičníky...pro propagandistu je příznačné krátké spojení mezi faktem denního života a teoretickým závěrem, filosof si k takovému závěru poznamenává své non sequitur...Takoví lidé (propagandisté-pozn.aut) pragmaticky*

---

¹⁰⁴ Srovnej Netopilík, J. – Hrzal, L.: *Ideologický boj v československé filosofii*, Praha 1983, str. 74 - 78

¹⁰⁵ Sviták, I.: *Filosofie a život*, Literární noviny, č. 54, 1956, str. 3

¹⁰⁶ Tamtéž

*myslí, že věda je tu od toho, aby dělala apologeta existujícím poměrům, a že spojení s praxí je totožné s obrannou jejich vlastních zájmů.*¹⁰⁷

Pro Jiřího Cvekla, který do Literárních novin napsal stať *Filosofie a leninismus*¹⁰⁸ zůstávalo nejdůležitější v nazírání problematiky vědy a ideologie nebo při posuzování různých dogmatických či revizionistických vybočení základní marxistické hledisko při dělení filosofických směrů na materialistické a idealistické. Zároveň zastával stanovisko, že nejen každá filosofie, ale jakákoli filosofická diskuse má svůj ideologický charakter. „rozumím tím, že každé stanovisko bez výjimky, zaujímané v otázkách tohoto druhu, si svou vlastní vnitřní logikou utváří jistou theorii poznání, naplňuje užívané pojmy svým vlastním obsahem, má svou škálu hodnot a v neposlední řadě i svou vlastní etiku a politiku.“¹⁰⁹ Nesouhlasí s Ivanem Svitákem, že filosofie ještě nemá své vlastní autonomní postavení, protože samotná proběhlá diskuse je důkazem značných kroků vpřed. Nicméně nelze se ani ztotožnit se Sedlákovým tvrzením, že zaostání marxistické teorie bylo jen příčinou kultu osobnosti. Každé zbrzdění při rozvíjení teorie má dalekosáhlé důsledky, které je potřeba analyzovat. Ale, pochopitelná, vlna pochybností se dotkla i samého dialektického materialismu, který je nejvědecktější z všech světových názorů. Ačkoliv marxistická filosofie nemůže být nezávislá při výběru společenských otázek, je zcela závislá na objektivních faktech, čímž Cvekl dává za pravdu Svitákovi. Ale Sedlák nepostřehl základní úhel Světákova tázání, když svou kritiku opřel jen o výroky a neptal se, kde Svitákem kritizovaný styl myšlení vzniknul. Nicméně u Svitáka pod vlivem nezdravé autority ve vědě se „přebujelo přemýšlení v antagonismech, takže potom vztahy mezi vědou a ideologií, kritikou a autoritou, fakty a pojmy, nadřizenými a podřizenými nabyly ničivých sil“¹¹⁰. Ve vědě je třeba vyvarovat se „sektářskému zúžení“, což činil dogmatismus, ale i „liberalistické „rozplizlosti“ a „kultivaci“ marxismu idealistickou filozofií.

Cvekl se tak pokusil o smířčí článek, kde na jedné straně měl pochopení pro rozhodné požadavky na renesanci marxistického myšlení ve smyslu absolutní roztržky s dogmatismem, ale zároveň varoval z vybočení leninské linie, která předpokládá politickou angažovanost vědy. V sebekritickém redakčním článku *Za čistotu*

---

¹⁰⁷ Tamtéž

¹⁰⁸ Cvekl, J.: *Filosofie a leninismus*, Literární noviny č. 6, 1957, str. 3

¹⁰⁹ Tamtéž

¹¹⁰ Tamtéž

*marxisticko-leninské myšlení*¹¹¹, které jako reakci na stranou organizovaný seminář věnovaný boji proti revizionismu v říjnu 1958, otiskly Literární noviny. V článku je vyzdvihována Cveklova zásluha, že „...zchladil představy některých filosofů o nadřazené povaze a úloze filozofie, vyzdvihl nezbytně správné třídní dělůtko a postavil marxistickou vědu nikoliv proti vědecké ideologii, ale proti ideologii idealistické, stejně jako proti idealistické vědě. V jeho stati byl revizionismus ztotožněn s cizím obsahem, propašovaným z buržoazní filozofie...“.¹¹²

Anoncovaným uzavřením debaty v Literárních novinách byl Kosíkův dvoudílný článek *Přeludy a socialismus*.¹¹³ Pro Kosíka je pak zmiňovaná debata o pojmu ideologie nepříliš podstatnou, přirovnává ji ke scholastickým sporům o počtu tančících andělů na špičce jehly. Důležitější otázky jsou pak ne otázky o idejích socialismu, ale o socialismu jako reálné skutečnosti. Z těchto jsou pak nejdůležitější, jak se mohl objevit dogmatismus, jak vysvětlit stagnaci marxistického myšlení a jaké mají příčiny zkomolení samotné marxistické filosofie.

Karel Marx a s ním Kosík si kladou také otázku, jak je možný vznik ideologie, tedy falešného vědomí? Marx naznačuje odpověď skrze dělbu práce v nevýrobních oborech (u právníků, duchovních, moralistů..) a Karel Kosík z tohoto poznatku vyvozuje své závěry o existenci dvou přeludů – byrokracie a inteligence. Byrokrat díky dělbě své práce prožívá svůj život vzhůru nohama a kritériem jednání mu je kariéra, ale inteligence také nežije mimo falešné vědomí, protože kdyby tomu tak bylo namohla přihlížet setrvávající aktivitě „škrtalů“, kteří se kriticky vrovňávají s minulostí, že ji přeškrtnou, aniž by se patli po příčinách. A pokud je inteligence, jak sama říká, svědomím národa, pak je národ bez hlavy a lid bez mozku.¹¹⁴ Ale aby se inteligence a dělníci potkali, musí „...jít každý jiným směrem: dělnictvo od svých každodenních zkušeností v rámci závodu k pochopení stavu společnosti jako celku, což není možné bez marxistické teorie a inteligence od idejí o společnosti k uchopení společenské reality samé..“¹¹⁵ Aby se mohla uskutečnit marxisticko-leninská definice o setkávání teorie a

---

¹¹¹ in: *Za čistotu leninského myšlení*, Literární noviny, č. 48, 1958, str. 6

¹¹² Vedle správného směru uvažování Jiřího Cvekla, je ale ještě více považována za hodnotnou zmíněná stať *Filozofie a dnešek* Jaromíra Sedláka. Tamtéž

¹¹³ Kosík, K.: *Přeludy a socialismus*, Literární noviny č.10 , 1957, str. 3 a Literární noviny č.11 , 1957, str. 6

¹¹⁴ Kosík, K.: *Přeludy a socialismus*, Literární noviny č.10 , 1957, str. 3

¹¹⁵ Tamtéž

praxe, kdy teorie nalézají svou materiální základnu v dělnické třídě a dělnická třída v teorii zbraň pro své odcizení, musí fungovat místo, kde dělnická třída bude nabývat teorie a teorie se bude přeměňovat v praxi. Takovým místem a silou je Kosíkovi strana. Staví se tedy, ač používá literárně odlehčený styl jemu vlastní, na pevné leninské pozice.

V druhé části svého článku Kosík ukazuje na provázanost dogmatismu a revizionismu, svázaných spolu „pevněji než siamská dvojčata“. Živná půda pro oba tyto směry vzniká mlčením a ustrnutím marxistické teorie, které následovalo po otřesu způsobeném pádem samotného dogmatismu. Shodně se závěry XX. sjezdu KSSS proklamuje Karel Kosík návrat k radikálnímu leninismu, ale ne k leninismu roku 1923, což bylo dalším ustrnutím, ale k leninismu jako živé teorii, která bude reflektovat přítomnost se všemi jejími problémy. „*Každá dialektická negace minulosti může být jen konkrétní, neboť nepřekonává minulost vůbec, nýbrž vždy určitou minulost.*“¹¹⁶

Svitákovo upozornění na rozdílné významu pojmu ideologie u Karla Marxe a V.I. Lenina spustilo nebyvalou diskusi a kritiku, která podle našeho názoru ukazuje antagonismus jednotlivých přístupů jednak k marxismu samotnému, tak k vlastním stranickým deklaracím o překonávání dogmatismu, což se samozřejmě s prvním vzájemně podmiňuje.

Ačkoliv například pro Karla Kosíka byly spory o pojmu ideologie a jejího vztahu s teorií, scholastickými diskuzemi o „počtu tančících andělů na špičce jehly“¹¹⁷, strániční ideologové tento termín vnímali velmi zásadně a stal se jím jedním z hlavních argumentů protirevizionistické kritiky. Jak bylo ukázáno, už Jaromír Sedlák z Vysoké školy stranické v první reakci, která vyšla na úvodní Světákův a Kosíkův článek, přikládal vymezení pojmu ideologie spolu s jejím vztahem k marxistické teorii významné postavení. Ideologie, chápáná v leninském významu jako nástroj a zbraň dělnické třídy a strany, spolu s propaganda mají mít před teorií jasné prvenství. Jaromír Sedlák svou kritiku dále rozvedl na stránkách teoretického časopisu KSC Tvorba, kde dovedl, že názory Kosíka a Svitáka představují revizionistické nebezpečí. Je a podobné „obroditele“ viní z toho, že pod záminkou boje proti dogmatismu ve

---

¹¹⁶ Kosík, K.: *Přeludy a socialismus*, Literární noviny č.11, 1957, str. 6

¹¹⁷ Kosík, K.: *Přeludy a socialismus*, Literární noviny č.10, 1957

skutečnosti sledují útoky na samotnou podstatu marxisticko-leninské teorie.¹¹⁸ Tou je právě jednota ideologie a teorie, při čemž ideologie nabývá na prvenství. Tím, že se bojovníci proti dogmatismu uchylují ke kritice autoritářství, pak de facto činí autority ze sebe samých. „*odmítajíce autoritu dosavadních velkých autorit (jistě ne neomylných), podstrkují místo autority jejich autoritu vlastní. Tedy autoritářství naruby, skepticismus, pro který se celá věda zhroutila.*“¹¹⁹

K Sedlákově se přidal zaměstnanec Institutu společenských věd při ÚV KSČ a v letech 1956 až 1964 předseda redakční rady Filosofického časopisu, Vladimír Ruml. Ten ve svém článku *Věda a ideologie v marxistické filosofii*¹²⁰, který vyšel rovněž v Tvorbě, poukázal, opět, na Leninovo chápání pojmu ideologie, kde poukázal na třídní a společenskou podmíněnost ideologie. Ruml zároveň odmítl přeceňování negativních důsledků kultu osobnosti a varoval, podobně jako Sedlák, že za bojem proti dogmatismu se skrývají revizionistické tendence a volání po renesanci buržoazního přístupu ve filozofii a vědě. Svitákově volání po autoritě faktů označil jako tendenci pozitivistickou a empirickou. „*V metodologii soudruha Svitáka převažují empiristicko-pozitivistické rysy. To se projevuje v podceňování obecného, v iluzích o tom, že ke zkoumání je možno přistoupit bez jakékoli hypotézy...také* (Sviták –pozn.aut) *zkresluje subjektivisticky význam jednotlivých faktů podle toho, jak se hodí teoriím.*“¹²¹

K otázce ideologie jako pojmu a jejího vztahu s teorií se vyjádřila řada dalších filozofických¹²² i ideologických pracovníků.¹²³ Jakkoliv se může zdát, že šlo, jak se vyjádřil Kosík, skutečně o pouhé scholastické rozpravy, přeci jen se zdá, že zejména v debatě o vztahu vědy a ideologie se ukazují jasně rozporné přístupy k metodologickým tématům marxistického zkoumání, nad nimiž panoval, alespoň v obecné proklamativní rovině, alespoň zdánlivý souhlas. Už před samotným XX. sjezdem KSSS se vyjadřovali nejvyšší straniční funkcionáři¹²⁴ proti vlivům dogmatismu v marxistické teorii, jehož projevy byly například citátomanie a školometství. Po XX.sjezdu KSSS tato kritika

---

¹¹⁸ Sedlák, J.: Nesprávná tendence ve vývoje filosofie, Tvorba č. 2, 1957, str. 3

¹¹⁹ Tamtéž

¹²⁰ Ruml, V: Věda a ideologie v marxistické filosofii, Tvorba č. 28 a 29, 1957, str.5-8 a str. 7-9

¹²¹ Ruml, V: Věda a ideologie v marxistické filosofii, Tvorba č. 29, 1957, str. 8

¹²² Na příklad Dubská, I.: Několik poznámek k otázce ideologie, Filozofický časopis č. 5, 1957, str. 693-710

¹²³ Fojtík, J. – Veselý, J.: Poznámky k některým otázkám ideologie, Nová mysl č. 6, 1957, str. 521-527

¹²⁴ Například první tajemník strany Antonín Novotný na zasedání Ústředního výboru KSČ v prosinci 1953.

dogmatismu, ustrnutí teorie v systém pouček ještě více nabývala na intenzitě. Ostatně k závěrům XX. sjezdu o překonání kultu osobnosti, oživení marxistické vědy a filozofie a návratu k leninským kořenům, se hlásili ve svých člancích všichni. Nicméně příklad diskuse a polemiky okolo pojmu ideologie a zejména její forma dokazují, že staré stereotypy argumentace, zejména zmíněná „citátománie“ přetrvávala u většiny stranických ideologů ještě dávno po XX. sjezdu KSSS. Toto tvrzení není žádné překvapení ani novum, které by objasňovalo hloubku teoretického zázemí komunistické strany. Přesto forma způsobu argumentace, používaná stranickými ideology, jejich lpění na citátech a potřebě zaštitit svá tvrzení výroky stranických autorit a zejména postavit na nich základ celé polemiky, dává leccos tušit o samotném obsahu jejich pojmání marxismu. Ukazuje totiž nakolik ještě nevymizelo stalinistické paradigma přístupu ke zkoumání společenských, historických a filozofických otázek. Jen místo citací z J.V. Stalina, Klementa Gottwalda nebo A.Ždanova bylo používáno výroků Leninových a jako důkaz ryzí marxistické argumentace sloužilo použití citátu z Karla Marxe nebo Bedřicha Engelse.

Tato skutečnost, tedy de facto žádná kvalitativní změna v přístupu ke zkoumání filozofických a historických otázek, byla například kritizovaná Karlem Kosíkem ve zmíněné stati *Přeludy a socialismus*. Pro Kosíka nebyla pouhá výměna autorit v argumentaci návratem k leninismu a kritickému marxismu, ale byla dalším ustrnutím, později tuto situaci definoval jako princip *falešné totality*.

V letech bezprostředně následujících po XX. sjezdu KSSS se vedle nejznámějšího příkladu rozvíjení kritických tendencí v marxismu, tedy diskuse v Literárních novinách, rovněž objevila i řada publikací, článků a diskusních příspěvků, které dokumentují uvolněná stavidla marxistické teorie. Vedle uvolněných poměrů, které ovšem s kampaní proti revizionismu začaly znova zamrzat, přispěla k produkci marxistické literatury i skutečnost, že za deset let socialistického režimu značně vzrostl počet absolventů společenských oborů i samotných vědeckých pracovišť. Uvedme pár čísel, která tuto dekádu vystihují (ač se některá z nich vztahují k začátku šedesátých let). V Československu bylo do konce šedesátých let ustanoveno 22 filozofických pracovišť, k začátku roku 1962 pracovalo na katedrách marxismu-leninismu 962 pedagogů a samotný Filozofický ústav ČSAV měl k počátku roku 1963

40 vědeckých pracovníků a 18 aspirantů.¹²⁵ Oba faktory, jak uvolnění poměrů po XX. sjezdu KSSS i kvantitativní nárůst vědeckých pracovníků a pracovišť, se také podepsaly na výrazném zvýšení úrovně předkládaných studií, zejména v porovnání se situací na začátku této dekády. V letech 1957-1958 probíhala na stránkách odborného tisku řada debata týkajících se filozofických problémů marxismu, jako byl vztah dialektického a historického materialismu, zákona negace negace, kategoriích marxistické dialektiky nebo začleňování nejnovějších věd, jako byla například kybernetika, do materialistického systému. O něco později vznikala i řada publikací, které přinášely vlastní inovační myšlenky pro vývoj marxistické filozofie a historického materialismu, ale zároveň plnily popularizační úlohu.¹²⁶

Důležité byly i různé semináře a setkávání filozofů. Mezi ty nejpodstatnější z nich patřila konference v Liblicích o dějinách českého myšlení, která se konala v dubnu (14. – 17. 4.) 1958. Za její organizací stál první ředitel Filozofického ústavu Ladislav Rieger a přípravná komise složená z řady stávajících i vycházejících českých filozofických autorit: Jiřina Popelová (předsedkyně), K. Kosík (tajemník), Ivan Dubský, Robert Kalivoda, Milan Machovec. Některé konferenční výstupy zřetelně naznačily, kterými směry se jejich přednášeči hodlají do budoucna ubírat. Robert Kalivoda například ve svém příspěvku *Husitské myšlení*¹²⁷ předestřel myšlenkovou strukturu i filozofické závěry své později vydané nejznámější historicko-filozofické práce *Husitská ideologie*. Podobně Karel Kosík se svým referátem *Dějiny filozofie jako filozofie*¹²⁸ vymezil některá témata svého budoucího bádání (například kritiku vulgárního materialismu a s tím spjatou redukci marxistické filozofie na ekonomické vztahy, koncept konkrétní totality oproti falešné totalitě), které se promítla do jeho nejslavnější práce *Dialektika konkrétního*. Milan Machovec se zabýval specifiky národní filozofie a dějinných národních problémů¹²⁹, Josef Zúmr se zabýval významem

---

¹²⁵ Netopilík, J. – Hrzal, L.: *Ideologický boj v československé filosofii*, Praha 1983, str. 87

¹²⁶ Například Tondl, L.: *Otázky teorie poznání*, sborník, Praha 1957, *Současná buržoazní filozofie*, sborník, Praha 1958, Cvekl, J.: *O materialistické dialektice*, Praha 1956, Hrzal, L.-Mácha, M.: *Předmět a metoda historického materialismu*, Praha 1960, Zelený, J.: *Historický materialismus*, Praha 1958, Zelený, J.: *O historickém materialismu*, Praha 1960, Ruml, V.: *O předmětu filosofie*, Praha 1959, Král, M.: *Pojem hmoty v dialektickém materialismu*, Praha 1960

¹²⁷ Kalivoda, R.: *Husitské myšlení*. in: *Filozofie v dějinách českého národa*. Praha 1958, s. 40 - 64

¹²⁸ Kosík, K.: *Dějiny filozofie jako filozofie*. in: *Filozofie v dějinách českého národa*, s. 9 - 24.

¹²⁹ Machovec, M.: problematika dějin české filozofie, in: *Filozofie v dějinách českého národa*, s. 25-37 - 24.

ohlasu herbartistické filozofie v Českých zemích¹³⁰, Jiřina Popelová hovořila o Komenském...

V souvislosti s liblickou konferencí je třeba zmínit článek Jindřicha Zeleného, který vyšel následujícího roku ve Filozofickém časopise a který nesl název *O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii*¹³¹ Jindřich Zelený v něm kritizuje na základě příspěvku Karla Kosíka Dějiny filosofie jako filosofie z liblické konference, článku *Třídy a reálná struktura skutečnosti*¹³², které napsal do Filozofického časopisu v roce 1958 a na základě brožury Ivana Dubského, kterou vítal první vydání spisů marxe a Engelse *Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse*¹³³ Zelený odsoudil Kosíkovu inspiraci Lefebvrem a Lukácsem, zejména jeho rýsující se koncept konkrétní totality, který Kosík staví proti vulgárně pojatému materialismu a ekonomismu, čímž podle Zeleného de facto schází z Marxovy materialistické cesty. Koncept konkrétní totality je Kosíkovi zadními vrátky, kterými do materialistické filozofie vpouští buržoazní, idealistické koncepty. K tomuto Kosík, spolu se západními revizionisty, využívá děl raného Marxe a poukazováním na význam Hegela. Tato neohegeliánská vlna je reflexí na kult osobnosti a problém dogmatismu, ale tyto důvody používá k falzifikaci marxistického materialismu a zároveň, s odkazem na diskusi v Literárních novinách, Zelený ukazuje, jak se Kosík, spolu se Svitákem zpronevěřil leninskému chápání njen ideologie, ale i strany.¹³⁴ Ivanu Dubskému pak vytýká nerozhodnou kritiku a často i přitakávání západním revizionistům, kteří vyzdvihávají význam raného Marxova období, například v tom, že současná marxisticko-leninská věda dopustila „naturalizaci dialektiky, to jest,¹³⁵ že se z marxismu vytratilo antropologické hledisko.¹³⁶

Řešení vidí Jindřich Zelený v nutnosti aktuálního zkoumání nejzákladnějších filozofických problémů. Je mu třeba jít dál ve zkoumání Marxovy metody, jak sám uvádí „logiky Kapitálu“.¹³⁷ O rozpracování i vypracování marxistické metody, jak si

---

¹³⁰ Zumr, J.: Některé otázky českého herbartismu, in: *Filozofie v dějinách českého národa*, s. 166-184

¹³¹ Zelený, J.: *O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii*, in: Filozofický časopis č. 5, 1959, str. 643-677

¹³² Kosík, K.: *Třídy a reálná struktura společnosti*, Filozofický časopis č. 5, 1958, str. 721-733

¹³³ Dubský, I.: *Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse*, Praha 1958

¹³⁴ Zelený, J.: *O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii*, in: Filozofický časopis č. 5, 1959, str. 643-677

¹³⁵ Tamtéž, str. 670

¹³⁶ Tamtéž, str. 668

¹³⁷ Tamtéž, str. 673

určil za cíl v tomto článku, se skutečně v šedesátých letech pokusil v práci *O logické struktuře Marxova Kapitálu. Příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*.¹³⁸ Zdrcující kritika Karla Kosíka (a poněkud mírnější Ivana Dubského) i ostatních filozofů, kteří se pokoušeli kontaktovat marxismus s jinými myšlenkovými proudy a kriticky jej rozvíjet, byla natolik zásadní, že se stala vzorem pro vypořádání se s „nehegeliánskou revizí“ marxismu-leninismu, jak také Kosíkovu filozofii Zelený, ve shodě se stranickým stanoviskem, označil.¹³⁹

Nicméně Jindřich Zelený se dozajista vyčíní z řady „oficiálních filozofů“ socialistického Československa. Jeho obrovská erudice (například pro svá kantovská a hegelovská studia byl uznávaným v zahraničí, a to jak na Východě, tak i na Západě), filozofické nadání i zajímavý pokus oponovat logikou Kapitálu (a popsáním geneze dialektiky dovršené v Marxově a Leninově dialektice ontopraxeologické) „revizionismu“ v marxismu z něj činí minimálně postavu dějin českého myšlení 20. století, která na své opravdové zhodnocení ještě čeká.

1.3.3 „scientistickopozitivistická revize“ a Ladislav Tondl

Vedle takzvané existenciálně antropologické nebo také nehegeliánské revize marxismu-leninismu byl na konci padesátých let kritizován i takzvaný pozitivistický revizionismus. Ačkoliv boj proti němu nebyl veden tak obsáhle jako v případě, byl veden s nemenší důsledností. Pro představitele stranického vedení a oficiální ideology byl jeho hlavním představitelem docent katedry dialektického a historického materialismu Filozoficko-historické fakulty Univerzity Karlovy Ladislav Tondl.

Tondl se počátkem padesátých let zabýval obecnými zákony dialektického a historického materialismu. A ani jemu se nevyhnulo stalinistické období, kterému málokterý vědec jeho generace (Tondl se narodil roku 1924) uniknul, nicméně již tehdy

---

¹³⁸ Zelený, J.: *O logické struktuře Marxova Kapitálu. Příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*, Praha 1962

¹³⁹ Historik Michal Kopeček hovoří rovnou o „kanovnickém“ vzoru, kterým se stal Zeleného článek. Viz: Kopeček, M.: „Za čistotu marxistického myšlení – k problematice tzv. revizionismu v české marxistické filozofii v druhé polovině 50. let“, in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek II, Praha 2004, str. 199

témata jeho prvních článků dávala tušit, kterým směrem se bude ubírat Tondlovo vlastní filozofické bádání.¹⁴⁰

Ladislav Tondl se od roku 1956 začal zabývat teorií poznání. Jako první práci k tomuto tématu vydal v roce 1956 brožuru *Základy theorie poznání*¹⁴¹. O rok později redigoval sborník s názvem *Otázky teorie poznání*¹⁴², ve které se ohradil proti předcházejícímu systému bádání v humanitních vědách a požadoval do marxistické gnozeologie zahrnout například logiku, ontogenezi, fyziologii, psychologii, kybernetiku a další dílčí specializované vědy zejména s využitím marxistického konceptu procesu poznání postupujícího od abstraktního ke konkrétnímu a leninské teorie odrazu.¹⁴³ Nejvíce ale asi rozeznil stranické ideology svým článkem *K problému kausální analýsy společenského jednání*¹⁴⁴, ve kterém se pokusil zákonitosti kauzality převést na rovinu sociálního bádání, kdy jemu lidský subjekt částí kauzálně determinované řady. Determinismus uznávající všeobecnou platnost kauzální zákonitosti se musí vztahovat nejen na zákony přírodní, ale i společenské, včetně morálky a volního jednání člověka.

Ačkoliv by se mohlo zdát, že strana uvítá rozšiřování teoretické působnosti marxismu-leninismu i do exaktních a zatím ne tolik zmapovaných sfér vědeckého bádání, nastal pravý opak. Ladislav Tondl byl od roku 1958 pranýřován jako hlavní podněcovatele „scientistickopozitivistických revizí“ marxismu-leninismu. Nic mu ani nepomohl, že se přihlásil k redakčnímu článku v Literárních novinách z téhož roku nazvaný *Za čistotu leninského myšlení*¹⁴⁵, ve kterém se redakce, spolu s Tondlem, vyjadřuje, pod tlakem odstartované kampaně proti revizionismu, k proběhlé diskusi na stránkách vlastního listu. Článek vyšel po říjnovém semináři věnovaném problematice boje proti revizionismu a říká se v něm, že „V přehledu chybných názorů, které by bez kritického překonání mohly svými recidivami narušovat jednotu a účinnost marxistické

---

¹⁴⁰ Například Tondl, L.: Práce J.V. Stalina o jazykovědě a některé problémy logiky, in: Sovětská věda- filosofie, č. 2, Praha 1951 nebo Tondl, L.: O logické a gnozeologické souvislosti rysů dialektiky. Příspěvek k rozboru Stalinova výkladu dialektického materialismu v práci „O dialektickém a historickém materialismu“, Filozofický časopis, Praha 1953, str. 3-4

¹⁴¹ Tondl, L.: Základy theorie poznání, Praha 1956

¹⁴² Tondl, L.: Otázky teorie poznání, Praha 1957

¹⁴³ Srovnej Kopeček, M.: „Za čistotu marxistického myšlení – k problematice tzv. revizionismu v české marxistické filozofii v druhé polovině 50. let“, in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek II, Praha 2004, str. 195-197

¹⁴⁴ Tondl, L.: *K problému kausální analýsy společenského jednání*, in.: Rozpravy akademie věd, seš. 6, Praha 1958, str. 1-53

¹⁴⁵ *Za čistotu leninského myšlení*, Literární noviny, č. 48, 1958, str. 6

ofenzívy na ideologickém poli, se objevují i některé názory otištěné během onoho (posledních téměř tří let po roce 1956 – pozn.aut.) období i na stránkách našeho tisku“¹⁴⁶

Ladislava Tondla napadl ve stranickém tisku i na stránkách Filozofického časopisu zejména Vladimír Ruml a Jindřich Srovnal. Vyčítali mu zejména „metafyzické oddělování konkrétního od abstraktního“, „jednostranný logicismus“ a „nepochopení logického a historického u Marxe“ Tím, že Tondl přejímá pozitivisticky chápané problémy, deformuje, podle Rumla se Srovnalem, marxismus a jeho metody a „objektivně podporuje filosofii buržoazie“¹⁴⁷. Pozitivistický revizionismus se pak podle autorů vyznačuje eklektismem, plochým empirismem, ahistoričností a metafyzikou je „převážně spojen s pravicovým oportunismem, s fetišizací buržoazní demokracie, s teorií třídní spolupráce...“¹⁴⁸

Ačkoliv nebyl „pozitivistický revizionismus“ a zejména jeho údajní představitelé nikdy tak společensky angažovaní jako hlavní postavy „neohegeliánského revizionismu“, nejvíce ze všech stranou kritizovaných vědců byl postižen právě Ladislav Tondl. Musel opustit univerzitní působiště byl tím tak zbaven možnosti působit v humanitních oborech, ale publikovat mohl i nadále. Nakonec našel útočiště v Ústavu teorie informace a automatizace ČSAV. Během své vědecké kariéry se stal uznávanou osobností, ale paradoxně především v zahraničí jako významný představitel analytického filozofického myšlení a udržoval kontakty s předními filozofy a logiky ze zahraničí (například s německým filozofem a logikem Rudolfem Carnapem), kde často jeho publikace vycházely, ale v Československu nikoliv.

---

¹⁴⁶ Tamtéž

¹⁴⁷ Ruml, V. – Srovnal, J.: Pozitivismus – nástroj komolení materialistické dialektiky, Nová mysl, č. 4, 1959, str. 387-404 a také Filozofický časopis, č. 3, 1959, str. 299-321

¹⁴⁸ Tamtéž

1.4 kampaň proti revizionismu

Komunistická strana věnovala revizionistickým tendencím nemálo sil. V červnu 1957 zasedalo plénum ÚV KSČ, které se těmito otázkám ve vývoji české filozofie dopodrobna zabývalo. V referátu ideologického tajemníka Jiřího Hendrycha zazněla dialekticky pojímaná definice revizionismu a zároveň dogmatismu, kdy boj proti dogmatismu je nazírán jako proti ideologické deformaci uvnitř strany, kdežto revizionismus musí být potírán jako důsledek vnějších vlivů.¹⁴⁹ Význam, který vedoucí straničtí funkcionáři přikládali revizionismu lze také spatřovat v jeho označení jako „největší zbraně imperialismu proti komunistickým stranám“.¹⁵⁰ Člen ÚV KSČ Vladimír Koucký spatřoval význam ve vlivech ze zahraničí a upozorňoval na souvislosti s událostmi v Maďarsku na podzim 1956, ale za nebezpečné revizionisty označil i některé jugoslávské komunisty (Milovan Djilas) nebo polského filozofa Lezka Kolakowského. Z českých revizionistů nešel Kouckého pozornosti Ivan Sviták nebo redaktoři a přispěvatelé časopisů *Nový život* a *Květen*. Jan Fojtík a Jan Veselý spolu s ve stejném pojetí souvztahu revizionismu a dogmatismu v časopise *Nová mysl* napsali, že „oběma (tj. revizionismu i dogmatismu – pozn.aut.) je společný subjektivismus. Obě tyto krajnosti vedou k vyklešťování revolučního jádra dělnické třídy. Boj proti nim je o to složitější, že první i druhá se odcizuje marxismu ve jménu „věrnosti nebo „rozvíjení“ marxismu. Dogmatik zabíjí jakoukoli směřující myšlenku, kterou nenalézá v literatuře marxismu, jako „revizionistickou“ a protimarxistickou“. Revizionista naopak vydává za „tvůrčí rozvinutí“ myšlenky a závěry opírající se často o ojedinělá, náhodně vybraná a nepodstatná fakta, myšlenky, které odporují podstatě marxismu.“¹⁵¹ Na podzim roku 1957 se v Moskvě konala mezinárodní konference komunistických stran, která de facto posvětila závěry vyslovené na zasedání ÚV KSČ z června téhož roku.

---

¹⁴⁹ Hendrych, J.: *Veliký význam ideologické práce*, Tvorba, č. 25, 1956, str. 1-2

¹⁵⁰ Tamtéž

¹⁵¹ Fojtík, J. – Veselý, J.: *Poznámky k některým otázkám ideologie*, *Nová mysl*, č. 6, 1957, str. 517-518

Revizionismem a nebezpečími, která z něj plynou se rovněž zabýval XI. sjezd KSČ, o kterém informovalo speciální vydání stranického teoretického a politického časopisu *Nová mysl* Hlavní referát na červnové stranické konferenci pod názvem „Zpráva o činnosti ústředního výboru KSČ XI. sjezdu a současné hlavní úkoly“, pronesl první tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný. Podobně jako Kopecký a ve stejném duchu se věnoval i otázkám na „kulturní frontě“. Strana měla vést umělce k tomu, aby rozvíjeli socialistické a realistické umění, které k širokým vrstvám lidu hovoří nejpřesvědčivěji. Zároveň však upozornil na další úkol, kterým mělo být překonání vlivu buržoazní ideologie a rozšíření působnosti našich komunistických idejí. Přitom bude nutno překonat zbytky ideologické nejasnosti, podporované slabostí teoretické a kritické činnosti. Na sjezdu zazněl požadavek, aby marxistická kritika viděla svůj první úkol v boji za socialistický charakter umění. Důvodem tomu měly být často se objevující komunistické straně cizí ba přímo protimarxistické názory, které nahrávají revizionismu a buržoazní ideologii.¹⁵²

Vrcholem boje proti revizionismu bylo období od podzimu 1958 do jara 1959. Ve dnech 16. – 17. října 1958 se v Praze konal celostátní ideologický seminář věnovaný aktuálním problémům boje proti revizionismu.¹⁵³ Jeho hlavní řečník Vladimír Koucký viděl v revizionismu hrozbu, která v podstatné míře přichází ze zahraničí, zejména od jugoslávských a západních teoretiků. I v Československu nalezly, podle Kouckého, živnou půdu, ale ne v takové míře jako například v Maďarsku nebo v Polsku. Mezi hlavní znaky revizionismu počítal Koucký požadavky na odtržení vědy od ideologie, pokusy dokázat údajnou stagnaci marxisticko – leninského učení jako důsledek spojení této teorie s politikou komunistických stran, což je poírání obkektivní dialektiky a útok na leninskou cestu. Dále bylo kritizováno subjektivní zkreslování dialektiky, zneužívání pojmu odcizení a vyzvedávání „raného“ Marxe proti „starému“. Význam odcizení a poukaz na antropologické momenty v Marxově díle měl revizionistům sloužit ke kritice socialistických zemí kde, ač byl překonán kapitalismus, odcizení, zejména ke státu a byrokracii, stále trvá. Jako pomluva mírového soužití mezi socialistickými zeměmi byla osočena kritika vedoucí role Sovětského svazu vůči

---

¹⁵² O XI. Sjezdu KSČ informovalo zvláštní číslo časopisu *Nová mysl* z června 1957

¹⁵³ O semináři informovala dvanácté číslo *Nová mysl* z roku 1958 ve stati *Boj proti soudobému revizionismu – základní úkol mezinárodního revolučního hnutí*, str. 1119 - 1136

ostatním zemím Východního bloku. Rovněž kritika „vedoucí úlohy komunistické strany“ byla vnímána jako projev elitářství inteligence a pohrdání pracujícími masami.¹⁵⁴ Na seminář navázal článek Ladislava Štolla na titulní straně Rudého práva, přetisk jeho příspěvku na akci, kde byla rozvratnost revizionistických snah dokazována i napříč tehdejší kulturou. Jako výsledek revizionismem šířených maloburžoazních názorů byl uváděn průběh II. sjezdu SČSS, debata mezi filozofy v Literárních novinách nebo názory některých akademických pracovníků.¹⁵⁵

Konečným a oficiálním stanoviskem byla pak *Zpráva o současné situaci ve filosofii* z 29. března 1959.¹⁵⁶ Toto usnesení potvrzovalo předchozí kritiku revizionismu a utvrzovalo stranu v jejím správném přístupu k němu, když její orgány „správně analyzovaly ideové zdroje revizionismu a ukázaly na nebezpečí nehegelíánských a nepozitivistických tendencí v naší filosofii.“ Revizionisté měli být v podstatě izolováni, ale nebezpečí revizionismu mělo přetrvávat. Jeho největší chybou i zbraní pak měla být chybná kritika byrokratického systému a snahu o oddělování vědy a ideologie v marxismu, potažmo politické roviny marxismu. Filozofickým pracovištím ukládala překonat „opožďování marxismu – leninismu za současným vývojem naší společnosti a potřebami revoluční praxe“ a věnovat se aktuálním otázkám spojených s komunistickými stranami, jejich politikou a dělnickým hnutím.

Jako ideologickou výbavu pro boj s revizionismem byla koncem padesátých let vydávána řada filozofických děl, v první řadě klasiků marxismu – leninismu, ale i jejich myšlenkových předchůdců jako byli někteří utopičtí socialisté nebo představitelé německé klasické filozofie. V roce 1958 byli například vydány tři obsáhlé sebrané spisy Karla Marxe a Bedřicha Engelse a jen mezi lety 1956-1960 bylo vydáno jedenáct svazků spisů s dílem V.I. Lenina a zvláště ještě sborník jeho statí uveřejněný pod názvem *Proti revizionismu*, vydaný roku 1958¹⁵⁷. Ze soudobých usnesení a kritik

---

¹⁵⁴ Tamtéž

¹⁵⁵ Štoll, L.: *K otázce vědy a ideologie*, Rudé právo, 21.10. 1958, str. 1-2

¹⁵⁶ *Zpráva o současné situaci ve filosofii. Usnesení ÚV KSČ ze dne 24. března 1959*, in: Usnesení a dokumenty ÚV KSČ. Od XI. Sjezdu do celostátní konference KSČ 1960, Praha 1960, str. 305 - 319

¹⁵⁷ *Proti revizionismu*, Praha, 1958 (slovensky 1959)

revizionismu vyšla například publikace *Proti revizionismu : sborník statí o boji komunistických stran proti soudobému revizionismu*¹⁵⁸.

Přes velkou intenzitu kampaně proti revizionismu neměla na konci padesátých let pro kritizované marxisty větších negativních důsledků. Výjimkou je případ Ladislava Tondla, který byl vyloučen z univerzitního prostředí, ale i on mohl zůstat pracovat v akademické sféře. Pro filozofy, u nichž se projevovala revizionistické tendence nicméně přišlo stranické potrestání v podobě povinných účastí na stranických zasedání jednotlivých komunistických organizací. Karel Kosík se musel například v důsledku usnesení „třídně se zocelovat“ v ČKD Stalingrad Praha. Ivan Sviták byl z podobných důvodů poslán do „vyhnanství“ na Moravu, do Kyjova.¹⁵⁹ Nicméně, podle vzpomínek Josefa Zumra,¹⁶⁰ nešlo o „potrestání“ úkolem zapojit se do přímé fyzické práce, ale stranické potrestání formou takzvané politické praxe, povětšinou znamenalo jen absolvovat nejrůznější stranické schůze a setkání. Stranickým rituálem sebekritiky musela projít na podzim roku 1958 i redakce Literárních novin, která vydala zmíněný článek *Za čistotu marxisticko-leninského myšlení*, ve kterém, na základě právě proběhlého celostátního ideologického semináře o revizionismu, zkritizovala názory zejména Karla Kosíka a Ivana Svitáka.¹⁶¹ Jako vlastní chybu uváděla, že „*nevyšla ze správné kritiky základního omylu (v tomto případě Kosíkova náhledu na ideologii a teorii – pozn.aut.), obsažené už v jednotlivých příspěvcích a neshrnula je v redakční stanovisko. ...Tak došlo v tónu některých článků k podcenění revizionistického nebezpečí, k jednostrannému zdůraznění těch myšlenek klasiků marxismu-leninismu, které u zaujatých nepřátel a škodolibých maloměšťáckých kolísavců dávaly možnost zlomyslně pokrouceného výkladu.*“¹⁶²

Nicméně všichni postižení filozofové mohli i nadále publikovat a jak si postěžoval za normalizace Jakub Netopilík: „...*pokud šlo o politická opatření, na jejichž základě se měl vést ideový boj se vznikajícím revizionismem, nepřistoupilo se k*

---

¹⁵⁸ *Proti revizionismu : sborník statí o boji komunistických stran proti soudobému revizionismu*, Praha 1959. Sborník obsahuje 11 statí, které podrobují kritice revizionistické teorie, hlášané v USA, Velké Británii, Francii, Itálii, v obou částech Německa, v Jugoslávii, Číně, a revizionistické názory I. Nagye

¹⁵⁹ Srovnej s poznámkou č. 68

¹⁶⁰ Viz osobní archiv autora.

¹⁶¹ *Za čistotu leninského myšlení*, Literární noviny, č. 48, 1958, str. 6

¹⁶² Tamtéž

potřebným krokům. Vše se redukovalo na několik administrativních opatření. Nakonec se mlčky od usnesení (Zprávy o současné situaci ve filosofii – pozn.aut) ustoupilo a zpráva o jeho plnění, vypracovaná roku 1961, nebyla ani projednána. Navíc ti filozofové, kteří se za usnesení postavili, obhajovali je a prosazovali, byli ponecháni v izolaci. .... Nedbalo se o očistu strany od revizionistů a oportunistů, kteří se rozcházeli nejen s ideologickou, ale i politickou platformou strany.“¹⁶³

I během dalších let se někteří komunističtí funkcionáři či akademičtí pracovníci hlásili k boji proti revizionismu, ale tyto proklamace nabíraly již jen formy frázovitých klišé. Boj proti revizionismu nabyl nové kvality a intenzity až po srpnových událostech roku 1968 za počátečních let takzvané normalizace. Toto ale není tématem předkládané studie, nicméně normalizační etapu „boje proti revizionismu v československé filosofii“ pohledem stranických ideologů dokládá například uvedená kniha Jakuba Netopilíka a Ladislava Hrzala *Ideologický boj v československé filosofii* nebo, pro svou přílišnou radikalitu již za normalizace z prodeje stahovaná práce Rudolfa Černého, *Jak se dělá kontrarevoluce*.¹⁶⁴

---

¹⁶³ Netopilík, J. – Hrzal, L.: *Ideologický boj v československé filosofii*, Praha 1983, str. 119

¹⁶⁴ Černý, R.: *Jak se dělá kontrarevoluce*, Praha 1970

2. Dialektická strukturologie Roberta Kalivody

Neobvyklým zjevem na české historiografické i filosofické scéně druhé poloviny dvacátého století byl bezesporu filozof a historik Robert Kalivoda. A to nejen svým dílem a životními osudy, ale i cestou, která ho k tomuto dílu a skrze něj i k těmto životním osudům dovedla. Jako jeden z mála českých marxistů se k materialistické filosofii nedostal skrze oficiální stalinistickým pojetím marxismu prodchnutou ideologii poučnorového Československa. Kořeny pro Kalivodovo marxistické přesvědčení je zapotřebí hledat ve čtyřicátých letech 20. století, kdy je Robert Kalivoda spolu s básníkem a gymnaziálním spolužákem Zbyňkem Havlíčkem a estetikem Vratislavem Effenbergrem zakládajícím členem surrealistické skupiny. Zde se četbou autorů meziválečné avantgardy, jako byl Karel Teige, seznamuje s marxistickou filosofií, strukturalismem, psychoanalýzou a německým neomarxismem frankfurtské školy, ale i například teorií permanentní revoluce Lva Trockého. Skutečnost, že pocházel ze středostavovských poměrů se silným intelektuálním zázemím a levicovou orientací (Kalivodův otec byl vysokoškolský pedagog, který politicky tíhnul k sociální demokracii), tím jen přispěla ke Kalivodovu mladickému vzdělávání i názorové orientaci.

Kalivodova pozdější angažovanost ve společenském životě má kořeny v jeho marxistickém přesvědčení. Hned v prvních poválečných letech vstoupil do KSČ, ale až do šedesátých se zásadněji politicky neprojevoval. Výjimkou byl jeho vstup do debaty v Literárních novinách o vztahu vědeckosti a stranickosti.¹⁶⁵ Aktivně do politiky Robert Kalivoda vstoupil v době „pražského jara“. Tehdy se osobně angažoval v pražském výboru KSČ, na druhé městské konferenci V Praze byl zvolen delegátem na IV. sjezd KSČ. Jeho radikálně socialistické a demokratické názory (ani ve kterých nelze přeslechnout tradici meziválečné avantgardy), byly nelépe nastíněny v článku *Demokratizace a kritické myšlení*,¹⁶⁶ ve kterém požadoval nejen opětovné studium

---

¹⁶⁵ Viz kapitola 1.3.2 *diskuse v Literárních novinách a návraty ke „kořenům marxismu-leninismu“* této práce

¹⁶⁶ Kalivoda, R.: *Demokratizace a kritické myšlení*, Literární listy 10, s. 1, 13; Literární listy 11, s. 6.

Marxe a jeho následovníků, příčin současného vývoje komunistického hnutí, ale například i ustanovení dělnických rad jako orgánů moci.

Jeho historické i filozoficko-teoretické práci se zejména značí odmítnutí stalinského, zdogmatizovaného marxismu¹⁶⁷, se kterým se po celý život stýkal i potýkal, dále důraz na promýšlení antropologických stránek této filosofie, strukturální přístup a otevřenost vůči dalším vědeckým názorům a koncepcím, a to i těm, které oficiální marxistické stanovisko poúnorového Československa striktně odmítalo. Snaha o „renesanci marxismu“ jakožto živé a dynamické filosofie, která má co říci k emancipaci společnosti a rozvoji duchovních sil člověka, je zásadním motivem celého Kalivodova díla.

2.1 myšlenkové zdroje a nástroje Roberta Kalivody

Před přistoupením k Kalivodově samotné historicko-filozofické práci, je třeba nastínit základní rysy jeho životní filosofie *dialektické strukturologie*¹⁶⁸, které shrnul v pozdější době, v šedesátých letech, v práci *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*.¹⁶⁹ Samotná kniha představuje soubor tří statí, které kterým je společné hledání shodných prvků u původně nemarxistických myšlenkových proudů s marxismem a jejich dialektické doplnění se. Rovněž odkaz meziválečné avantgardy, jejíž rehabilitace se zdá být jedním z hlavních motivů celého díla.

První část knihy¹⁷⁰ věnovaná tradici československého strukturalismu a estetiky se zaměřují na vymezení pojmu, funkce a podstaty estetična. Vycházejí od ideologického strašáka formalismu dochází Kalivoda uplatněním dialektické metody ve strukturálním nahlížení na problém „krásna“ a „pravdy“ k absolutizaci formalistického principu k popření těchto kategorií v jejich metafyzické rovině. V tom je ale pro marxistu Kalivodu právě obsažen humanizační potenciál směrem ke skutečnosti,

---

¹⁶⁷ „dogmatického dvojníka marxismu“, jak sám Kalivoda uvádí v předmluvě svého stěžejního teoretického díla *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*, viz: Kalivoda, R.: *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*, Praha 1968, str.8

¹⁶⁸ Termín Josefa Zumra a Josefa Války, viz: Zumr, J. – Válka, J.: *Doslov*, in: *Robert Kalivoda, husitská epocha a J. A. Komenský*, Praha 1992, s. 302.

¹⁶⁹ Kalivoda, R.: *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*, Praha 1968

¹⁷⁰ *Dialektika strukturalismu a dialektika estetiky*, in: Kalivoda, R.: *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*, Praha 1968, str. 9-45

protože jelikož v této demytizované estetice se zračí hluboká demokratická a demokratizující funkce¹⁷¹. Apelem této stati je tedy také badatelská rehabilitace dialekticky chápaného estetického strukturalismu Jana Mukařovského.

Další dvě stati jsou pro pochopení Kalivodovy historické metodologie možná podstatnější. První z nich, ale druhá v pořadí celého díla je kapitola s výmluvným ozvem *Marx a Freud*. Kalivoda hned na začátku této pasáže, možná otevřeněji než kde jinde pojmenovává svoje metodologické nahlížení skutečnosti: „*Struktura skutečnosti, jakkoliv členitá, jej jen jedna, články a momenty této struktury přecházejí v sebe a vzájemně se vytvářejí.*“¹⁷² Z tohoto dialekticky pojímaného obrazce skutečností struktury jsou vazby mezi jednotlivými částmi struktury tím, co o celé struktuře vypovídá. Charakter těchto vazeb není je často předmětem speciálních věd, které jsou často nazírány jako hrobníci a likvidátoři filozofie samé. Je tomu ale jen potud (a konkrétně je tomu tak), jak píše Kalivoda, když se interpreti těchto samotných vazeb, tj. speciálních věd sami stávají filozofy. Což je případ Fredův. Ten se skrze orientaci na specializovanou část lidského bytí sám stal antropologickým filozofem „par excellence.“¹⁷³ Proti aktuálnímu marxistickému pojetí filozofie, které zdůrazňuje redukci člověka na jeho seberealizaci v dějinách, tj. praxi (Kosík), staví Kalivoda i biologický rozměr jedince. Ukazuje, že ani Marxovi (Engelsovi, se svou orientací na přírodní dialektiku a otázky rodiny, už vůbec) se člověk nikdy zcela v dějinách „nerozpustil“. Naopak například základní biologická determinace, nutnost ukájení hladu, stála u vzniku práce, tj. ekonomiky. Pro vymezení materiálních pudových vrstev používá Kalivoda termín *biopsychická existence*. „*Materiální struktura lidské existence je tedy skladebným celkem, v němž ve vzájemném prolínání funguje fyziologicko-biologická, biopsychická a společensko-historická dimenze člověka.*“¹⁷⁴ V tom je jádro materialistického monismu Roberta Kalivody.

Přínosem Freuda je poukázání na dialektiku jednotlivých sfér lidského jednání i samotné existence, ze kterých se tvoří i kultura. Nicméně Freud ještě, na rozdíl například od Marcuseho a surrealistů, nepostřehl reálnou dialektiku potlačení a

---

¹⁷¹ Tamtéž, str. 40

¹⁷² Tamtéž, str. 45

¹⁷³ Tamtéž

¹⁷⁴ Tamtéž, str. 61

nerepresivní sublimace a tím i nepostihnul libidózní charakter samotné agresivity jako (Fredova) principu panství.

Vztáhnutím těchto antropologických filozofických závěrů o podmínkách a formách existence člověka na dějiny, tedy do místa realizace člověka a lidstva, se objevují důležité rysy Kalivodovy historicko-filozofické metodologie. Nicméně stejně tak, jako může princip agrese vyústit v absolutizace libidóznosti – například u vládnoucích, ekonomicky saturovaných vrstev v hedonismus (katolická renesanční měšťansko aristokratická společnost v Itálii koncem středověku), stejně tak může vyústit v desexualitu a asketismus, například jako reakce utlačovaných vrstev, které z „existenciálního narcismu (tedy i narcismu jako druhu agrese), povýší svůj úděl (skrže absolutní negaci vší agrese) na existenciální ideál.¹⁷⁵ Tento konkrétní prvek Kalivodovy filozofie je pro pochopení jeho historického myšlení zásadní. V konkrétní podobě se například dotýká jeho teze o vyvrcholení husitského myšlení v selsko-plebejském radikalismu i významu předhusitského lidového kacířství, za které sklízel velikou kritiku. Nutno ale dodat, že ohromující logikou svého metodologie i obdiv. I v této kapitole se jako červená nit line, stejně tak jako celým dílem, zdůraznění teoretického přínosu meziválečné avantgardy.

V pasáži díla *Moderní duchovní skutečnost a marxismus* nazvané *Marxismus a libertinismus*¹⁷⁶ rozvíjí Kalivoda téma, které představil o rok dříve ve Filozofickém časopise v článku *Revoluční rodokmen Marxova učení*¹⁷⁷. Problematika lidské svobody a její možnosti jistě nejsou témata náhodně vybraná, vezme-li se v potaz datum jejich zveřejnění. A díky tomuto nepřekvapí i konkrétní politická angažovanost textu. Kalivoda v něm zdůrazňuje často zamlčovaný přínos romantického libertinismu, který vzniká z konfliktu se sociální skutečností. Ve střetu člověka a jeho bytostnou snahou se emancipovat, to jest rozvíjet se jako totální člověk. Pod tuto kategorii spadá, řečeno jazykem předchozí kapitoly, dialektika fyzicko-biologického, biopsychického a společensko-historického. Romantický revoluční libertinismus nebyl cizí ani Karlu Marxovi, což Kalivoda uvádí na příkladu jeho očekávání roku 1848. Pozdější obrácení se Marxe k „železným zákonitostem“, ale neznamená, že Marxovi tento romantický

---

¹⁷⁵ Tamtéž, str. 84

¹⁷⁶ Str. 103-149

¹⁷⁷ Kalivoda, R.:, *Revoluční rodokmen Marxova učení*, in: Filozofický časopis 15, 1967, s. 778-802.

ideál schází, naopak v analýze výrobních vztahů dochází Marx ke stejnému „totálně rozvinutému“, tj. svobodnému člověku z Ekonomicko-filozofických rukopisů. Marx chápe komunismus jako základnu humanismu a svobodný rozvoj lidských sil je alfou i omegou jeho antropologie.¹⁷⁸ Permanentní tvorba a prověřování ideálů osvobozeného člověka je pak permanentní potřebou boje za socialismus, komunistickou společnost, která bude místem stálého boje o obsah lidské svobody, jako rozvoje všech tvůrčích sil člověka. „*Komunismus je prostředkem totálního rozvinutí člověka. Jeho všestranná emancipace je vlastním cílem a účelem revoluční proměny společnosti a v nejvšeobecnějším filosofickém slova smyslu je samoučelem. V polaritě kategorií rovnost-svoboda se stává ústřední hodnotou lidská svoboda, chápáná předmětně, nikoliv formálně, chápáná jako totalita obsahů rozvinuté lidské existence*“.¹⁷⁹ Není náhodou, že na dialektický svár permanentního dosahování cíle, kterého nebude dosaženo, upozornil Karel Teige.

Musíme vzít na zřetel, že v této stati Kalivoda klade zrod revolučního libertunistického romantismu na půdu středověkého křesťanského nonkonformismu, kde vzniká základní triadický model vývoje lidské společnosti, předpokládající ideální stav rovnosti a svobody, jeho rozklad a nahrazení systémem panství a útlaku a opětné nastavení stavu rovnosti a svobody, v poslední fázi.¹⁸⁰

2.2 Robert Kalivoda a husitství

Jádrem historického i filozofického díla Roberta Kalivody je jeho práce *Husitská ideologie*¹⁸¹, týkající se myšlenkového světa husitství a jeho významu pro celý další evropský myšlenkový i celospolečenský vývoj. Kalivodovy teze o husitství mají dodnes provokativní charakter. Z části je tomu jistě proto, že nabourávají tradiční obraz husitství, jak se v českých zemích, zejména od 19. století vžil a prostupoval a prostupuje českou společností do současnosti.

Kalivoda na tématu husitství začal pracovat v padesátých letech dvacátého století a věnoval se mu po celý svůj život. Ke zkoumání této historické epochy

---

¹⁷⁸ Kalivoda, R.: *Moderní duchovní skutečnost a marxismus*, Praha 1968, str. 123

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 117.

¹⁸⁰ Tamtéž, str. 110

¹⁸¹ Kalivoda, R.: *Husitská ideologie*, Praha 1961

přistupuje jako dialektický materialista, ale jako marxista odchovaný meziválečnou avantgardou, ve které měly své zastoupení i ohlasy strukturalismu nebo psychoanalýzy. Nicméně jak bylo zmíněno, nevycházel z ortodoxně - stalinistického pojetí marxismu, které vládlo v českém vědeckém prostředí v letech padesátých, ale čerpal přímo „z pramenů“, tedy přímo z děl Karla Marxe, Bedřicha Engelse, což mu v době, kdy v Československu de facto ještě neexistovalo vydání jejich díla, umožňovala jeho jazyková erudice i rodinné a surrealistické zázemí. Jelikož Kalivoda zastával celý život tezi o živelné dynamičnosti marxismu, nebál se využívat i jiných myšlenkových proudů, aniž by sklouznul k eklektismu. Naopak je jeho dílo zajímavým a závažným teoretickým konceptem dané historické problematiky, k čemuž přispěl nepochybně i fakt, že Kalivoda, ač profesně filozof, ctil zásady historického zkoumání. To se projevilo v mimořádně bohaté pramenné i historiografické erudici, s níž ke zkoumané látce přistupoval.

Ačkoliv byl rukopis Husitské ideologie dokončen již v druhé polovině roku 1957, mohla, zřejmě pod vlivem kampaně proti revizionismu, ve které byl Kalivoda kritizován pro svou účast v debatě v Literárních novinách, vyjít až o čtyři roky později v nakladatelství ČSAV. Dobový paradox vystihuje skutečnost, že se jí poté, roku 1963, dostalo nejvyššího možného ocenění v podobě Státní ceny Klementa Gottwalda. Přední český historik husitství František Šmahel, který sám byl Kalivodovou prací „oslněn, ale ne zaslepen“ popisuje, že kniha ještě v době svého vydání oscilovala mezi úplným zatracením a státní cenou.¹⁸² Ambivalentní a snad až schizofrenní postoj režimu ke Kalivodově práci dokládá, jak významnou roli, a to nejen na vědeckém poli, tehdejší „revizionistické“ tendence v marxismu hrály.

Robert Kalivoda si již záměr podat novou marxistickou analýzu husitské revoluce přinesl s sebou do Kabinetu pro filozofii, kam nastoupil v roce 1954. Josef Válka a Josef Zumr v doslovu k vydání sborníku Kalivodových textů na téma husitství a význam J.A. Komenského¹⁸³, že motivem za volbou historického tématu u mladého filozofa „*se nikterak neskryval útěk od současnosti. Kalivoda řešil na historické látce*

---

¹⁸² Šmahel, F.: , *Husitský věk v pojetí Roberta Kalivody*, in: *Historicko-filozofické dílo Roberta Kalivody*, Olomouc 1999, s. 24-25.

¹⁸³ *Robert Kalivoda, husitská epocha a J. A. Komenský*, Praha 1992

řadu aktuálních teoretických problémů...“.¹⁸⁴ Kalivoda se tím tak pokusil vyhnout přímému střetu s „tehdejšími strážci ideologické čistoty marxistické filosofie, kterým v zásadě nešlo ani o Marxe, ani o filosofii“.¹⁸⁵ Ve sborníku *Historicko-filozofické dílo Roberta Kalivody*, který vyšel před deseti lety tuto tezi Josef Válka ještě konkretizoval: „Husitskou ideologii psal s plným vědomím společensko-kulturních konotací, které by tato práce měla mít, a jako každý historický myslitel se pohyboval ve dvojím čase: v čase tématu, tj. na konci středověku, a v čase práce na tématu, kterým byla druhá polovina padesátých let v Československu a sovětském bloku...“.¹⁸⁶

Výrazným prvkem jeho filozoficko-historického uvažování je tedy zmiňované strukturální nahlížení historické skutečnosti se zřetelem na dialektické vztahy mezi jednotlivými částmi zkoumané struktury i vztahů mezi strukturálním celkem a v něm obsaženou jednotlivinou nebo vnějšími, historickými souvislostmi. Kalivodův strukturalisticky pojmávaný marxismus, zaštitěný velikou erudicí o problému, pak představuje, nejen co do metodologie, výjimečné dílo české historiografie. Pokusíme sledovat cestu Kalivodovy metody *dialektické strukturologie* napříč touto jeho zásadní prací.

2.2.1 dialektika husitské revoluce

Pokud budeme mít na zřeteli, že Kalivoda při svém historickém zkoumání postupuje strukturovaně, striktně dialekticky, a tedy ne-substančně, objeví se nám ohromná dynamika i logická zákonitost celé jeho husitské monografie. Právě pro tyto prvky je jeho dílo dodnes diskutovaným i provokujícím počinem, protože si dovoluje, v české historiografii trochu nezvykle, zásadně a plánovitě filozoficky přistupovat ke zkoumání historického problému. Strukturálně dialektický charakter Kalivodova díla se značí v přístupu, kdy autor analyzuje nejen konkrétní historické podmínky, které umožnily propuknutí husitské revoluce, ale i jednotlivé myšlenkové proudy, které celé husitství ovlivnily.

---

¹⁸⁴ Zumr, J. – Válka, J.: *Doslov*, in: *Robert Kalivoda, husitská epocha a J. A. Komenský*, Praha 1992, s. 302.

¹⁸⁵ Tamtéž

¹⁸⁶ Válka, J.: *Kalivodovo historické myšlení*, in: *Historicko-filozofické dílo Roberta Kalivody*, Olomouc 1999, s. 10.

Dalším prvkem, který je třeba mít na zřeteli je skutečnost, že Kalivoda zpracovává historickou látku, která je v české historiografii, zejména od nacionalisticky romantického 19. století, tradičním tématem. Jeho závěry jsou v mnohém v ostrém kontrastu s tradičním pojetím husitství, jak ho prezentovala například historická věda na přelomu 19. a 20. století a v době první republiky¹⁸⁷. Svou stěžejní práci psal v polovině padesátých let, tedy v době, kdy se teprve rozbíhala originální tvorba mladých marxistických vědců a kritické náznaky vůči oficiálně uplatňované linii marxistického vědeckého názoru.¹⁸⁸ Nakolik byl Kalivoda již v této době svérázným zjevem české filozofie a historiografie, se nám snad podaří ukázat na stručném rozboru jeho díla.

Kalivoda navazuje na nedokončenou práci komunistického myslitele, novináře a politika Kurta Konráda, který zahynul v nacistickém vězení. Rozvíjí Konrádovu metodu marxistického přístupu k husitství a doplňuje ji o stěžejní roli selsko-plebejského revolučního husitismu, roli Tábora i radikálních husitských směrů, jako bylo například tábořské pikartství Martina Húsky či zmíněné adamitství. Kurtu Konrádovi, který dle Kalivody „vytvořil základní kostru marxistické teorie husitské revoluce a přispěl významně k poznání jejího mezinárodního významu v první fázi krize feudalismu“¹⁸⁹, svou práci i věnuje.

Autor dochází ve své Husitské ideologii k závěru, že v husitství vzniká první historická podoba moderní revoluční ideologie a že tak „na české půdě propuká a uskutečňuje se první moderní evropská revoluce“¹⁹⁰. Závažné novum jeho práce je v objevném pohledu na husitský radikalismus, zejména selsko-plebejský husitismus, včetně jeho forem, v historicky známých například jako adamitství, které vyzvedává jako nejdůslednější formu protifeudální vzpoury lidových vrstev.

Ne-substanční model, s důrazem na dynamiku dialektických vztahů uvnitř struktury historického jevu, Kalivodova dialektického přístupu ke zkoumání problematiky husitství se projevuje již v prvních kapitolách, kde, v návaznosti na Konrada, zkoumá historické podmínky možného vzniku husitské revoluce, a to vzestup

---

¹⁸⁷ Mezi nejvíce a nejdůrazněji kritizovaným pohledem na husitství je pro Kalivodu dílo Josefa Pekaře.

¹⁸⁸ Husitská ideologie vyšla až roku 1961, kdy „boj proti revizionismu“ již odezníval, ale jak sám Kalivoda píše (str. 483), práce byla sepsána a připravena do tisku již roku 1957. Psána tedy byla za zmíněného „období tání“, v době teprve dozrávání mladé české poúnorové marxistické generace, která byla notně stalinským schématismem poznamenána.

¹⁸⁹ Tamtéž, str. 64

¹⁹⁰ Kalivoda, R. Husitská ideologie, Praha 1961, str. 389

významu měst a vzniku předkapitalistické zboží výroby. Invenčně rozvíjí a neortodoxně navazuje na Marxovu analýzu vzniku měst, jakožto budoucích ohnisek vývoje, který vyspěl ke krizi feudalismu a jeho pozdějšímu zániku.

Města, která byla v Čechách, podle Kalivody ponejvíce účelově zakládána (ať králem nebo šlechtou), pak plní dvojakou dějinnou roli. Ač je jejich vznik spjat k posílení vládnoucí vrstvy, stávají se, díky své orientaci na směnnou výrobu s venkovem, která je zpočátku feudálním obohacením a upevněním feudální moci, nejvýznamnějším likvidačním prvkem celého systému.¹⁹¹

Podobnou dialektikou vývoje popisuje i následnou „refeudalisaci“, takzvané druhé „druhé nevolnictví“ konce středověku a začátku novověku, které jemu již svým obsahem a smyslem čistě antifeudálním jevem, zvláštní formou „ohlášek kapitalismu“. ¹⁹² Tento „druhý feudalismus“ je tedy jen pronikáním předkapitalistické formy hospodářství, směřující k vítězství nového řádu a ústupu a zanikání feudalismu samého, kdy šlechta tímto druhým znevolněním obyvatelstva, připoutáním je si k půdě, přechází na velkovýrobu a směnnou výrobu. Robotní rentu od nevolníka potřebuje šlechtický velkostatkář (již v i v počáteční konkurenci s městskou výrobou) pro ni samu, obchodní zisk přestává být pouze přírážkovou hodnotou a vytváří se ve výrobním procesu jako zboží. Takovýto způsob ekonomiky tak de facto likviduje starý feudální systém, ač k jeho zefektivnění používá starých feudálních metod mimoekonomického násilí, v tomto případě znevolnění.¹⁹³

Dialektická metoda použitá k popisu a rozklíčování struktury historického jevu (v tomto případě krize feudalismu a „ohlášek“ příchodu kapitalismu), při které Kalivoda využívá vztahů mezi jednotlivými částmi struktury mezi sebou i mezi celkem, jasně ukazuje Kalivodu marxistického strukturalistu, podkřývá jeho myšlenkové inspirace i předpovídá závěry z jeho teoretických pozdějších prací.¹⁹⁴

Krize feudalismu, jakožto produkt prostoupení feudální ekonomiky začínající zboží výrobou vyvolala řadu revolučních otřesů ve feudální společnosti. Dějinný vývoj v Čechách 15. století je pak pro Kalivodu prvním skutečným revolučním

---

¹⁹¹ Tamtéž, kapitola první i druhá

¹⁹² Tamtéž, str. 47

¹⁹³ Kalivoda se v otázce „druhé nevolnictví“ shoduje s Engelsem (Engels, F.: Die Mark, 1883) a vystupuje tak proti zjednodušenému tvrzení oficiálního marxismu, že likvidátorem feudalismu byly pouze a jen města.

¹⁹⁴ Zejména dílo Moderní duchovní skutečnost a marxismus vydané v Praze roku 1968.

momentem, který přesáhl poměry izolovaných lidových bouří, první skutečnou revolucí, kterou vyvolala počáteční krize feudálního systému a navíc ukázala do budoucna způsob likvidace tohoto zřízení. Mohutnost a s ní spojený i jiný kvalitativní charakter tohoto společenského otřesu vyplývá právě z hegemonie měst, s přihlédnutím k mimořádnému sociálně ekonomickému i sociálně politickému postavení Prahy.

Tezi o rozkladu feudálního myšlení, které zvěstovalo konec samotného feudalismu nadále Kalivoda rozpracovává i na ideologických a filozofických platformách středověku, zejména na učení Viklefa a Jana Husa.

Kalivoda se svou obsáhlou filosofickou erudiicí rozpracovává základní motiv, že ke konci (filozofického) středověku vedly dvě cesty. Tyto dvě cesty sice mají stejné východisko, to jest likvidaci feudálních představ o světě, ale vycházejí každá z jiného bodu a každá vede de facto i jiným směrem. Obě cesty vycházejí z patrně největšího středověkého filozofické bojiště, tedy ze sporu o univerzálie. Jedna z cest je cestou nominalismu a renesance a druhá radikálně realistická, která viklefisticko-husovým pojetím ústí ve zrod evropské reformace. Přitom existence těchto dvou cest značí „*vývojovou dialektiku ztělesněnou především na vzájemném boji a vzájemném přechodu těchto dvou kontradiktorních filozofických směrů pozdního středověku, které se snažily lépe než thomismus řešit vztah vědy a víry, božského a lidského, rozbily však thomistické „harmonické“ pojetí a tím i základy církevně feudální filosofie*“¹⁹⁵.

Podle Kalivody thomismus, jako přímá apologetika církevní instituce a jejích nároků na materiální i duchovní moc ve středověku, využívá aristotelské racionality a teologie jednak k zdůvodnění křesťanského zázraku i k zdůvodnění přirozené nerovnosti mezi lidmi. Hierarchizace a vzájemná provázanost vyššího i nižšího odpovídá celé struktuře feudální společnosti. Podle Kalivody ale přišel thomismus na svět příliš pozdě, aby všechny jeho logické kvality nezabránilo tomu, aby byl zanedlouho překonán ve světle nadcházející nové společenské epochy. Navíc by se ke Kalivodovu tvrzení snad patřilo dodat, že právě díky nástupu reálné moci měst a s ním provázaným „objevováním světa“ prostřednictvím zbožní výroby a obchodu, mohly se Aristotelovy překlady, sloužící později jako zbraň thomismu, dostat až do křesťanské Evropy.

---

¹⁹⁵ Kalivoda, R.: Husitské myšlení, in: Filosofie v dějinách českého národa, Praha 1958 str. 46

První ze zmíněných cest z filozofického středověku, kterou Kalivoda vnímá je cesta racionalisace, vycházející z nominalismu, která vrcholí v renesanci. Nominalismus svým absolutním popřením existence obecnin (univerzálií) tak de facto provedl radikální roztržku mezi světem víry a mezi světem rozumu. Nicméně jde, podle Kalivody, o vyústění voluntaristické a subjektivně idealistické. Bůh, zázrak i církevní dogmata jsou sice iracionalizovány, je jim ponechána oblast *sui generis*. Tak se vlastně, podle Kalivodova tvrzení samotný thomismus, který využívá tohoto nominalistického pojetí dvojí pravdy, stává jakousi *předsíní renesance - nevěda pochopitelně, že takovou hloupou roli může plnit*¹⁹⁶. Postupující orientace na rozum v lidském světě, tak dává vzniknout renesanci, která ale ze začátku nežije v rozporu s katolickou církví, a to nejen v italském prostředí, ale i v ostatních zemích. Kalivoda zde, věrný svému dialekticko-strukturálnímu přístupu, podtrhuje společensko-třídní klasifikaci této „cesty ze středověku“ jako *měšťansko-aristokratickou*.¹⁹⁷ Nicméně emancipace člověka a jeho rozumu vedla ke konfliktu s přežívajícím církevním dogmatem, posléze s církví samotnou, aby se nakonec renesanční (z nominalismu vzešlý) ideál přirozeného světa zevšeobecnil v ateismu a materialismu francouzských osvícenců. Narodil ale od nich, není renesance ještě zdaleka sociálně-kritická a už vůbec ne revoluční, neboť je svázána se svým třídním původem ekonomicky saturovaných vrstev aristokratů a bohatých měšťanů. Tento úkol je podle Kalivody svázán až s reformací s jejím důrazem na sociální oblast.

Jestliže renesanční myšlení, jako dítě emancipovaného lidského rozumu, žilo v symbióze s církví po dlouhou dobu, hlavním obsahem myšlení reformačního je přímý útok na hierarchickou církev. Kalivoda ve svém rozboru Viklefova i Husova učení ukazuje, že filozofickými východisky těchto, z pohledu církve kacírských, myslitelů je oproti nominalismu radikální realismus a oproti aristotelskému racionalismu platónský idealismus.

Bůh, božská idea je reálnou podstatou věcí, božské jsoucno je ideální formou pozemského jsoucna, což platí i obráceně a bůh nemůže myslet nic neskutečného. Všechny zjevené pravdy a zákony boží tedy mají svou absolutní platnost, což

---

¹⁹⁶ Kalivoda, R. Husitská ideologie, Praha 1961, str. 98

¹⁹⁷ Kalivoda, R. Husitská ideologie, Praha 1961, str. , 97, 99

převědno zejména do sociálně-kritické roviny, vede až k revolučnímu útoku na společenské zřízení. Navíc se podle Kalivody, už samotný bůh stává determinovaný nutností tím, že de facto splývá se světem. Viklefovsko-husitská interpretace platonismu je pro autora progresivním momentem i v ontologickém a gnozeologickém směru.. Lidský rozum je sice, jako součást božské všepřítomnosti, opět teologizován, ale tato racionální a i zracionalizovaná teologie se stává prvním krokem k pantheismu a (skrže její antropologizaci) budoucímu atheismu.

Jak bylo ale uvedeno, Kalivoda vidí největší přínos Viklefův a zejména poté Husův v aplikaci tohoto radikálního realismu na sociální sféru. Ve světle reálné existence božského principu, který prostupuje veškerou skutečností, je i „boží zákon“ absolutně závazným principem a ústřední normou všeho lidského konání. Jan Hus tímto požadavkem odmítá i likviduje relativní samostatnost lidských zákonů, jak je, díky existenci nominalistické dvojí pravdy, vysvětluje thomismus. Existence „božího zákona“ je tedy teoretickým východiskem husitské kritiky společenského řádu. Platónský ideál, „boží zákon“ se tak stává zrcadlem a zároveň „železným zákonem pro vládnoucí stavy“¹⁹⁸ a feudální společnost, která žije v rozporu s tímto absolutizovaným, protože božím, zákonem de facto rozkládá. „V tom je protifeudální podstata viklefsko-husitského „platonismu“, který ztratil svou platónskou reakčně aristotelskou podobu a změnil se v ideologii, namířenou proti současné vládnoucí aristokracii...odňal jí „platónskou“ funkci bytostně ztělesňovat tento ideál a ji samotnou podrobil vládě tohoto ideálu“¹⁹⁹

Zároveň Kalivoda ukazuje na Husovu redefinici Viklefova pojetí predestinace. Pojetím této „arcicírkevní“ nauky předurčeném osudu likviduje Jan Hus veškeré mocenské nároky církve. Hus definuje církev jako společnost předurčených ke spáse a připouští možnost hierarchii v církvi, pouze v rámci tohoto společenství, čímž de facto odnímá kněžím jakoukoliv kouzelnou moc (hlavně při zázraku transsubstanciačním), která je svěřena pouze a jen Bohu. Kněz je tedy jen v roli přísluhovače při svátosti, čímž padá i církevní hierarchie jako taková i vyjíměčné postavení kněze. „Filosoficky nejreakčnější zásada církevně křesťanské theologie, vytvořená Augustinem proto, aby zcela podrobila člověka církvi, mění se ve společenskou teorii Jana Husa a Viklefa v

---

¹⁹⁸ Kalivoda, R.: Husitská ideologie, Praha 1961, str., str. 107

¹⁹⁹ Tamtéž, str. 109, 110

pojistku jejich pokrokových myšlenek a stává se bojovým nástrojem za likvidaci církve, proti černokněžnickým ambicím katolického kléru“²⁰⁰ Navíc se pro Husa stává predestinace procesem, v němž si člověk svým vlastním životem vysluhuje svůj konečný úděl, ale ovšem jen v případě, že bude nepřetržitě, bez výjimky a absolutně podroben „božímu zákonu“ Tím, podle Kalivody, zasáhl mistr Jan katolické křesťanství na nejcitlivějším místě, jelikož zcela odpadá role církve jako nevyhnutelného prostředníka spásy.

Marxista Kalivoda pak při hodnocení zmíněných jednotlivých filosofických směrů, které vyústily v likvidaci středověké filozofie upozorňuje, že je nelze soudit jejich „reakčnost“ nebo „pokrokovost“ v nahlížení na ně v izolovaném akademickém smyslu, ale naopak v celkovém myšlenkovém a společenském kontextu, v jejich funkci, kterou v danou chvíli hrály. Zejména se to pak týká kostnického koncilu, kde bylo proti Janu Husovi argumentováno z nominalistických, thomistických pozic.

Kapitola, kde Robert Kalivoda rozebírá jednotlivé filosofické směry, které hrály úlohu ve formování ideologického podhoubí husitské revoluce a byly zároveň určujícími myšlenkovými proudy své doby, patří mezi velmi objevné pasáže celého díla. Autor zde uplatňuje marxistickou metodologii a to, na české poměry, nevídaným způsobem. Pomocí strukturálně dialektické metody je schopen analyzovat dějinnou určenost i roli církevních učeních, objevit v nich historickou dynamiku i úlohu, které sehrály. Nejen jeho zapojení těchto filozofických teorií do celkového kontextu sociálně-historického vývoje, ale i samotná vnitřní dynamika myšlenkového světa období pozdního feudalismu, nekoresponduje se zjednodušujícími tezemi oficiálního marxismu padesátých let dvacátého století.

Neméně podstatná a v pohledu na husitskou problematiku do značné míry novátorská byla i Kalivodu zdůrazňovaná role lidového kacířství (zejména na selsko-plebejský radikalismus v husitském hnutí), za kterou se mu později ve vědeckých kruzích dostalo i nemalé kritiky²⁰¹. V kapitole věnované tomuto problému jde Kalivodovy o filozofické zhodnocení hlavních myšlenkových proudů předhusitského kacířství, a to v jejich vzájemném vztahu i poměru mezi sektářským předhusitským

---

²⁰⁰ Kalivoda, R.: *Husitská ideologie*, Praha 1961, str. 108

²⁰¹ Machovec, M.: *K zápasu o náročnější metodologický přístup k středověké myšlenkové látce (nad Kalivodovou knihou o husitské ideologii)*, *Filosofický časopis* 3, 1962, s. 389-419.

radikalismem a, dle Kalivody, vyzrálou selsko-plebejskou ideologií, vzešlou z tábořského prostředí. Do popředí celé práce se tak staví i celá Kalivodova teze o významu tohoto lidového kacířství pro rozpad feudálního myšlení. Autor se z lidových kacířských proudů zabývá valdenstvím, hnutím katarů, sektou „svobodného ducha“. Specifický prostor věnuje fázi chiliastických očekávání, domýšlí celkový filozofický význam těchto společensko náboženských jevů i kritéria pro kvantitativně-kvalitativním rozdíly mezi sektářskými deformacemi jednotlivých projevů náboženských revolt a vlastní husitskou revolucí.

Valdenství je pro Kalivodu důležitým jevem z několika důvodů. Jedním je důraz na mravní principy i kvalifikaci osob spojených s náboženskými úkony.²⁰² Tím je popírán nárok církve na jakékoliv prosazování výkonné, ale i zákonodárné moci. Mravnost je valdenskými chápána vždy společensky, nejen jako osobní hodnoty jednotlivci, ale vždy ve vztahu ke společenskému celku. I v tomto Kalivoda vidí valdenství jako jeden z inspiračních zdrojů husitství. Pokud totiž církev i šlechta znehodnotila svým chováním evangelické ideály, nemá žádné oprávnění nárokovat si jakoukoliv moc. Zároveň odmítá jakékoliv cizopasnictví na práci skupiny, práce je chápána jako posvátná činnost, neboť je, prvotně, sankciována chudoba jako ideál křesťanského života.. Postupně se ale toto pojetí obrací a křesťanský ideál je spojen s produktivní prací. Kněz je, stejně jako všichni, pracujícím členem společnosti, čímž padá i jeho sakrální výjimečnost. Důsledný pacifismus valdenských vidí Kalivoda jako podobnou snahu a důslednou aplikaci „božího zákona“, podobně jako u Husa.²⁰³

Katarství pak přispělo k likvidaci feudálního myšlení zdánlivě paradoxně svým odmítáním hmotného světa, vyhraněným dualismem mezi hmotou a duchem. Ačkoliv je to v jisté fázi vystupňováním církevní ideologie supranaturalismu, i tak se zde dialekticky roztáčí právě důraz na sensualisticky poznané a zdůvodněné odmítnutí církevních svátostí a zázraků (svátost eucharistie). Katarský dualismus ducha a hmoty a jeho etické nazírání zbavuje také člověka prokletí prvotního hříchu, neboť, podle katarského vysvětlení, nemůže za svůj hmotný (tedy „zlý“) původ. Katarství, které bylo během 14. století překonáno valdenstvím pak neznemožnilo, aby některé jeho prvky

---

²⁰² Kalivoda, R.: Husitská ideologie, Praha 1961, str. 202

²⁰³ Kalivoda, R.: Husitská ideologie, Praha 1961, str. 206

(zvláště sensualistický racionalismus) neovlivnily selsko-plebejskou ideologii husitské epochy.²⁰⁴

Sekta „svobodného ducha“ obohacuje zdroj selsko-plebejské ideologie o definitivní roztržku s církevním theismem a supranaturalismem. Tento proud lidového kacířství přes mystickou, ale společensky sdílenou, metodu dochází k přiblížení se člověku k bohu, k antropologizaci náboženského motivu. Bůh nesedí na nebesích, ale je v člověku, je spoután s hmotným světem. „Bohočlověk“ je pak nadán svobodnou vůlí, která je zároveň vůlí boží a také posvěcením všech jeho přirozeností. Zprostředkovatelská role církve opět mizí. Ačkoliv je svobodná vůle a moc dělat cokoli absolutizována a je ve výsledku asociálním prvkem, v důsledném antropologickém přístupu (a z něj vycházejícího prvotního pantheismu) vidí Robert Kalivoda veliký přínos k myšlení nové společenské epochy.

Při rozboru myšlenkových zdrojů tábořského radikalismu přisuzuje Kalivoda významnou úlohu chiliasmu. Proniknutí chiliasmu do myšlenkové sféry selsko-plebejského husitského radikalismu je Kalivodovi zásadním mezníkem. Jednak ukazuje, že husitský radikalismus není (díky chiliastické složce) jen radikálnější formou měšťanského husitismu, ale samotný chiliasmus, jehož vlastním předpokladem a určením je pasivní očekávání zlepšení lidské a společenské skutečnosti, je ale, ale i s důrazem právě na toto určení, překonáván v konfrontaci s husitským humanistickým racionalismem. Chiliasmus je tak na základě aplikace Husova pojetí božího zákona „*přetavován v realistickou koncepci přestavby společnosti*“²⁰⁵. Od pasivního čekání na zázrak přikračují samotné lidové masy k aktivní roli. Chiliasmus a jeho představa a víra v lepší svět byly racionalizovány a konkretizovány obrazem skutečných společenských stavů a jejich kritikou v podobě Husova realistického humanismu.

Samotný husitský racionalismus nicméně vstoupil do služeb radikálnějších cílů, než které si kladl sám Jan Hus. Kalivoda poukazuje na pikartství Martina Húska, které sensualistickou kritikou, inspirovanou lidovým kacířstvím, pomocí útočí na samotné církevní dogma o transsubstanciaci a jde tím, ač v „primitivní“ a neučené formě než Viklef a Hus.²⁰⁶ V závěrečné fázi stadia selsko-plebejského adamitství „tábořské

---

²⁰⁴ Tamtéž, str. 217

²⁰⁵ Kalivoda, R.: Husitské myšlení, in: Filosofie v dějinách českého národa, Praha 1958 str. 60

²⁰⁶ Kalivoda, R.: Husitská ideologie, Praha 1961, str. 365-375

levice“ nevidí Kalivoda jen iracionální poblouznění nebo exces, jako ostatní historikové. Je mu naopak nejdůslednějším naplněním husitské metody humanizování boha, která ústí v pantheismus a dokonce v první formu ateismu v dějinách českého myšlení. Důsledně humanizovaný bůh dává absolutní sankci naturistickému pojetí života včetně potřeby ukájení lidských pudů. Adamitství je tedy vrcholnou formu senzualistického racionalismu – odstraňují již úplně božskou bytost a povyšují boží zákon, tj. lidské dobro na jedinou sféru existence božství existující pouze v lidech a skrze člověka. „.....,adamtství“ je proto vyvrcholením husitské myšlenky, vyzvedá ji do podoby filosofického systému, dodává jí adekvátní filosofické vyjádření...“²⁰⁷ Tato nejdůslednější forma ideologie selsko-plebejského radikalismu, s jejím světonázorovým filozofickým a revolučním charakterem dává základ myšlenkové linii, která vyúsťuje v polovině 19. století v marxismus.²⁰⁸

Tento a další Kalivodovy závěry vzbudily a vzbuzují nemálo rozpaků i kritiky.²⁰⁹ Nicméně, když postoupíme nastíněnou cestou od abstraktního díla Kalivody (Moderní duchovní skutečnost a marxismus) k dílu konkrétnímu, historickému (Husitská ideologie), objeví se jasná celistvost a pevnost logiky Kalivodova uvažování. Z konkrétně historického tématu husitství, a zejména na příkladu myšlenkových vyústění selsko-plebejského radikalismu („adamtství“) pak vystoupí ucelená filozofie dějin Roberta Kalivody. Dějiny jsou mu místem, kde se neustále střetává v pokusech o vlastní realizaci (emancipaci) člověk, v celé své totalitě, nahlížený dialekticky provázanou strukturou materialistického monismu. Struktura totality všech lidských rozměrů, včetně jeho biologických potřeb (proto není důraz na „adamtství“ v *Husitské ideologii* náhodný) a potřeba člověka ji naplňovat je pak vlastním jádrem (romanticky libertinského) hledání svobody a rodokmenem revolučních ideologií v dějinách. Samotná filozofie potom, dojde svého naplnění až vlastní destrukcí poté, podobně jako například u československé strukturalistické estetiky, co se po zhroucení a odmítnutí metafyzických představ, objeví samotná struktura zkoumaného jevu, se všemi částmi a jejich dialektickým propojením.

---

²⁰⁷ Tamtéž, str. 382

²⁰⁸ Tamtéž, str. 383

²⁰⁹ Už v době svého vzniku se kolem Husitské ideologie rozproudila ostrá polemika iniciovaná Milanem Machovcem, in: *Diskuse o metodologických otázkách zpracování středověké myšlenkové látky*, in: Filozofický časopis č.5, 1962, s. 790-824.

3. Konkrétní totalita Karla Kosíka

Osudy a vývoj Karla Kosíka, vedle Jana Patočky, snad nejznámějšího novodobého filozofa, jsou v lecčem signifikantní pro celou generaci intelektuálů, kteří začali filozoficky dospívat v polovině dvacátého století. Často je například zdůrazňováno jeho stalinistické nadšení, nicméně i tato pozdější vývojová etapa Kosíkova života má hlubší kořeny, proto se domníváme, že bude nutné, alespoň ve zkrácené formě, poukázat na dvě příčiny této epochy, která se promítla do života i díla Karla Kosíka. V druhé části této kapitoly se pokusíme ukázat, které metodologické přístupy v práci Karla Kosíka vedly stranické ideology ke jeho označení za „revizionistu“. Přínos jeho filozofie dějin k zkoumání historické skutečnosti není doposud v literatuře zaslouženě rozebrán, pokusíme se nastínit některé zajímavé podněty jeho marxistické metodologie.

3.1 prožitek války a smrti

Pokud se dnes tolikrát a často paušálně píše o generaci, která se brzy po druhé světové válce nadchla pro komunistickou ideologii, nevystihuje to přesně důvody, proč tomu u (některých) lidí, narozených ve dvacátých letech dvacátého století, tak bylo. Navíc tato a podobná tvrzení mohou zavdat příčinu k následným spekulacím, že zmíněná „nadšení pro komunistickou ideologii“ vznikla pouze z důvodů způsobených jen jakýmsi dobovým ovzduším, často bez reálného socialistického přesvědčení nebo z pohnutek ještě nižších.

Příklad Karla Kosíka, jak se domníváme, jasně ukazuje, že důvody, které velkou část jedné generaci připoutaly ke komunistickým ideálům, závisí, mimo jiné, na silných prožitcích z dospívání a mládí. Tyto aspekty je dozajista nutno mít na zřeteli například při pochopení kulturního a politického pnutí šedesátých let vrcholícím Pražským jarem, kde tato generace hrála tolik významnou roli. Nakolik byly mladické zážitky z období

nacistické okupace pro Karla Kosíka důležité ukazuje například i jeho pozdní, polistopadová tvorba.²¹⁰

Jako další z vrstevníků své generace byl již od jinošských let silně ovlivněn moderní socialistickou literaturou a vůbec fenoménem levicovosti v meziválečném uměleckém prostředí. Velikou ranou pro něj, stejně pro řadu jeho spolužáků a přátel byl době studií na gymnáziu zážitek Mnichova.²¹¹ Během nacistické okupace se stal členem mládežnické odbojové skupiny Předvoj. Vznik této skupiny se datuje do léta 1943 a jejími zakladateli byli mladí studenti a dělníci z komunistických organizací v Praze. Organizace vydala celkem osm čísel zmíněného časopisu v průměrném nákladu okolo 500 výtisků. Spolupracovala s řadou ilegálních skupin v závodech a podnicích. Sdružovala kolem 2000 převážně mladých lidí a existovala v řadě českých měst. Vzhledem k tomu, že v ilegální organizaci byla sdružena velká část mladých lidí, bylo na jaře 1944 rozhodnuto, vydávat pro ně časopis „*Boj mladých*“, kterým byl pověřen Karel Kosík, ač jeden z nejmladších členů Předvoje. Nicméně ani Předvoj neunikl pozornosti nacistického režimu. Karel Kosík byl zatčen v listopadu roku 1944 Gestapem a následně byl odvezen do Malé terezínské pevnosti. Zde na vlastní kůži zažil nelidskou krutost koncentračních táborů a na samém

---

²¹⁰ Například jedna z jeho filosofických úvah z devadesátých let *Jinoch a smrt* jasně ukazuje, že osobní tragický prožitek věznění nacistickou mocí, včetně poprav jeho politických soudruhů a přátel, byl pro Kosíka traumatizující, ale zároveň i zavazující po celý jeho život. in: Kosík, K.: *Jinoch a smrt*, Praha, 1995

²¹¹ Tématika Mnichova jako tématika agrese, zrady a kapitulace je patrná v pozdějším Kosíkově díle nejen jako vzpomínkový zážitek, ale jako signifikantní znak a politicko-filosofické téma 20. století. Fenomén Mnichovanství se pozdnímu Kosíkovi vrací nejen při rekapitulaci zážitků z okupací a nacistickou bestialitou, se kterou se setkal během svého věznění v Terezíně, ale také jako reflexe ztroskotání Pražského jara i nástupu polistopadové restaurace kapitalismu.

Mnichovanství je pro Kosíka zvláštní koexistence agresivního zla a krátkozrakého kapitulantství. Někdo či něco musí padnout jako oběť a výsledkem je smír se zlem, panství zla jako norma, jako normálnost. Mnichovanství představuje triádu agresivity, kapitulantství a nestoudnosti (agresor i kapitulant ztratili stud a svorně a se samozřejmostí se dožadují oběti). Monopolní figurou dnešního mnichovanství je agresivně fungující systém, který je systémem kapitulace. Tato roztahovačná bezduchost sahá na všechno a všechno si dovoluje. Mnichovanství tak postupuje bez zábran jako nezadržitelná nestoudnost, která slibuje a menšině lidstva také poskytuje komfort, většina před ní kapituje a pouze blázni se odmítají podrobit a konformovat.

Jakkoli není „pozdní Kosík“ tématem této práce, je podstatné se o prožitku Mnichova (ale i mnichovanství) zmínit, protože evidentně u Kosíka sehrál roli jednoho z impulsů, kvůli kterému se Kosík nejen veřejně angažoval, ale samotnou svou filozofickou a vědeckou prací se snažil o „humanizaci skutečnosti“ a prostředkem mu byl dogmatismu zbavený, antropologicky nazíraný marxismus. Nelze také nezmínit jistou pachut nad současným politicko-ekonomickým režimem, který Kosík, jako reformní komunista a významný představitel Pražského jara, vyjadřuje.

Následující úvahy týkající se prožitku Mnichova i fenoménu *mnichovanství*:

Kosík, K.: *Století Markéty Samsové*, Praha 1993, s. 9, Kosík, K.: *Předpotopní úvahy*, Praha 1997, Kosík, K.: *Poslední eseje*, Praha 2004, s

sklonku války, začátkem května 1945 byl očitým svědkem poprav y šestapadesáti komunistů, mezi kterými byli i někteří jeho blízcí. Vzápětí dostal skvrnitý tyfus a málem zemřel sám.

V krize a rozpad předválečné parlamentní demokracie a následný osobní prožitek s odbojem, statečností a přátelstvím svých mladých soudruhů a neskonalou brutalitou nacistické moci lze také spatřovat důvody (ne však jediné – viz níže), které Karla Kosíka dovedly až do náručí stalinismu. Nicméně se lze i tak oprávněně domnívat, že právě i tyto osobní zážitky z mládí sehrály významnou roli ve snaze o očištění marxismu a socialismu, se kterou je jméno Karla Kosíka spjato. I v tomto, pro Kosíka nepochybně nadmíru silném zážitku, lze dost možná vystopovat jeho budoucí aktivismus. A to nejen aktivismus politický, kulturní a společenský vůbec, ale i jistý druh aktivismu na poli vědeckého zkoumání. Jestliže Kosíka zážitek se „smrtnou agónií“ nacismu, kdy se sám bezprostředně setkal se smrtí, dovedl, jak bylo řečeno, do náručí stalinismu, tak je dost možné, že jej stejný zážitek do jisté míry zavedl k „revizionismu“. Důvodem mu pak byla potřeba teoretické a posléze i sociální angažovanosti.²¹²

3.2 Kosíkův stalinismus

Po válce Karel Kosík odmaturoval, vstoupil do Komunistické strany Československa a nastoupil na Filosofickou fakultu UK. Zde studoval do roku 1947, ve studiu poté pokračoval v Leningradu a Moskvě a to roku 1949. Roku 1953 začal pracovat jako vědecký pracovník ve Filozofického ústavu Československé akademie věd, kde působil až do roku 1968.

Jeho studentská a počáteční vědecká léta jsou spojena se silnou stranickou horlivostí a stalinistickou angažovaností. První publicistické počiny jsou prodchnuty adorací J.V.Stalina a strany se vším příslušným slovníkem. V této době se mladý Kosík neváhal zapojit do nejrůznějších kampaní, které měly legitimizovat únorové události roku 1948, politickou linii strany na domácí i mezinárodní scéně a také do kampaní, které nevybíravě a agresivně útočily na skutečné, potencionální nebo domnělé odpůrce nového zřízení. Na stránkách kulturně-politického časopisu *Tvorba*, který zastával ostrou

---

²¹² Srovnej například Wágnerová, E.: *Ještě o Karlu Kosíkovi*, in: Listy č. 5, 2006

stranickou linii například napsal: „všechny lidové demokracie musí následovat Stalinova vedení v boji za pokrok a mír zákon o zosíleném třídním boji je pro ně absolutně závazný.“²¹³

Ve vypjaté atmosféře okolo politických procesů se skupinou v čele s Rudolfem Slánským neváhal pětadvacetiletý Karel Kosík, rovněž v Tvorbě, tvrdit, že „že jen kosmopolitní banditi a diverzanti typu Slánského, Švermové, Šlinga a spol., které lid vyvrhl ze svého středu, se odváží sáhnout na naše spojení se Sovětským svazem.“²¹⁴ A záruku správného vývoje tehdejšího Československa spatřoval v tom, že „...nás vede velký žák Stalinův a největší muž našeho národa, drahý Klement Gottwald.“²¹⁵ Během vědecké konference ČSAV o díle J. V. Stalina pořádané v Liblicích v listopadu 1953 přednesl referát: *J. V. Stalin a některé otázky národnostního osvobozovacího boje českého a slovenského lidu*.

S nástupem na Československou akademii věd pomalu končí Kosíkova nejzuřivější stalinská léta, ačkoliv je ještě například v článku „*O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu*“ útočí na tradici kultu i osobu Tomáše G. Masaryka přesně podle stranické poptávky prostřednictvím jazykového paradigmatu stalinistické vědy.²¹⁶ V Lingvistické stylizaci nastává u Kosíka přerod, tak jako u jeho mnoha souputníků kolem poloviny padesátých let, po Stalinově i Gottwaldově smrti, kdy nastává takzvaná „doba tání“.

Stalinistický aktivismus je dodnes terčem kritiky Karla Kosíka. Kritiky věcnější nebo i té vulgárnější, u které je primárním důvodem odepřít tomuto marxistovi význam, který v dějinách českého myšlení má, a to právě pro jeho marxismus²¹⁷. Nicméně otázka, která by vytvořila prostor pro odpověď na skutečnost, proč si Karel Kosík (na rozdíl například od Roberta Kalivody) prošel stalinistickým obdobím, je jiná. Mohla by znít: *Jak*

---

²¹³ Kosík, Karel: *Sovětský svaz – bašta marxismu-leninismu*. Tvorba, roč. 20, č. 47, 22. listopadu 1951, s. 1116–1118.

²¹⁴ Kosík, Karel: *Stalin nás učí lásce k vlasti a nenávisti k jejím nepřátelům*. Tvorba, roč. 20, č. 51, 22. prosince 1951, s. 1211–1212.

²¹⁵ Tamtéž

²¹⁶ Kosík, Karel: *O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu*. Filosofický časopis, roč. 2, č. 3, 1954, s. 196–215.

²¹⁷ Příkladem zde může být stať historika Petra Hrubého otištěná nedávno v časopisu Ústavu pro výzkum totalitních režimů. Hrubý v části věnované Kosíkovi konstatuje, že „se po deseti letech tento nedůstojný kecal vyvinul v originálního filozofa“, aniž by se zabýval otázkou, jak se toto vůbec mohlo stát. Více viz. Hrubý, P.: *O vině, nápravě a zapomnění. Ideová eroze stranických intelektuálů*, paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů, č. 4, 2008, str. 11

se stalo, že zanícený stalinista Kosík se de facto během pár let stal stejně zaníceným revizionistou? Co bylo příčinou takového obratu, když ještě v roce 1954 volá po „odhalení a rozdrčení filozoficko-metodologických základů masarykismu“²¹⁸ a tři roky poté, v článku *Přeludy a socialismus*²¹⁹ (ale i v jiných a dřívějších statích) nekompromisně kritizuje zastaralost oficiálního pojetí marxismu-leninismu? Bylo to věkem a „vyzrálostí“? Těžko si ale představit, že by došel k takovým názorovým i ideologickým obrátům již jako třicátník a také jako několikaletý pracovník oficiálně nejvýznamnějšího filozofického ústavu v zemi. Svou roli jistě sehrála oficiální stanoviska KSČ, která byl Kosík členem a stoupencem, v reflexi na závěry XX. sjezdu KSSS. Ty ovšem mohly sehrát jen roli jakého spouštěcího mechanismu při odstraňování autocenzury. Kritické postřehy týkající se vývoje marxistické teorie musely u Kosíka existovat již před rokem 1956. Výmluvným se zdá být citát jeho spolupracovníka z Filozofického ústavu ČSAV, Ivana Svitáka, kde Kosíka přímo zmiňuje: „Nevím, zda bych mohl sebe nebo Kosíka označit za revizionisty před rokem 1956, ale kritické tendence existovaly již tehdy.“²²⁰

Touto problematikou se zabývá například literární historik Petr Šámal a rozvíjí ji ve svém článku „Česká otázka“ ve světle stalinismu.²²¹ Na konceptu ranného Kosíkova díla, kdy se věnoval filozoficko – historickému osvětlení některých momentů z českých dějin 19. století, shledává jednak Kosíkův leninismus (tvoří nové pojetí 19. století v polemice se starým „buržoazním“ – což vycházelo z Leninovi teorie o třídní povaze vědy), ale zejména v Kosíkových starších textech nalézá styčné body s jeho pozdějším a známějším, revizionistickým obdobím. V možných inspiracích mladého Kosíka, které získal seznámením se s meziválečnou avantgardou a dílem Závěš Kalandry²²², vidí Šámal potencionální Kosíkovu modernistickou potřebu po neustálém tázání, inovaci a kritice. „Tento úplnostní, totalizující rys modernismu (s jeho ideologií stupňování, inovace, předhánění a překonávání by mohl být motivem, který spojuje levicový radikalismus s takzvaným revizionismem a v němž se ukazuje kontinuita mezi oběma dekadami“²²³ Petr Šámal, zdá se, udeřil hřebík na hlavičku, když v tázání po rozpornosti Kosíkova díla během pouhé

---

²¹⁸ Tamtéž

²¹⁹ Kosík, K.: *Přeludy a socialismus*, Literární noviny č.10 , 1957, str. 3 a Literární noviny č.11 , 1957, str. 6

²²⁰ Sviták, I.: *Devět životů*, Praha 1992, str. 104.

²²¹ Šámal, P.: „Česká otázka“ ve světle stalinismu. In: *Soudobé dějiny* 12, Praha 2005, č. 1, s. 45-61.

²²² Šámal dokazuje jeho znalost Kalandrových textů, viz tamtéž, str. 56

²²³ Tamtéž, str. 52

jedné dekády, objevil sjednocující rys jeho filozofie. Kosík tak více než na Nejedlého tradicionalismus navazuje na tradici avantgardy dvacátých a třicátých let.

Kosíkova tvorba týkající se „nového pojetí“ českých dějin 19. století dala vzniknout, vedle několika dalších článků²²⁴, práci *Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*²²⁵, na které spolupracoval se svou budoucí manželkou Růžnou Grebeníčkovou. Oproti tradičnímu pojetí a ve shodě s Kalandrou²²⁶ například zavrhl roli Palackého pro jeho konzervatismus a naopak vyzdvihnul radikální demokraty jako byl Frič nebo Sabina. Kosík ve svých pracích vyzdvihoval třídní hledisko a radikálnost. Ačkoliv například Zdeněk Nejedlý také volal po významu „lidovosti“ v dějinách, staví se Kosík na daleko ortodoxnější marxistické pozice. Spolu s Josefem Zumrem se například věnovali i otázce ovlivnění českých demokratů ruskými revolucionáři 19. století.²²⁷ Roli u mladých komunistů, badatelů sehrálo tak leninské přesvědčení o potřebě nové vědy a uplatnění marxistické metodologie, zejména v kontrastu s tradičním „buržoazním“ pojmáním vědy. Je paradoxem, že Kosíkovi bylo v době kampaně proti revizionismu vyčítáno sejití z leninské cesty při chápání důležitosti stranickosti ve vědě, přitom, jak se zdá, právě důraz na leninskou angažovanost ve vědě, byl silným impulsem pro Kosíkovu počáteční tvorbu.

Budeme-li brát jako jeden ze základních rysů stalinismu ve vědě nekritické přejímání tezí stranických špiček a zúžení badatelského úsilí na jejich potvrzování, potažmo citaci, Kosík se podstatou své tvorby vymyká tomuto schématu i na přelomu čtyřicátých a padesátých let. Jakkoli aktivně podporuje stalinistickou politiku KSČ (a to i v nejzávažnějších případech, jako bylo období politických procesů), ve své tvorbě se autoritě stranických ideologů odmítá podrobit. To jasně vystihuje jeho (a spolu s Kosíkem i přístup dalších jeho spolupracovníků z Filozofického ústavu ČSAV, například Josefa Zumra a Roberta Kalivody) snaha o vytvoření nové marxistické koncepce českých dějin 19. století a nerespektování autorit (přes všechny obraty a klišé v textu), často až přímé protivenství

---

²²⁴ Například Kosík, K.: *Příspěvek k dějinám české demokratické kultury 19. století*, in.: Tvorba č. 7, Praha 1952, str. 159 - 161, Kosík, K. – Grebeníčková, R.: *Některé otázky o vztahu radikálně demokratického myšlení ve vztahu k revolučnímu Rusku 19. století*, in: Sovětská věda – filosofie, roč. 2, č. 1., Praha 1952, str. 111

²²⁵ Kosík, K.: *Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*, Praha 1958

²²⁶ Kalandra, Z.: Mácha a Palacký, in: *Intelektuál a revoluce*, Praha 1994, str. 50

²²⁷ Zúmr, J.: *Čeští radikální demokraté a A. I. Gercen, J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře*, Praha 1956

vůči oficiální koncepci, jak jí předkládal například Zdeněk Nejedlý. Otázka nakolik byla intelektuální úroveň Nejedlého představy o českých dějinách (alespoň tak, jak ji veřejně propagoval) a že toto pojetí nemuselo mladým filozofům vyhovovat (a také nevyhovovalo) je sice krajně důležitá, ale z metodologického hlediska stalinismu ne zásadní. Ve světle tohoto předpokladu se mladý Karel Kosík politicky a žurnalisticky profiluje jako stalinista, ale svou tvorbou již od mladých let je především marxista, potažmo marxista-leninista²²⁸, který více než oporu v autoritách (ačkoliv se k autoritám Kosík odvolává a cituje, podstata jeho práce je jinde) hledá pro svá východiska kritéria odpovídající marxistické metodě při zkoumání společnosti.

I v tomto bodě lze navázat na Šámalovu tezi o základním modernistickém (marxismus je modernismus par excellence a zároveň i jeho zdroj) rysu Kosíkovi počáteční, ale i pozdější tvorby.

3.3 Kosík a koncepce konkrétní totality v dějinách

V této části, věnované díle Karla Kosíka se pokusíme ukázat na stěžejní motivy jeho filozofického díla a zejména pak na jeho pojetí marxismu jako filosofie o člověku a dějinách. Jako základ poslouží zejména Kosíkovo stěžejní dílo *Dialektika konkrétního*²²⁹, která sice vyšla roku 1963, ale stěžejní myšlenkové pilíře této práce se u Kosíka již objevují v druhé polovině padesátých let. Náčrt některých základních myšlenek, které se později objevily v *Dialektice konkrétního* rozvinul Karel Kosík například ve stati *Třídy a reálná struktura společnosti*²³⁰ nebo ve svém příspěvku *Dějiny filosofie jako filosofie*²³¹ na celostátní konferenci o dějinách české filosofie, která se ve dnech 14. - 17. dubna konala v Liblicích v roce 1958. Tuto konferenci považuje například Michal Kopeček za „jeden z

---

²²⁸ Nicméně nelze nahlížet na leninismus a stalinismus odděleně, protože stalinismus je dějinným vyústěním leninského bolševismu a marxismu. V historii 20. století by se jen těžko hledaly teorie, které jsou spolu natolik svázané, při čemž jedna vyvrací druhou. Tento paradox, který se v dějinách socialistického hnutí vyvinul byl ostatně hlavní příčinou vzniku revizionismu jako renesance marxismu s jeho kritickým potenciálem.

²²⁹ Kosík, K.: *Dialektika konkrétního*, Praha 1963

²³⁰ Kosík, K.: *Třídy a reálná struktura společnosti*, Filozofický časopis č. 5, 1958, str. 721-733

²³¹ Kosík, K.: *Dějiny filosofie jako filosofie*, in: *Filosofie v dějinách českého národa*, Praha 1958, str. 9-25

posledních projevů období živelné destalinizace“.²³² Ke tomuto tvrzení by se snad patřilo dodat, že úrovní a otevřeností referátů (podobně jako Kosík například uvedl svůj koncept chystané práce *Husitská ideologie* i Robert Kalivoda během svého příspěvku *Husitské myšlení*²³³) se jednalo současně i o vrchol tohoto „živelného“ období. Další velmi názorný nástin filozofické struktury *Dialektiky konkrétního* se objevil v Kosíkově článku uveřejněném ve Filozofickém časopise roku 1958 pod názvem *Třídy a reálná struktura společnosti*.²³⁴ Samotný Kosík pak v předmluvě k *Dialektice konkrétního* z roku 1961 píše, že základní myšlenky práce byly vyjádřeny již v roce 1960 na dvou přednáškách - v Royaumontu na mezinárodním filozofickém kolokviu o dialektice a na celostátní konferenci o problémech marxistické lingvistiky v Liblicích.²³⁵

Samotné Kosíkovo dílo je tedy nutno nahlížet jako do zásadní míry intelektuální produkt „revizionistických“ tendencí padesátých let. Její pozitivní přijetí na domácí scéně²³⁶ i v zahraničí²³⁷ ukazuje, nakolik bylo prostředí i produkce československých „revizionistů“ významné. V této podkapitole se pokusíme objasnit Kosíkův přínos pro filozofii dějin i historickou noetiku, předtím ale budeme muset popsat některé úhelné kameny Kosíkovy filosofie, termíny konkrétnost a totalita, bez kterých by to nebylo možné.

3.3.1 svět konkrétnosti a pseudokonkrétnosti

Skutečnost, kterou člověk zkoumá je v jeho nazírání a poznávání rozporná. Primární dualita skutečnosti je podle Kosíka tvořena dvěma druhy lidské praxe. Prvotním postojem člověka ke skutečnosti není nějaká forma poznání abstraktního či dokonce spekulativního subjektu, skutečnost se člověku nenabízí rovnou jako objekt nazírání a teoretických úvah. Ale naopak základní přístup ke skutečnosti si člověk zjednává v rámci

---

²³² Kopeček, M.: „Za čistotu marxistického myšlení – k problematice tzv. revizionismu v české marxistické filozofii v druhé polovině 50. let“, in: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, svazek II, Praha 2004, str. 180

²³³ Kalivoda, R.: *Husitské myšlení*, in: Filosofie v dějinách českého národa, Praha 1958, str. 45-60

²³⁴ Kosík, K.: *Třídy a reálná struktura skutečnosti*, in: Filozofický časopis, č. 5, Praha 1958, str. 721-733

²³⁵ Kosík, K.: *Dialektika konkrétního*, Praha 1963, předmluva

²³⁶ Svaz spisovatelů dokonce kvůli jejímu autorovi upravil statut svých cen a do definice možných laureátů vsunul formuli o *zásluhách společensko-vědního díla na rozvoji literatury*. Ústřední výbor SČSS navrhl na svém jednání 12. června 1964 Kosíkovu knihu na udělení svazové ceny jako nejdůležitější práci v oblasti literární teorie a kritiky.

²³⁷ Dílo bylo záhy po svém vydání přeloženo do řady světových jazyků. Namátkou do angličtiny, francouzštiny, italštiny, japonštiny, řečtiny, maďarštiny, švédštiny, portugalsštiny, katalánštiny, ruštiny, srbochorvatštiny, slovinštiny a dalších....

své praktické činnosti, lépe řečeno své smyslově praktické činnosti – v rámci společenských vztahů i vůči přírodě, a právě na jejím základě získává bezprostřední praktické nazírání skutečnosti. Ve shodě s Hegelem a Marxem od prvních řádků postihuje ve Kosík skutečnosti bipolaritu, ne ovšem jako strukturálně strnulou, ale dialekticky dynamickou.: na jedné straně stojí pseudokonkrétnost – svět jevů, svět zdání, naproti tomu stojí svět skutečný „věc sama“²³⁸.

Jevová stránka je ale často od své podstaty značně odlišná. Lidé se v rámci světa jevů a jemu odpovídajícímu běžnému myšlení dokážou vcelku pohodlně a úspěšně pohybovat, a především s danými věcmi dle potřeby manipulovat, nicméně bezprostřední utilitární praxe zdaleka neposkytuje pochopení věcí a skutečnosti samé. Vlastní praxe je totiž silně kontextuálně podmíněna jednak historicky, jednak danou sociální strukturou a formou hierarchie.

Celý tento svět zdání, svět pseudokonkrétnosti, je tvořen čtyřmi hlavními prvky – světem vnějších jevů, světem obstarávání a manipulace, světem běžných představ a světem fixovaných objektů působících dojmem přirozených podmínek. Vztah podstaty a jevu ale není exkluzivní. Nejde o zcela rozlišné entity. Podstatou světa pseudokonkrétnosti je totiž dvojsmyslnost – podstata nám není bezprostředně dána, právě jev ji zprostředkovává a poukazuje na ni (*podstata se jeví a jev je podstatný*), v něm se podstata ukazuje a projevuje, i když je jím současně také zakrývána a dezinterpretována. Skutečnost je tak dialektickou jednotou jevu a podstaty.

Protože se podstata, „věc sama“, neukazuje přímo a bezprostředně, je k jejímu odhalení nutná oklika²³⁹, realizovaná zvláštní činností – formou vědy a filosofie. Vlastní poznání, znalost její struktury věci a její pochopení spočívá v rozdvojení jediného, tedy oddělení jevu od podstaty, jedině potom vyvstane jejich vnitřní souvislost i specifikum zkoumaného jevu. Filosofie se pak Kosíkovi jeví „jako nezbytná činnost lidstva, protože se podstata věcí, struktura skutečnosti, „věc sama“, bytí jsoucna neukazují přímo a bezprostředně. Filosofie může být v tomto smyslu charakterizována jako systematické a

---

²³⁸ Kosík, K.: *Dialektika konkrétního*, Praha 1963, str. 10

²³⁹ „odysea“, zde se Kosík opět inspiroje Marxem a jeho definici oběhu zboží v kapitalismu

*kritické úsilí směřující k postižení věci samé, k odkrytí struktury věci, k odhalení bytí jsoucna.*²⁴⁰

Nelze tedy jednoduše ztotožnit jev s jeho pouhou neskutečností a podstatu se jedinou pravou skutečností, či je pokládat za dva řády skutečnosti. Neskutečnými se oba stávají jsou-li izolovány a pokládány za jedinou pravdivou skutečnost. Jsou, jak bylo již nastíněno vzájemně dialekticky a nerozlučně provázány. Ale rozpoznat tuto provázanost, pochopit vnitřní souvislosti, to je skutečný úkol lidského poznání.

Samotná jevová podoba věcí potom vzniká jako produkt každodenní *praxe* „běžného“ myšlení. Tomu je vlastní obeznámenost s věcmi, dále s jejich povrchovou podobou, a také technickou stránku praktického zacházení s nimi. Pro přístup k „věci samé“ je tedy nutná *destrukce přirozeně působící pseudokonkrétnosti*. Tato destrukce, jako dialektickokritická metoda, je pak možná jen díky jasnému zrušení domnělé samostatnosti těchto jevů a poukázáním na jejich zprostředkovanost skrze dialektickou metodu nazírání, rozdvojením jediného.

. Skutečný svět, který se po takto vykonané destrukci objevuje, je světem lidské praxe. Tedy světem, jehož komponenty a jejich významy jsou vysvětlitelné a pochopitelné pouze jako produkty společenského člověka. Svět skutečnosti zde Kosík chápe a pojímá ryze procesuálně – v tomto světě lidstvo potažmo jedinec realizují svoji pravdu, tj. uskutečňují polidšťování člověka. Koncept pravdy se zásadně liší právě v rámci těchto dvou světů: oproti fixovaným představám pravdy světa pseudokonkrétnosti ve světě skutečnosti pravda není dána hotově, není předurčena, pravda se zde neustále děje, realizuje. Proto může člověk společenskolidskou skutečnost (na rozdíl od „pouhé“ transformace přírody) *revolučně přeměňovat*, jen proto, že jí sám vytváří. Také tato realizace pravdy, a u každého individua probíhající vytváření světa pravdy jakožto lidské skutečnosti, jsou formami destrukce světa zdání, destrukce pseudokonkrétnosti. Destrukce pseudokonkrétnosti je také realizována jako revolučně kritická praxe lidstva – totožná s humanizací člověka.²⁴¹

---

²⁴⁰ Už jenom z této teze lze odvodit i Kosíkovo přesvědčení o společenském poslání filozofů, potažmo intelektuálů a rozhodně se lze na tuto pasáž odvolat při posuzování vlastní politické angažovanosti Karla Kosíka. Tamtéž, str. 13

²⁴¹ Tamtéž, str. 17

3.3.2 konkrétní totalita

Kosík představuje stanovisko totality, v intencích dosavadní filosofické tradice, jako dialektika zákonitosti a nahodilosti, vnitřní podstaty a jevových stránek skutečnosti, částí a celku, produktů a produkování a podobně. Karel Marx, podle Kosíka, převzal tento dialektický pojem, očistil jej od idealistických mystifikací a udělal z něj jeden z centrálních pojmů materialistické dialektiky.²⁴² Totalita není ale pouhým souhrnem všech faktů nebo nejjednodušších faktických elementů, jak jej chápe filozofická tradice od Descarta po Wittgensteina. Ale není ani pojetím, které privileguje a formalizuje celek nad částmi, jak jí pojímal například Schelling. Pro Kosíkovo pojetí je totalita *pojetím a nahlížením na skutečnost jako na dialektický, strukturovaný celek*, na jehož základě a skrze nějž lze potom jednotlivá libovolná uskupení faktů pochopit na základě dialektických vztahů mezi nimi i mezi nimi a celkem..

Nikoli tedy totalita jako prostá sumace všech faktů, ale skutečnost – konkrétní totalita jako významová struktura každého poznání faktu či souboru faktů, tím pádem konkrétní totalita nemůže být metodou, jak zachytit a poznat *všechny* rysy, aspekty a vlastnosti skutečnosti. Naopak, stanovisko konkrétní totality přistupuje k problému z druhé strany – je teorií skutečnosti jako konkrétní totality, chápe ji jako konkrétnost – celek, který je strukturovaný a nadále se vytváří a vyvíjí. Princip tohoto tedy není procesem pouhého „*přiřazování faktu k faktům, ale je principem konkretizace, který postupuje od celku k částem a od částí k celku, od jevů k podstatě a od podstaty k jevům, od totality k rozporům a od rozporů k totalitě a v tomto spirálovitém postupu shrnování, v němž se všechny pojmy dostávají do vzájemného pohybu a vzájemně se osvětlují, dosahuje konkrétnosti...Dialektické chápání totality znamená, že části jsou nejen ve vnitřní interakci mezi sebou a celkem, ale že celek nemůže být petrifikován v abstrakci stojící nad částí, protože se sám jako celek v interakci s částmi vytváří.*“²⁴³

---

²⁴² Tamtéž, str. 28

²⁴³ Tímto argumentem poukazuje Kosík na nepochopení marxistického pojmu totality ze strany K. Poppera nebo F. von Hayeka, kteří pro nemožnost postihnoutí *všech* faktů zavrhovali možnost deklarace zákonů společenského vývoje. Tamtéž, str. 34

Jak ale dosáhnout toho, aby se konkrétní totalita při historickém zkoumání nepřeměnila na abstraktní, tedy falešnou totalitu? Tuto možnou přeměnu umožňuje radikální odtržení od fakticity, což popírá rozpoznat ve faktech nové kvality a rozpory. Pro falešnou, abstraktní totalitu je pak každý fakt před jakýmkoli zkoumáním předurčen jednou provždy zjištěnou a hypostazovanou vývojovou tendencí. Sama tato tendence, vystupující s nárokem vyššího řádu, degeneruje v abstrakci, čímž padá i pod řád empirických faktů.²⁴⁴ Pro Kosíka se falešná totalita objevuje ve třech základních podobách. Jako prázdná totalita, v níž chybí samotná reflexe a analýza, abstraktní totalita, v níž je celek formalizován proti částem a hypostazovaným tendencím se přisuzuje „vyšší skutečnost“, zde pak chybí geneze a vývoj, totalita je tu uzavřeným nedialektickým celkem a konečně špatná totalita, v níž je skutečný subjekt nahrazen subjektem zmytologizovaným.²⁴⁵

3.3.3 marxismus, historie a metoda přístupu k nim

Význam Karla Kosíka pro studium historie není doposud zaslouženě rozpracovaným tématem. Nicméně skutečnost Kosíkova marxistického přesvědčení podmiňuje jeho vztah k dějinám a jejich zkoumání jako stěžejní přístup k filozofickému zkoumání skutečnosti jako takové.²⁴⁶

Karel Kosík se k otázce dějin a historického zkoumání dostal skrze vyrovnávání se s dogmatickým pojetím marxismu, zejména s redukcí společenské, dějinné skutečnosti na *pouze* ekonomické vztahy. Svůj kritický přístup, který vyvrcholil vlastní definicí historických pojmů a historické metodologie začal Kosík s kritikou teorie tříd. Ve svém článku *Třídy a reálná struktura společnosti*²⁴⁷ z roku 1958 poukazuje na nebezpečí, které skrývá badatelský přístup, který, v rámci marxismu, běžně operuje s pojmy jako třída, buržoazie, proletariát, třídní ideologie apod., což má často za následek, že východiskem postupu není skutečná marxistická teorie tříd ve své celistvosti, ale její různé izolované stránky, které se povyšují na samu teorii.²⁴⁸ Kritizovaný postup se týká zejména popisného akademismu a katedrového socialismu, empirického pragmatismu, interpretace marxistické

---

²⁴⁴ Tamtéž, str. 39

²⁴⁵ Tamtéž, str. 43

²⁴⁶ V poslední době byla otázkám dějin, historismu, problematice dějin českých a dalším „kosíkovským“ problémům věnováno vědecké sympozium nazvané *Myslitel Karel Kosík*, které proběhlo v listopadu 2006 v Praze.

²⁴⁷ Kosík, K.: *Třídy a reálná struktura společnosti*, Filozofický časopis č. 5, 1958, str. 721-733

²⁴⁸ Tamtéž, str. 721

teorie tříd jako učení o odhalování skrytých třídních zájmů a empiricko sociologické interpretace teorie tříd.

Popisný akademismus se redukuje na formálně logické vymezování pojmů, nezjišťování rozdílů mezi třídou, stavem, vrstvou a de facto pouze zdůrazňuje souvislost tříd s vlastnictvím výrobních prostředků. „*Tato koncepce vychází z předpokladu, že stačí správně definovat, aby bylo možno vědecky poznávat.*“²⁴⁹ Empirický prakticismus pak ztotožnil teorii tříd se systémem vedení pravidel třídního boje, jde o soubor empirických představ a pravidel, vycházejících z bezprostřední praxe a mající k ní také bezprostřední vztah. Zde je zdůrazňován rozměr praktickopolitický. Interpretace o odhalování skrytých zájmů tříd chápe marxismus jako teorii motivů skrytých zájmů, když za politickými, filozofickými, estetickými apod. názory odhaluje jejich „skutečné“ pozadí. Třídní zájem se pak stává „demiurgem“ skutečna. Zvulgarizovaná teze o člověku jako o souhrnu společenských poměrů a procesů redukuje lidské jednání na „homo oeconomicus“²⁵⁰ Empiricko-sociologická interpretace pak bere marxistickou teorii tříd jako hotovou a neměnnou stránku, bez přihlížení ke konkrétní zkušenosti a vývoji.

Ale, podle Kosíka, marxistická teorie praxe, založená na historickém poznání historické úlohy proletariátu, není nějakým cizorodým tělesem, které z vnějšku přistupuje k teorii, ale je přímo momentem této teorie. Marxistický historismus tkví v tom, že se sám současně chápe jako přechod. Marxistický badatel, jak Kosík píše, že používá orientačních bodů, které mu slouží k tomu, aby ho nepohltila záplava empirických dat. K tomu mu slouží abstraktní určení marxistické teorie tříd (třída, proletariát..), ale zároveň musí považovat tyto „...základní pojmy za výchozí principy zkoumání, za něco, co je vzhledem ke konkrétní skutečnosti abstraktním určením, jehož konkrétnost a tedy vědecký charakter se získává teprve v průběhu a ve výsledku zkoumání.“²⁵¹ Pokud ale někdo pouze subsumuje empirická data pod všeobecné poučky, tak, podle Kosíka, vědecký rozbor předstírá a je to v rozporu s neuzavřeností (díky své orientaci na praxi) s marxistickou teorií tříd.

Samotná marxistická teorie tříd je vědeckou pro to, že je s to s maximální konkrétností a přesností podat a) obraz sociálního rozvrstvení jako celku na daném stupni historického vývoje a ukázat všechny vztahy tříd a skupin v rámci tohoto celku, b)

---

²⁴⁹ Tamtéž

²⁵⁰ Zde Kosík jasně pokládá základy své budoucí Dialektiky konkrétního. Srovnej Kosík, K.: *Dialektika konkrétního*, Praha 1963, kapitola Homo oeconomicus, str. 61-68

²⁵¹ Tamtéž, str. 725

fyziognoimii každé třídy a skupiny ve všech jejích aspektech – ekonomických, sociálních , politických, duchovních apod. v jejich vzájemných vztazích a ke společnosti jako celku. c) zachytit vývojovou dynamiku každé třídy a skupiny, analyzovat proměnu jejich funkcí, podat popis a teorii jejich vzniku, vývoje a zániku. Marxistická teorie tříd znamená „reprodukcii skutečnosti jako jednoty ekonomie, politiky, sociálního a duchovního života, určené reálnou společensko-ekonomickou strukturou“, protože pro Marxe je třída „konkrétní společenská totalita o mnoha aspektech a určeních.“²⁵²

Kosík tak při své vcelku radikální kritice stávající marxistické metodologie již v roce 1958 vyjasňuje a předkládá některé své filozoficko-historické závěry, které později uvede v Dialektice konkrétního. Strukturálně chápaný model zkoumané historické skutečnosti a dialektické vazby v struktuře historického jevu, spojené pojmem totalita se staly terčem ostré kritiky ze strany strážců oficiálně pojímaného marxismu.²⁵³

Podobnými tématy se zabýval Karel Kosík i ve svém příspěvku *Dějiny filozofie jako filozofie* ²⁵⁴ během liblické konference konané k problematice filozofie v dějinách českého národa. V tomto referátu ale věnoval pozornost nikoliv výzkumu třídní problematiky, ale kultury a zejména filozofie. Nicméně přístupy a závěry byly identické jako u článku *Třídy a reálná struktura společnosti*. Shodnou kritikou, jako v případě teorie tříd, odsoudil taková pojetí marxismu pojetí vulgárního ekonomismu, jako produktu II. internacionály, jehož vliv se v aktuálně pojímaném marxismu projevuje především jako „historické rámcování duchovních a kulturních jevů, vytvářením **ekonomické podezdívky** (zvýrazněno Karlem Kosíkem.-pozn.aut) pro hotovou, zformulovanou a zkonstruovanou duchovní nadstavbu a jako zjišťování vnějších předpokladů duchovního světa.“²⁵⁵ Během přednášky Kosík jasně odsoudil i přežívající Nejedlého koncept při zkoumání kultury.²⁵⁶ Ten charakterizoval jako předsudek o existenci abstraktního kladného principu, který v dějinách zápasí a vítězí nad abstraktním principem negativním. Tento předsudek se „dle Kosíka, projevuje adorací „lidovosti“, „uhlířské víry“ apod. Na základě těchto zmodernizovaných předsudků byly do marxismu zavedena metafyzika 19. století.

---

²⁵² Tamtéž, str. 732

²⁵³ Srovnej s kapitolou 1.3.2 diskuse v Literárních novinách a návraty ke „kořenům marxismu-leninismu“ této práce

²⁵⁴ Kosík, K.: *Dějiny filozofie jako filozofie*. in: *Filozofie v dějinách českého národa*, s. 9 - 24.

²⁵⁵ Tamtéž str. 13

²⁵⁶ Nakolik nebyl tento Kosíkův přístup z roku 1958 nový, ale lze vysledovat i jeho „stalinistickém“ období jsme se pokoušeli objasnit výše.

Marxismus ale není pouhou metodou zjištění vnějších předpokladů a sociálních podmínek filozofie a kultury, ale je „*metodou a teorií pochopení, vysvětlení a kritiky filozofie, literárního díla, duchovní kultury vůbec.*“²⁵⁷ Proti přístupu vulgárního ekonomismu, ale nesmí být uplatňován pouze přístup pozitivistický, pouhé hromadění dat. Historikové, kteří se domnívají že nejlépe interpretují zkoumané dílo, když k němu zhola nic nepřidávají jsou historiky jen povrchně, nejvýše se můžou stát komentátory díla. Skutečný historik filozofie uspořádává studované dílo podle jistých principů, ruší jeho soudržnost, odhaluje vztahy s jinými díly, srovnává apod. Každý jev, ať duchovní nebo materiální je pochopen jen tehdy, je-li zařazen do konkrétně historické totality, v níž funguje a rozvíjí se.

Závažnost Kosíkova filozoficko - metodologického tázání se po přístupu k dějinám ocenil, mezi nemnohými, Jaroslav Marek ve své studii *O historismu a dějepisectví*,²⁵⁸ která vznikala v šedesátých letech v bezprostředním vlivu nedávno vydané Dialektiky konkrétního. Marek ocenil zejména Kosíkův pojem historického vědomí, tak jak je představil v příspěvku *Rozum a dějiny*.²⁵⁹ Historické vědomí je pro Karla Kosíka nereflektovaným vědomím o tom, že svět a věci mají svou minulost, že existují v čase, mění se a že přítomnost není totožná s minulostí a její více či méně cizí. Samotné dějiny ve vztahu k minulosti jsou pak nepřetržitou totalizací, v níž lidská praxe do sebe zahrnuje momenty minulosti a jen touto integrací je oživuje. Lidská skutečnost je pak pro Kosíka nejen produkcí nového ve vztahu ke světu, ale i kritickou a dialektickou reprodukcí minulého. Kosíkova „redukce“ ústředního filozofického tématu, tedy člověka, na jeho seberealizaci v dějinách, napovídá, že otázka dějin a historie jsou pro Kosíka, jakožto marxistu, je naprosto zásadní a je v přímém vztahu i jeho „existencialistickým“ tendencí, pro něž byl kritizován i vyzdvihován.²⁶⁰ Totalizace, tento klíčový pojem Kosíkovy filozofie, je ve vztahu k historii procesem produkce a reprodukce, oživování a omlazování. To je dialektika nejen vlastního „laického“ přístupu ke světu, ale i úkol historika filozofie, potažmo historika jako takového.

---

²⁵⁷ Tamtéž

²⁵⁸ Marek, J.: *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992

²⁵⁹ Kosík, K.: *Rozum a dějiny*, in: *Acta Universitatis Carolinae, Historica et Philosophica* č. 3, Praha 1963. Příspěvek je budoucí částí Dialektiky konkrétního.

²⁶⁰ Viz např. Zimmermann, M.E.: *Karel Kosík's Heideggerian Marxism*, in: *The Philosophical Forum*, Volume XV, No.3, 1984

Závěr

Každá historická epocha hledá, skrze své aktéry, svá dějinná uznání a své opodstatnění. Často je nalézá ve vlastním ztotožnění se s epochou jinou, jak tomu bylo v romantickém 19. století, ještě častěji ve vymezení se a protivenství vůči epoše další. Nahlíží na ni, hodnotí ji, promítá do ní své subjektivní představy, soudy, emoce a vize. Řečeno s Karlem Kosíkem, jehož filozoficko-historické názory, jsou také předmětem nabízené práce, „...aniž přestává být dějinnou bytostí a opouští sféru dějin, stojí člověk (ve smyslu reálné možnosti) nad každou dějinnou akcí či okolností, a může proto tvořit měřítko jejího hodnocení.“²⁶¹

Snad nejvíce skloňovaným údobím moderních českých dějin, a to jak mezi historiky, tak zejména mezi žurnalisty, umělci a publicisty a skrze ně i mezi veřejností, jsou dnes padesátá léta 20. století. Fenomén stalinismu dodnes fascinuje nezanedbatelnou část populace, včetně historiků. Nejvíce možná svou agresivní politickou angažovaností, kterou se snažil vnutit do všech sfér lidského života. Akademické a vědecké prostředí mu pak tomu bylo nejdříve cílem, aby se posléze mohlo stát toho prostředkem.

Poté, co se KSČ v únoru 1948 chopila moci, provedla nesmlouvavým státním zásahem změnu kursu směřování československé filozofie. Jakýkoli jiný, než marxisticko-leninský model vědeckého bádání, nebyl tolerován. Věrna svým marxisticko-leninským zásadám o důležitosti a potřebě ideologické výchovy a propagandy, přikládala společenským vědám, a historii s filozofií zvlášť, úlohu, která je dnes možná těžko pochopitelná. Nicméně překotný ideologický stalinistický dril v prvních poúnorových letech, měl za následek nízkou úroveň ideologické práce, která začala být kontraproduktivní. To si komunistická strana, respektive její řídicí orgány dobře uvědomovaly.

V takzvaném „období tání“, kdy sama strana přispěchala, z velké většiny jen rétorickou sebekritikou, se v rámci boje dogmatismu (ale i revizionismu, který byl do značné míry marxistickou intelektuální odpovědí na dogmatismus) začínají na české filozofické scéně objevovat první příklady originální tvorby. Roli pořád hrají stranické

---

²⁶¹ Kosík, K.: Dialektika konkrétního, Praha 1963, str. 99

autority a uměle vytvořený systém zdánlivě logické struktury pouček, citátů a frází, ale filozofické prostředí začíná nabývat na autonomii, dozrává první generace marxistických vědeckých pracovníků.

XX. sjezd KSSS nelze chápat jako „blesk z čista jasna“, nenadálý impuls, který by aktivizoval kritičtější myšlení. Spíše sehrál roli zdánlivého posvěcení větší volnosti v práci a dodal odvalu k dříve zamlčovaným kritikám. Nicméně první dva roky po tomto sjezdu se opravdu objevují do té doby nebývalé kritiky a polemiky. Je ale třeba zdůraznit jedno. Drtivá většina aktérů byla přesvědčenými stoupenci socialismu a světonázorově marxisté a po vlastní zkušenosti, ať přímé nebo nepřímé, usilovali o humanizaci režimu i očištění marxismu jako progresivní metody. Diskuse v Literárních novinách byla pak předzvěstí dvojího. Jednak, že strana není ochotna ustoupit, a to jak politicky, tak se ideologicky inovovat a za druhé, že k ústupu nejsou ochotni ani „revizionisté“. De facto pouze proklamativní charakter kampaně proti revizionismu, zejména v porovnání s politickými procesy, které měly stále v té době dohru v podobě zadržovaných politických vězňů, způsobil, že odhodlání po reformách vědy i socialismu u mladých marxistů jen posílilo. A skutečně, v šedesátých letech, se stávají vůdčími postavami snah o politické změny (Kosík).

Vlastní dílo „předních českých revizionistů“ Karla Kosíka a Roberta Kalivody pak představuje jeden z vrcholů českého myšlení 20. století. Světoznámost Kosíkova díla toho může být příkladem. Restaurace marxismu jako živé filozofie, progresivní i ve společenském životě, je úhelným kamenem názorů Karla Kosíka nebo Roberta Kalivody. Jejich marxistické přesvědčení utvořilo z otázky nad filozofií dějin a postavení člověka v nich základní téma jejich vlastního díla, které je svou inovací i logikou, podnětným zdrojem i pro historiky a filozofy dneška.

Sama otázka revizionismu, lépe snad imanentního vývoje českého marxismu, který skrze své představitele sehrál podstatnou roli, v moderních českých dějinách, je veliká historiografická výzva a je správné, že se pomalu dostává do zájmu badatelů.

Seznam použité literatury

Prameny

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, Praha 1976

Protokol IX. řádného sjezdu KSČ, Praha 1949

Protokol X. řádného sjezdu Komunistické strany Československa, Praha 1954

Usnesení ÚV KSSS o překonání kultu osobnosti, in: *Nová mysl*, roč. 7, Praha 1956

Usnesení a dokumenty ÚV KSČ. Od XI. Sjezdu do celostátní konference KSČ 1960, Praha 1960

Zpráva o současné situaci ve filosofii. Usnesení ÚV KSČ ze dne 24. března 1959, in: *Usnesení a dokumenty ÚV KSČ. Od XI. Sjezdu do celostátní konference KSČ 1960*, Praha 1960, str. 305 – 319

Zpráva o celostátní poradě o koordinaci filosofické práce, *Filozofický časopis*, č. 2, roč. 3, 1955, str. 210-214

Zpráva o celostátním soustředění pracovníků ve filosofii, *Filozofický časopis*, č. 1, roč. 4, 1956, str. 138-146

Periodika

Filozofický časopis, roč. 1953-1970

Literární noviny, roč. 1956 – 1964

Nová mysl, roč. 1948 - 1960

Sovětská věda-Filosofie, roč. 1950-1953

Rudé právo, roč. 1958 - 1959

Tvorba, roč. 1948-1952, 1957-1962

Memoáry

Císař, Č: *Paměti. Nejen o zákulisí Pražského jara*, Praha 2005

Černý, V.: *Paměti III*, 1945 - 1972. Brno 1992.

Pilař, J.: *Sluneční hodiny*. Praha 1989.

Sviták, I.: *Devět životů*. Praha 1992.

Sviták, I.: *Kniha prezence, z deníku filozofa 1948 – 1958*. Praha 1990.

Literatura

Beran, J.: *K vývoji společenských věd v Československu v šedesátých letech 20. století*. In: *Česká věda a Pražské jaro (1963 – 1970)*. Praha 2000, s. 175 – 194.

Bláhová, K.: *Mezi literaturou a politikou: Souvislosti českého literárního života 1958 – 1969*. In: *Soudobé dějiny* 3-4, s. 495 – 520.

Boj proti soudobému revizionismu – základní úkol mezinárodního revolučního hnutí, Nová mysl, 1958 str. 1119 - 1136

Bouček, J.: *Komu tleskají pánové ze Svobodné Evropy. Padesát let od II. sjezdu SČSS*, in: *Listy*, č. 2, 2006

Co chceme, in: *Literární noviny*, č. 16, roč. 4, 1956, str. 1

Cvekl, J.: *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961

Cvekl, J.: *Lid a osobnost v dějinách*, Praha 1961

Cvekl, J.: *O zákonech dějin*, Praha 1957

Cvekl, J.: *Čas lidského života*, Praha 1967, str. 12

Cvekl, J.: *Filosofie a leninismus*, *Literární noviny* č. 6, 1957, str. 3

Diskuse o metodologických otázkách zpracování středověké myšlenkové látky, in: *Filozofický časopis* č.5, 1962, s. 790-824.

Dubská, I.: *Několik poznámek k otázce ideologie*, *Filozofický časopis* č. 5, 1957, str. 693-710

- Filozofie v dějinách českého národa*. Praha 1958.
- Dubský, I.: *Raná tvorba K. Marxe a B. Engelse*, Praha 1958
- Fojtík, J. – Veselý, J.: Poznámky k některým otázkám ideologie, *Nová mysl* č. 6, 1957, str. 521-527
- Gabriel, J. a kol.: *Slovník českých filozofů*. Brno 1998.
- Hendrych, J.: *Veliký význam ideologické práce*, *Tvorba*, č. 25, 1956, str. 1-2
- Historicko-filozofické dílo Roberta Kalivody*, Olomouc 1999
- Hrzal, Netopilík: *Ideologický boj ve vývoji české filozofie*. Praha 1975.
- Janoušek, P.: *Proces se Slánským jako periodizační mezník v české literatuře*. In: *Česká literatura 1948 – 1956 (Sborník materiálů z literárněvědné konference 35. Bezručovy Opavy)*. Opava 1993, s. 30 – 38.
- Janoušek, P. a kol.: *Slovník českých spisovatelů od roku 1945*. Praha 1995.
- Kalivoda, R.: *Marxismus a moderní duchovní skutečnost*. Praha 1968.
- Kalivoda, R.: *Vztah stranickosti a vědeckosti, ideologie a vědy v marxistické filosofii a teorii*, *Literární noviny* č. 52, 1956
- Kalivoda, R.: *Záměna pojmů aneb ještě několik poznámek k otázce základny a nadstavby*, *Sovětská věda-Filosofie* 1955
- Kalivoda, R.: *Husitská ideologie*, Praha 1961
- Kalivoda, R.: *Demokratizace a kritické myšlení*, *Literární listy* 10, s. 1, 13; *Literární listy* 11, s. 6
- Kalivoda, R.: *Revoluční rodokmen Marxova učení*, in: *Filosofický časopis* 15, 1967, s. 778-802.
- Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, I. - II. díl, Brno 2000.
- Kaplan, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, III. – IV. díl. Brno 2002.
- Kaplan, K.: *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956-1968. Společnost a moc*, Praha 2008.
- Knapík, J.: *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948 – 1953*. Praha 2002.
- Knapík, J.: *K počátkům „tání“ v české kultuře 1951-1952*. In: *Zlatá šedesátá – česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ... zklamání*, Praha 1999, s. 42 - 55.
- Knapík, J.: *Únor a kultura (Sovětizace české kultury 1948–1950)*. Praha 2004
- Kopeček, M.: *„Za čistotu marxistického myšlení“*. K problematice tzv. revizionismu v české marxistické filosofii ve druhé polovině 50. let. In: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Praha 2004, s. 172 – 212.

- Kopeček, M.: *Ideologie a ideologické aparáty jako téma výzkumu historiografie komunistického Československa*, Seminář v Ústavu pro soudobé dějiny, 30. 10. 2002
- Kosík, K.: *Dialektika konkrétního*. Praha 1966.
- Kosík, K.: *O sociálních kořenech a filosofické podstatě masarykismu*. Filosofický časopis, roč. 2, č. 3, 1954, s. 196–215.
- Kosík, K.: *Hegel a naše doba*, Literární noviny, č. 38, 1956, str. 3
- Kosík, K.: *Přeludy a socialismus*, Literární noviny č.10 , 1957, str. 3 a Literární noviny č.11 , 1957, str. 6
- Kosík, K.: *Třídy a reálná struktura společnosti*, Filozofický časopis č. 5, 1958, str. 721-733
- Kosík, K.: *Jinoch a smrt*, Praha, 1995
- Křesťan, J.: *Opožděná reportáž o neopozděném kultu, vyhnání Ivana Svitáka z Akademie věd v roce 1964*. In: *Česká věda a Pražské jaro (1963 – 1970)*. Praha 2000, s. 259 – 267.
- Kusák, A.: *Ke vzniku konference o Franzi Kafkovi v Liblicích v květnu 1963*. In: *Zlatá šedesátá – česká literatura, kultura a společnost v letech tání, kolotání a ... zklamání*, Praha 1999, s. 103-111.
- Kusák, A.: *Kultura a politika v Československu 1945 – 1956*. Praha 1998.
- Machovec, M.: *K zápasu o náročnější metodologický přístup k středověké myšlenkové látce (nad Kalivodovou knihou o husitské ideologii)*, Filosofický časopis 3, 1962, s. 389-419
- Marek, J.: *O historismu a dějepisectví*, Praha 1992
- Nový, L.: *Proměny marxistické filozofie*. In: *Česká filozofie ve 20. století (směry, osobnosti, problémy)*. Brno 1995, s. 148 – 166.
- Neumannová, J.: *K poúnorovým proměnám kulturní politiky*. in: *Revue dějin socialismu*, 1968, roč. 8., č. 6, s. 817–843
- Pešta, P.: *K počátkům tání*. In: *Česká literatura 1948 – 1956 (Sborník materiálů z literárněvědné konference 35. Bezručovy Opavy)*. Opava 1993, s. 18 – 29.
- Proti revizionismu : sborník statí o boji komunistických stran proti soudobému revizionismu*, Praha 1959
- Průcha, M.: *Kult člověka*. Praha 1966.
- O dogmatismu a rozvoji tvůrčí filosofické práce*, Filosofický časopis, roč. 2, č.1, 1954, str.1-12
- Reiman, P.: *Několik poznámek ke kafkovské konferenci 1963*. In: *Soudobé dějiny* 3, 2003, s. 416 – 422.
- Robert Kalivoda, husitská epocha a J. A. Komenský*, Praha 1992
- Ruml, V.: *Věda a ideologie v marxistické filosofii*, Tvorba č. 28 a 29, 1957, str.5-8 a str. 7-9

- Ruml, V. – Srovnal, J.: *Pozitivismus – nástroj komolení materialistické dialektiky*, Nová mysl, č. 4, 1959, str. 387-404 a také Filozofický časopis, č. 3, 1959, str. 299-321
- Sedlák, J.: *Filosofie a dnešek*, Literární noviny, č. 50, 1956, str. 3
- Sedlák, J.: *Nesprávná tendence ve vývoje filosofie*, Tvorba č. 2, 1957, str. 3
- Soldán, L.: *Postupující sekyrnická*. In: *Česká literatura 1948 – 1956 (Sborník materiálů z literárněvědné konference 35. Bezručovy Opavy)*. Opava 1993, s. 44 – 49.
- Slejška, D.: *Úloha svazu dělníků a rolníků*, in: Filozofický časopis, 1953, roč. 1 str. 114-122
- Sviták, I.: *Budoucnost bez komunismu*. Praha 1990.
- Sviták, I.: *Lidský smysl kultury*. Praha 1968.
- Sviták, I.: *Nevědecká antropologie. Dialektika modo bohemico demonstrata*. Chico 1983.
- Šámal, P.: *Česká otázka“ ve světle stalinismu*. In: *Soudobé dějiny* 12, Praha 2005, č. 1, s. 45-61
- Štoll, L.: *K otázce vědy a ideologie*, Rudé právo, 21.10. 1958, str. 1-2
- Tomeš, J. a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. Praha 1999.
- Tondl, L.: *Některé otázky theorie indukce ve vztahu ke zkoumání kausality*, Filozofický časopis, č. 1, 1953, str.124-132
- Tondl, L.: *K problému kausální analýsy společenského jednání*, in.: *Rozpravy akademie věd*, seš. 6, Praha 1958, str. 1-53
- Vladislav, J.: *K podílu inteligence na sovětizaci české a slovenské společnosti*. In: *Soudobé dějiny* 4-5, 1994, s. 443 – 449.
- Yurchak, A.: *Soviet Hegemony of Form: Everything Was Forever, Until It Was No More*. in: *Comparative Studies in Society and History*, Berkeley 2003
- Za čistotu leninského myšlení*, Literární noviny, č. 48, 1958, str. 6
- Zelený, J.: *O pseudomaterialistické tendenci v naší filosofii*, in: Filozofický časopis č. 5, 1959, str. 643-677
- Zelený, J.: *O logické struktuře Marxova Kapitálu. Příspěvek ke zkoumání základních logických otázek současného marxismu*, Praha 1962
- Zumr, J.: *Dosti Hegela?*, Literární noviny, č.4, 1957, str. 3
- Zumr, J.: *Čeští radikální demokraté a A. I. Gercen, J. V. Frič a demokratické proudy v české politice a kultuře*, Praha 1956

Rozhovory s pamětníky

Rozhovor s Josefem Zumrem ze dne 15. 2. 2006. Záznam uložen v osobním archivu autora.

Rozhovor